

**Національна академія педагогічних наук України
Львівський науково-практичний центр
професійно-технічної освіти**

О. О. Музальов

А. В. Шиделко

**ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТА
“КУЛЬТУРОЛОГІЯ” У ВПУ**

Навчально-методичний посібник

УДК 377.015.3 (075.8)
ББК Ю 94 Оя73-1
М 891

Рекомендовано до друку вченою радою Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України, протокол № 3 від 21 березня 2012 року.

Рецензенти:

Дегтярєва Г. С. – провідний науковий співробітник відділу практичної психології Львівського науково-практичного центру ПТО НАПН України, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник;

Камінський Б. Т. – директор Міжрегіонального Вищого професійного училища зв'язку, кандидат педагогічних наук.

Музальов, О. О. Професійна адаптація особистості в процесі вивчення предмета “Культурологія” у ВПУ : навчально-методичний посібник / О. О. Музальов, А. В. Шиделко. — К. : Педагогічна думка, 2012. — 185 с.

Навчально-методичний посібник укладений з метою посилення зв'язків між культурою й освітою, зростання ролі культурологічної підготовки майбутнього спеціаліста, згідно з якою акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння заданої кількості інформації – на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості та її професійних якостей в процесі здобуття й освоєння вибраної спеціальності. У посібнику обґрунтовані теоретико-методичні засади соціально-професійної адаптації, запропоновані шляхи подолання суперечностей та недоліків у процесі культурологічної підготовки майбутніх фахівців, розроблена структурно-функціональна модель формування та розвитку світоглядної культури, визначені форми, методи і засоби інтегративного викладання та вивчення предметів і вдосконалення організаційно-педагогічної діяльності викладачів дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

Праця буде цікавою для учнів і викладачів вищих професійних училищ, аспірантів і науковців, які досліджують проблеми професійної освіти.

©Львівський науково-практичний центр професійно-технічної освіти НАПН України
©Музальов О. О., Шиделко А. В., 2012

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Сучасний стан висвітлення проблеми професійної адаптації та дезадаптації.....	6
2. Теоретико-методичні засади професійної адаптації особистості у навчально-виховному процесі.....	26
3. Культурологія як важливий чинник соціально-професійної адаптації особистості.....	35
4. Культурологічні аспекти професійної адаптації учнів ВПУ.....	46
5. Культурологічна підготовка та її роль у світоглядно-професійному становленні майбутнього фахівця.....	57
6. Психолого-педагогічне забезпечення професійної адаптації учнів ВПУ в процесі культурологічної освіти.....	67
7. Професійна адаптація учнів ВПУ при вивченні предмета “Культурологія”.....	78
8. Формування світоглядної культури в процесі професійної адаптації учнів ВПУ.....	97
9. Українська культура як соціально-історичний феномен професійної адаптації особистості учня ВПУ.....	116
10. Функції та властивості культури мистецтва у професійній адаптації особистості.....	136
11. Системотворча функція культурологічної освіти учнів ВПУ в процесі інтегративного вивчення соціально-гуманітарних дисциплін.....	153
12. ДОДАТКИ.....	174
13. ЛІТЕРАТУРА.....	176

ВСТУП

Педагогічна наука сьогодні охоплює всі аспекти освітньої проблематики реформаційних процесів, спрямованих на пошук інновацій, створення організаційно-технологічних умов формування та розвитку висококультурної людини, здатної до постійного творчого пошуку, готовності перегляду своїх поглядів, вияву ініціативи, позитивного сприйняття й усвідомлення оточуючого світу, особистісної самореалізації та самовдосконалення.

Інноваційні процеси у сфері культури й освіти відчутно посилюють необхідність їх методологічного аналізу, а також зміцнення основ самої методології педагогіки як науки та мистецтва. Короткий аналіз понять, пов'язаних із адаптаційними процесами, свідчить про те, що *професійна адаптація є складним феноменом*, який потребує з'ясування конкретних умов і принципів його функціонування в системі професійно-технічної освіти України.

Сучасний підхід до професійної освіти, що поєднує в собі фахову підготовку з духовно-моральним, соціально-громадянським розвитком людини, перехід на нові навчальні програми та форми, методи, прийоми викладання гуманітарних дисциплін, зокрема предмета “Культурологія”, вимагає принципових змін до ролі культурологічної підготовки учнів вищих професійних училищ і впливу культури на соціально-професійну адаптацію майбутніх фахівців.

Культурологічний профіль дослідження проблеми професійної адаптації учнів ВПУ в процесі навчальної та виховної роботи обумовлений необхідністю забезпечення демократизації та гуманізації освіти, що сприяє ефективному засвоєнню досягнень світової та вітчизняної культур, морально-духовному розвитку, усталеним цінностям і реалізації творчо-фахових здібностей особистості.

У контексті освітньої парадигми поняття культура розглядається як об'єктивний соціальний досвід-сукупність досягнень людського суспільства у

різних сферах його життєдіяльності: в технології, економіці, політиці, соціальних відносинах, професійній та духовно-моральній галузях.

В існуючих сьогодні теорії та практиці освіти питання впливу культури на професійну адаптацію людини ще не досліджені комплексно та цілісно, не враховані всі умови її соціально-культурологічного життєвладштування. Формування особистості майбутнього фахівця, його професійна культура та професійна адаптація розглядаються й оцінюються лише через зовнішні атрибути та наявність не завжди чітко визначеного загальноосвітнього смислу.

Культурологічна освіта учнів ВПУ покликана наповнити гуманітарним змістом предметно-фаховий характер навчання, допомогти цілеспрямованому самостійному осягненню гуманістичних культурних орієнтацій, сприяти об'єднанню як внутрішніх так і зовнішніх факторів життєдіяльності та розвитку конкурентноспроможного, самодостатнього майбутнього професіонала.

Культурологічна підготовка особистості в процесі навчально-виробничої діяльності має забезпечити умови для самовиховання та професійного самоусвідомлення, творчої самореалізації майбутнього фахівця, спонукати учня до конструктивно-перетворюючих дій, активізувати процес розвитку художньо-естетичного мислення, стимулювати пізнавальну діяльність та сприяти зростанню рівня професійної культури.

Метою даного дослідження є висвітлення поняття, сутності адаптації особистості та вплив культури на професійну адаптацію учнів ВПУ. У навчально-методичному посібнику обґрунтовані теоретико-методичні засади соціально-професійної адаптації, запропоновані шляхи подолання суперечностей та недоліків у процесі культурологічної підготовки майбутніх фахівців, розроблена структурно-функціональна модель формування та розвитку світоглядної культури, визначені форми, методи і засоби інтегративного викладання та вивчення предметів і вдосконалення організаційно-педагогічної діяльності викладачів дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

СУЧАСНИЙ СТАН ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

*“Людина – це істота,
яка до всього звикає...”*

Ф. М. Достоевський

У сучасному індустріальному світі проблема професійної адаптації та дезадаптації особистості набуває значущості. Це зумовлено внутрішніми соціально-економічними трансформаціями, стрімким розвитком світової культури, глибоким розподілом соціальної праці, змінами та появою нових видів і умов навчальної та професійної діяльності, погіршенням екології, перенапруженням психологічного характеру тощо. Вплив зазначених факторів перевищує реальні адаптаційні можливості людини, викликає стресові стани, що призводять до зниження ефективної діяльності та порушень у її професійній і соціальній сферах. Вивчення проблеми професійної адаптації та дезадаптації особистості доводить, що ця тема актуальна та потребує глибинного наукового аналізу.

Оскільки питання адаптації виступає важливим фактором у різних галузях науки, то при вивченні його суттєвим буде взаємозв'язок і результат біологічних, медичних, психічних, соціокультурних і психолого-педагогічних досліджень. Означена проблема особливе місце займає у віковій і педагогічній психології.

Забезпеченню адаптації індивіда та подоланню його дезадаптації присвячена низка наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених Г. Абрамової, Г. Балла, Ф. Березіна, В. Васильєва, Л. Виготського, О. Кокуна, Т. Комар, С. Мосова, О. Охременко, І. Сабанадзе, В. Семиченко, І. Соколова, В. Скрипника, М. Томчука та ін. Проблему соціальної адаптації висвітлено в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема у працях С. Артемова, М. Будякіна, Ю. Воронцова, Л. Гордона, Л. Лесохіна, Н. Москаленко, В. Фадееєва. Особливу значущість у психології вчені надають

ускладненням процесу адаптації та визначають такі полярні тенденції функціонування цілеспрямованої системи, як “адаптивність – неадаптивність” (Г. Акофф, Ф. Емері, В. Петровський та ін.).

Термін “адаптація” (adaptatio) в перекладі з пізньолатинської мови означає “пристосування”. Адаптація – одне з головних наукових понять. Це пов’язано з тим, що життєдіяльність живих організмів є безперервним ланцюгом постійних пристосувань до динамічних природних умов і різноманітних змін у власному внутрішньому стані. Здібність до адаптації – це найбільш суттєва відмінна риса життя [24, с. 11].

За визначенням Я. Крушельницької, адаптація – це динамічний процес, завдяки якому в організмі підтримується постійність внутрішнього середовища в мінливому зовнішньому середовищі. Вона полягає в перебудові фізіологічних процесів залежно від зміни умов взаємодії організму з навколишнім середовищем, у широкому комплексі фізіологічних зрушень в організмі [70, с. 57-58].

У найпоширенішому, міждисциплінарному значенні під адаптацією розуміють процес акомодатії організму до нового середовища, тобто визначається, що в нових умовах життя мають статися певні зміни, щоб індивід і середовище знову відновили між собою відносини рівноваги. У смисловому плані розуміють, що сутність адаптації – це зміни, що відбуваються з організмом доти, доки він знову не відповідатиме цим умовам, тобто адаптація – це порушення гармонії та взаємовідповідності організму й середовища [114, с. 63].

Беручи за основу “гомеостатичні” (за У. Кенноном, гомеостаз – процес адаптації під час взаємодії “організм – середовище”) уявлення, Ф. Березін зазначає, що процес адаптації реалізується, коли в системі “організм – середовище” виникають значущі зміни, та забезпечує формування нового гомеостатичного стану, який дає змогу досягти максимальної ефективності фізіологічних функцій і поведінкових реакцій [17, с. 3]. Оскільки організм і

середовище перебувають не у статичній, а в динамічній рівновазі, то їх співвідношення змінюється постійно, як і процес адаптації.

Згідно концепції Ж. Піаже, адаптація розглядається як єдність двох протилежно спрямованих процесів – акомодатії й асиміляції. Процес акомодатії забезпечує модифікацію функціонування організму чи дій суб'єкта відповідно до умов середовища. Процес асиміляції зумовлює зміни тих чи інших компонентів цього середовища відповідно зі структури організму чи включення їх у систему поведінки суб'єкта. Оперуючи даними означеної теорії, Г. Балл вважає, що визначну роль у соціальній поведінці для особистостей середнього рівня відіграють процеси акомодатії, а для особистостей вищого рівня – процеси асиміляції [13].

Отже, категорія “адаптація”, якщо вона трактується широко – як єдність процесів акомодатії й асиміляції, та якщо враховується залежність у суб'єктивному й об'єктивному розумінні середовища від індивіда, може бути з успіхом застосована для характеристики активності суб'єктів, які перебувають на різних, у тому числі високих, рівнях особистісного розвитку [135].

Розглядаючи загальні питання адаптації, дослідники найчастіше виокремлюють такі її напрями:

– за видами адаптивного середовища, до якого пристосовується (або пристосовує до себе) індивід (виробнича, подружня, сусідсько-приятельська, політико-правова, навчальна адаптація та ін.);

– за структурними компонентами адаптивного середовища (предметно-діяльнісна, особистісна адаптація до соціально-психологічного клімату колективу та до домінуючих у ньому настроїв, ціннісних орієнтацій і системи ролей, що впливають із соціального статусу цього працівника тощо) [114, с. 64].

У більшості випадків у процесі адаптації людини прийнято виділяти такі її рівні: біологічний, соціальний і психологічний.

Життя людини як біологічної істоти – це постійний процес біологічної адаптації. Для того, щоб вижити, організм людини змушений адаптуватися не

лише до природних змін середовища (клімат, стихійні природні катаклізми тощо), але й до значно швидших технологічних і соціальних змін, які суттєво впливають на її фізичний і психічний стан.

Людина – це одночасно біологічна істота, і соціальна особа. Та хоча соціальні чинники відіграють головну роль у регулюванні адаптаційної поведінки людини, не можна ігнорувати й біологічні аспекти адаптаційних процесів. Постійні природні, техногенні та соціальні зміни в середовищі, де живе людина, вимагають від неї певних фізіологічних і нервово-психологічних реакцій, орієнтованих на забезпечення виживання організму, підтримання його життєздатності на такому рівні, який забезпечує успішне, більш-менш стабільне та тривале виконання своїх основних соціальних ролей. Серед багатьох умов, які вимагають фізіологічної та нервово-психічної адаптації, можна виділити три основні групи: природні (зміна часових поясів, клімату тощо), технічні (температурний режим, газовий склад повітря, шум, вібрація, фізичне навантаження тощо) та соціальні (режим праці та відпочинку, гіподинамія, сенсорний голод, високе психічне навантаження тощо) [113, с. 146].

Виходячи з наведеного, можемо констатувати, що адаптація людини до будь-яких змін середовища, в якому вона живе, – це, перш за все, соціальна адаптація. Соціальна адаптація – це активне взаємоприспосовування особи, яка формується та розвивається, до оточуючого соціального середовища, яке швидко змінюється. Індивід повинен, по-перше, постійно пристосовуватися до тих змін, які відбуваються в соціальному макро- та мікросередовищі. Це ситуативна соціальна адаптація, яка відносно незалежна від певного стану його індивідуального розвитку. Конкретні соціальні ситуації, які вимагають необхідності такої адаптації, надзвичайно різноманітні, а їх першоджерелами можуть бути як певні зміни в соціальному середовищі, так і в самій особі (зміна потреб та інтересів, зміна державної політики, зміна кон'юнктури на ринку праці, зміна керівників організації тощо). По-друге, індивід повинен адаптуватися до нових соціальних умов, пов'язаних з переходом від одного

відносно самостійного етапу індивідуального розвитку до іншого (нові соціальні спільноти, соціальні інститути, культурні цінності та норми, новий предметний характер діяльності та її форми і методи тощо). Це адаптація до певних етапів онтогенетичного соціального розвитку людини (так звана етапна соціальна адаптація). Зазначені етапи відносно стабільні та заздалегідь відомі за своїми завданнями, інституційними формами, специфічними “етапами”, культурними цінностями та нормами тощо [24, с. 17-18].

Важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі. Цим зумовлене віднесення поняття означеної адаптації до основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Ефективність адаптації залежить від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе та свої зв'язки в соціумі. Перекручене або недостатньо розвинуте уявлення про себе призводить до порушень адаптації, крайнім вираженням яких є аутизм. Тому соціальна адаптація трактується як вид взаємодії особистості чи соціальної групи із середовищем, у процесі якого узгоджуються вимоги й очікування їх учасників. Важливим компонентом адаптації є узгодження прагнень суб'єкта з його можливостями та реальністю оточення. Таким чином, соціальна адаптація розглядається у двох поняттях:

- постійний процес активного пристосування індивіда до умов середовища;
- результат цього процесу [116, с. 11-12].

Аналізуючи рівень психологічної адаптації, С. Максименко зазначає, що психічна адаптація – це процес взаємодії особистості з середовищем, при якому вона повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значущих спрямувань [79, с. 3].

Сутність психічної адаптації відображена в дослідженнях Ф. Березіна. На наш погляд, дослідник найбільш ґрунтовно формулює зміст психічної адаптації: “Психічну адаптацію можна визначити як процес установалення оптимальної відповідності особистості навколишньому середовищу в ході

здійснення діяльності, властивої людині, яка дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби та реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного та фізичного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища” [17, с. 5].

Вчений зазначає, що психічна адаптація людини є найбільш довершеним і складним пристосувальним процесом, який залежить від психічного розвитку. За несприятливих умов цей вид адаптації може порушуватися, в першу чергу, призводячи до порушення інших адаптаційних рівнів [65, с. 49].

На психологічному рівні адаптація виявляється як відчуття внутрішнього дискомфорту, невпевненості, зростання психічної напруженості, підвищення тривожності, явний або прихований конфлікт із соціальним оточенням. За психологічним змістом виокремлюють такі взаємодії людини з новим середовищем та її наслідки:

1. Переадаптація – пристосування до майбутнього, до уявлених ситуацій, формування психологічної установки на адаптацію, типовим видом якої є навчання у вищому навчальному закладі, де людина на теоретичному рівні оволодіває змістом діяльності, завершує своє професійне самовизначення, набуває первинного досвіду розв'язання професійних проблем.

2. Деадаптація – відвикання від звичних умов життя, будь-яка людина, яка потрапляє в нове середовище, вже має досвід пізнання та перетворення, певну систему відносин. Але в нових умовах цей досвід не може допомогти розв'язати питання, що виникають, а система відносин не відповідає об'єктивним реаліям. Цей стан невідповідності наявних резервів людини ситуації її життя й визначається як дезадаптованість [114, с. 64-65].

У процесі адаптації В. Лебедєв виділяє стан нестійкої психічної активності особистості – дезадаптацію, при якій під впливом психогенних факторів відбувається розпад стереотипної системи відносин, втрата значущих цінностей, що супроводжується негативними емоційними переживаннями та нездатністю до реальної оцінки ситуації [112, с. 21].

Вважається, що дезадаптація може виникнути внаслідок нетривалих, але значних впливів середовища на людину чи під ефектом менш інтенсивних, проте триваліших за часом [99, с. 46]. Ю. Ільченко більш диференційовано виділяє три ступені прояву стану дезадаптації:

- перший ступінь характеризується порушенням процесу адаптації лише в момент впливу дезадаптаційного фактора;
- другий – порушенням процесу відновлення адаптаційних функцій організму після впливу дезадаптаційного фактора;
- третій – відзначається порушенням адаптаційних функцій організму в стані спокою без впливу дезадаптаційного фактора [65, с. 53-54].

Наслідки та вияв дезадаптації пов'язують із виникненням різноманітних нервово-психічних і психосоматичних захворювань [65; 99]. У трудовому процесі дезадаптація виявляється в різноманітних порушеннях діяльності, а саме: зниженні продуктивності й якості праці, порушеннях дисципліни праці, збільшенні аварійності та травматизму тощо [99, с. 46].

3. Реадаптація – відкликання від одних “нових умов” життя, але таких, що вже стали звичними, та при звичання до інших. Так, студенти вже пройшли кілька періодів адаптації: перехід із дошкільної ланки у шкільну, від початкових класів до середніх, вступ до вищого навчального закладу. таким чином виникала потреба наново пізнавати та вирішувати типові ситуації, пристосовуватися до нового змісту й умов діяльності.

4. Дисадаптація – неадаптованість, нездатність пристосуватися до нових умов соціального середовища. У літературі цей термін зустрічається рідко, замість нього використовують поняття *дезадаптації*, яким недиференційовано визначають стан невідповідності людини вимогам середовища. Безумовно, введення поняття “дисадаптація” значно уточнює особливості процесу адаптації, бо локалізує увагу саме на тому, що адаптація відбувається незадовільно [114, с. 65].

В. Семиченко до ознак психологічної дисадаптованості відносить: *цілісність особистості* (постійну внутрішню конфліктність, цілковиту

залежність від зовнішніх обставин чи егоїстичних міркувань, неприродність поведінки, легка вразливість до насмішок та іронії); *залежність від ситуації* (у конфліктних ситуаціях виявляється імпульсивність поведінки, некерованість, нервові зриви, самовиправдання за рахунок інших); *ставлення до справи* (формального змісту, пасивність, розслабленість, байдужість або заперечення доцільності, підвищений критицизм і негативізм, блокування діяльності, незважаючи на ділову перспективу); *характер мотивації* (очікування негайної, безпосередньо віддачі, потреба у збереженні особистісного статус-кво – пік розвитку досягнутий, не потрібно рухатися далі); *регуляція соціальних стосунків* (потреба самообмеження обтяжує, спричинює нудьгу, стереотипізацію і ригідність мислення та вчинків, підвищену тривогу, самоутвердження найчастіше за рахунок інших); *позиція* (зосередженість переважно на собі, своїх чеснотах і недоліках; виявляються впертість, негативізм, різкість, конфліктні стосунки з оточенням, прагнення отримати, а не віддати; претензії здебільшого до інших, а не до себе) [114].

Отже, дисадаптованість до нових умов визначають глибокі психологічні зміни, без подолання яких діяльність молодого працівника буде деструктуватися або стримуватися. Зовнішні чинники, можуть сприяти оптимізації процесу адаптації, проте без включення самого індивіда в активне регулювання системи своїх відносин, в упорядкування дійсності, що його оточує, досягнення відчутних результатів, успіхів неможливе [114, с. 74-75].

Узагальнення наукових даних із проблем адаптації показали, що психічна адаптація – це процес, який виникає у відповідь на значущу новизну в навколишньому світі, взаємодії особистості та середовища, при якому вона повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх потреб [79; 17; 114; 65; 112].

Різні види адаптаційної взаємодії індивіда та середовища є взаємопов'язаними рівнями функціонування соціально-психологічної адаптації. Так, Ф. Березін визначає її як аспект психічної адаптації, що забезпечує організацію мікросоціальної взаємодії, формування адекватних

міжособистісних стосунків, урахування експектацій оточення та досягнення соціально значущих цілей [17, с. 255].

А. Налчаджян соціально-психологічну адаптованість характеризує як стан взаємовідносин особистості та групи, при якому особистість без зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самоствердження та вільного вираження своїх творчих здібностей [87, с. 18].

На думку Я. Крушельницької, соціально-психологічна адаптація пов'язана з входженням працівника в мікросередовище, формуванням ділових і неформальних стосунків, прийняттям соціальних норм і цінностей організації [70, с. 217].

А. Фурман трактує соціально-психологічну адаптацію як:

- процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою найрізноманітніших індивідуально інтеріоризованих і екстеріоризованих засобів (дій, вчинків, діяльності);
- компонент дієвого ставлення індивіда до світу, провідна функція якого полягає в оволодінні ним порівняно звичними умовами й обставинами свого буття;
- складову осмислення та розв'язання типових, стереотипних завдань і проблем завдяки актуалізації інтелектуального й особистісного потенціалу людини, соціально прийнятним або ситуативно можливим способом поведінки особистості, вчинкового діяння, спільної діяльності, що конкретно виявляється в наявності таких психологічних феноменів, як оцінка, розуміння та прийняття навколишнього середовища і самого себе, їх будови, вимог, завдань [127].

Дослідники виділяють окремі типи та види соціально-психологічної адаптації [135].

1. Нормальна адаптація – такий адаптивний процес, у якому адаптація особистості відбувається в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін структури індивіда та без порушень норм тієї соціальної групи, в якій

протікає його активність. Нормальна адаптація поділяється на два види: захисну й незахисну.

Захисна адаптація – це дії особистості, які здійснюються за допомогою захисних механізмів: агресії, раціоналізації, проєкції, регресії, формування зворотної реакції тощо. Незахисні адаптивні процеси відрізняються тим, що вони проявляються в нефруструючих проблемних ситуаціях і вимагають від особистості прийняття раціональних рішень. Для досягнення адаптованості в умовах виникнення проблемних нефруструючих ситуацій використовуються пізнавальні процеси особистості. Розв'язання цих завдань здійснюється за допомогою різних форм соціалізації людини (наприклад, комфортної поведінки, без залучення захисних механізмів), спілкування й обміну інформацією, інтелектуалізації індивідуального життєвого досвіду тощо.

2. Змішаний або захисно-незахисний тип соціально-психологічної адаптації особистості здійснюється в таких проблемних ситуаціях, де особистість частково фрустрована, проте одночасно постає перед конструктивними завданнями з очікуванням соціальних ролей. За таких обставин ефективно використовуються пізнавальні здібності та соціальний досвід індивіда, який може проявляти захисну агресивність як нахил до самовиправдання, звинувачення інших, використовуючи особисті механізми проєкції й атрибуції [87, с. 34].

3. Девіантна адаптація – вид адаптації, який забезпечує задоволення потреб індивідуальності в даній групі або соціальному середовищі, проте його поведінка не виправдовує очікування інших учасників соціального процесу. Девіантна адаптація буває:

а) неконформістська, це процес адаптації особистості, завдяки якому вона долає внутрішньогрупову проблемну ситуацію незвичайними для членів цієї групи способами та шляхами, і внаслідок цього потрапляє в конфліктні відносини з нормами групи й їхніми носіями в неї виникають нові проблемні ситуації, які вимагають нових адаптивних механізмів і поведінки;

б) інновативна (новаторська або творча) поведінка – різновид людської діяльності або виконання ролі, у процесі якої особистість створює нові цінності, здійснює нововведення в інші галузі культури; ця модифікація девіантної адаптації є ефективним фактором прогресу, основним засобом попередження застою та регресу.

4. Патологічна адаптація – соціально-психологічний процес (активність особистості в соціальних ситуаціях), який повністю або частково здійснюється з допомогою патологічних механізмів і форм поведінки та призводить до утворення комплексів характеру, які виводять поведінку особистості за рамки нормальної [135].

Зазначимо, що психологічному аналізу на рівні суб'єкта відповідає та ділянка понятійного поля, яка трактує адаптацію як процес, а на рівні особистості – як результат. Коли розглядаємо протікання адаптивних процесів, структури та динаміки адаптивної активності, слід мати на увазі адаптивність, неадаптивність і дезадаптивність людини як суб'єкта своєї життєдіяльності, а коли має місце оформленість психічних процесів у вигляді станів і комплексів (страх, депресія, нейротизм), буде правильним використання термінів “адаптованість”, “неадаптованість” або “дезаптованість особистості”. У запропонованому розмежуванні понять є певна умовність. Проте в теоретичному плані вона має значну перевагу, оскільки дає змогу більш диференційовано уявити палітру реальної взаємодії людини з навколишнім оточенням. Зрозуміло, що як рівні психологічного пізнання, так і рівні соціально-психологічної адаптації тісно пов'язані між собою, переплітаються доповнюючи один одного. Так, у кожній конкретній особистості реальна картина її взаємопристосування зі світом задіює практично всі “виміри-характеристики” соціально-психологічної адаптації [127, с. 33].

Соціально-психологічну адаптацію можна представити як процес і результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, під час якого відбувається наближення цілей, ціннісних орієнтацій групи й особистості, засвоєння норм, традицій, групової культури. Вона існує в умовах

певних адаптаційних можливостей особистості та залежить від здатності зробити певні внутрішні перетворення для того, щоб співвіднести свої мету, установки, бажання, інтереси з метою, бажаннями, інтересами інших.

Соціально-психологічна адаптація особистості до об'єктивних умов і вимог діяльності забезпечується такими методами: вдосконалення або зміна в певних межах окремих властивостей; формування стереотипів дій при незмінних особистісних якостях і позитивної мотивації праці; вироблення індивідуального стилю діяльності. Всі ці методи, як правило, стосуються тих спеціальностей, які ставлять до людини відносні вимоги до професійної придатності [29, с. 33].

Професійна придатність – це взаємна відповідність людини та професії. Кожна особистість є носієм певних якостей. Те, наскільки ці якості відповідають вимогам цієї професії до людини, можна свідчити про її (людини) профпридатність до цього виду діяльності. Виділяють чотири ступені профпридатності:

- *непридатність* (до певної професії), вона може бути тимчасовою або практично непереборною; непридатність визначають лише тоді, коли є відхилення у стані здоров'я, які несумісні з діяльністю в певній галузі;

- *придатність* (до певної професії чи групи), цей ступінь профпридатності характерний тим, що у людини немає протипоказань до роботи в певній галузі й яскраво виражених нахилів;

- *відповідність людини певній галузі діяльності* – це певні особистісні якості, які відповідають вимогам певної професії або групи професій;

- *покликання* (до професії чи галузі діяльності) – найвищий рівень професійної придатності людини – це єдність, збіг професійних інтересів, здібностей, нахилів та ідеалів людини з професією, якою вона оволодіває.

Формування професійного покликання – головне завдання всієї системи профорієнтації [14, с. 84-87].

Зауважимо, що адаптація тісно взаємопов'язана з адаптаційними можливостями. Адаптаційні можливості – це сукупність конституційно-

морфологічних, фізіологічних, біоенергетичних, нейродинамічних, психічних, психологічних та інших властивостей людини, які організовані за принципом взаємодії та зумовлюють здатність людини адаптуватися до конкретних вимог діяльності, умов природного та соціального середовища тощо. Тому на практиці подібну здатність людини адаптуватися необхідно розглядати не загалом, а лише стосовно конкретних завдань, які вона вирішує у своїй життєдіяльності.

Адаптація й адаптаційні можливості віддзеркалюють різні сторони одного і того ж явища. Так, адаптація – це динамічна складова, а адаптаційні можливості – “енергетична” чи “резервна” складова (саме вони зумовлюють те, наскільки процес адаптації буде успішним) [65, с. 55-56].

Таким чином, зважаючи на проведений аналіз загальних понять адаптації, можемо зробити висновок, що адаптація пов’язана з входженням професіонала у мікросередовище, формуванням ділових і неформальних стосунків, прийняттям соціальних норм і цінностей, а дослідження адаптаційних можливостей людини – це постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища.

В сучасному суспільстві умови, характер та ефективність трудової діяльності мають вирішальний вплив і на інші етапи життєдіяльності. Тому з усіх різновидів соціальної адаптації (адаптація до мікросоціального середовища в ранньому віці, дитячого садка, школи, нових знайомих, сусідів, пенсійного способу життя тощо) найбільш важливою, доленосною, складною та тривалою є акомодация до самостійної трудової діяльності.

Пристосування молоді до самостійної продуктивної трудової діяльності виступає, як правило, у формі адаптації до певної професії. Професія (у перекладі з лат. – оголошую свою справу) – це рід діяльності, який вимагає спеціальної професійної підготовки і, як правило, є джерелом існування робітника. Тому адаптація до самостійної фахової трудової діяльності – це, в першу чергу, професійна адаптація. Поняття “адаптація до самостійної трудової діяльності” співпадає з поняттям “професійна адаптація” [24].

Аналіз наукових праць, предметом дослідження яких є адаптація молоді до професійно-трудової діяльності, дає можливість зробити висновок, що дискусійним виступає питання про те, що слід розуміти під професійною адаптацією, який її предметний зміст, і з яких етапів складається цей соціальний процес.

Професійна адаптація – це комплексна система заходів, покликана сприяти процесу пристосування особи до психологічних та організаційно-технічних особливостей діяльності на виробництві, успішному професійному становленню робітника [24, с. 26]. Вона виступає тим складним фактором, у якому молоді люди, які вперше прийшли на місце праці, змогли б дуже швидко опанувати професійні якості, набуті під час навчання, у практичній діяльності [138, с. 165].

На думку Ж. Вірної, професійна адаптація – це розробка засобів, методів і критеріїв оцінки особливостей пристосування суб'єкта праці до змісту й умов конкретної діяльності та обґрунтування рекомендацій щодо прискорення цього процесу [28, с. 48].

Я. Крушельницька вважає, що професійна адаптація характеризується досконалим оволодінням професією або спеціальністю, закріпленням трудових навичок і вмінь, що проявляється у стабільному виконанні норм виробітку, високій якості продукції, точності та надійності, творчій активності [70, с. 217].

Окремі дослідники аналізують професійну адаптацію як засвоєння працівником характерних особливостей і умов праці за спеціальністю. Вона проявляється в подальшому оволодінні обраною професією, трудовими навиками у формуванні деяких фахових якостей особистості, необхідних для успішного оволодіння професією залежно від характеру поставлених завдань, які вирішуються підрозділами чи службами підприємства; у закріпленні позитивних директив щодо функцій обраної спеціальності [101, с. 61-62].

Професійна адаптація розглядається також як активний процес пристосування до організації, нового соціально-професійного середовища, умов праці й особливостей конкретної спеціальності. Тобто для успішної адаптації

особистості необхідно мобілізувати свій внутрішній потенціал, зусилля інтелектуальної, емоційно-вольової сфер тощо.

Особистість може ефективно працювати лише тоді, коли досягає певної рівноваги в системі “людина-середовище”, єдності життєдіяльності загалом і виявом однієї її властивості. Це стає можливим за умови подолання суперечностей між можливостями (потенцією) та (нахилами) тенденцією. Подолання цього протиріччя можливе в такому психологічному утворенні особистості, як індивідуальний стиль. Індивідуальний стиль інтегрує в собі індивідуальні якості, властивості й особистісні стосунки, які формують соціальну ситуацію (у тому числі професійну) [102, с. 89-90].

Загальний процес професійної адаптації можна розділити на два етапи: попередній довиробничий (навчання у професійній школі) та виробничий. Вважаємо, що навчання у професійно-технічних закладах освіти природно вирішує багато проблем професійної адаптації, таких як оволодіння фаховими знаннями, вміннями й навичками, наближеними до реальних виробничих тощо.

Адаптацію визначають за критеріями адекватності або відповідності, найчастіше пов'язаними з професійно важливими характеристиками. Розглядаючи процес професійної адаптації, А. Kristof [139] виділяє три періоди:

1. Перший – прийняття на роботу. Він пов'язаний із певними аспектами правового регулювання та завершується початком практичної діяльності.

2. Другий – змальовує цінності, які допомагають новачкові адаптуватися до реальних умов організації. На цій основі відбувається процес активного вступу в професійне оточення.

3. Третій – розкриває здатність сприймати виробничі настанови, опановувати їх і адаптуватися в організації. Пошук компромісної адаптаційної стратегії, що задовольняє численним дієвим чинникам професійної діяльності, може продовжуватися до 2-3-х років.

Суттєвий вплив на адаптаційні процеси у професійній діяльності людини, має психічна адаптація. Вона базується на використанні людиною

раніше набутого досвіду, враховує потреби та мотивацію, що забезпечує більш точну диференціацію реакцій і поведінки працівника. Психічна адаптація в трудовій діяльності – це процес встановлення оптимальної відповідності між особистістю та навколишнім середовищем, який сприяє задоволенню актуальних потреб і реалізації значущих цілей за умови збереження фізичного та психічного здоров'я працівника.

Адаптація людини до праці має активний характер. Працівник не лише пристосовується до зовнішнього середовища, а й змінює його, водночас змінюючись сам. При цьому за сприятливих умов виробничого середовища та за оптимальних навантажень підвищується стійкість і працездатність організму, за несприятливих обставин рівень активності фізіологічних систем знижується [70, с. 58-59].

Психологами описані дві моделі кар'єрної поведінки особистості – адаптація та розвиток. Модель розвитку характеризується трансформацією власної професійної підготовки у предмет практичного перетворення з боку особистості, ця модель позитивно впливає як на неї, так і на фахову практику.

Адаптивна модель відзначається переважно постійним відтворенням особистістю засвоєних професійних дій із її прагненням відповідати зовнішнім вимогам і призводить до здійснення розвитку особистості в інших видах діяльності за межами спеціальних інтересів або стагнації, актуалізації захисних механізмів, різноманітних видів психосоматичних і невротичних розладів. Така модель поведінки спрощує саму фахову діяльність і знижує якість її виконання [28, с. 32].

Професійну діяльність, адаптацію та підготовку розглядаємо як взаємопов'язані компоненти цілісного процесу професіогенезу особистості. Професійна адаптація є пролонгованим процесом, який опосередковує дії професійної підготовки, діяльності та дозволяє суб'єкту переходити від знань до вмінь діяти відповідно до ситуації та через них до виконання конкретних спеціальних функцій [21, с. 15].

На теоретичному рівні можна виділити три структурно-функціональні складові (форми) процесу адаптації: професійно-змістова адаптація – формує вміння ставити та розв’язувати завдання; організаційна адаптація – розвиває здатність діяти відповідно організаційно-управлінських вимог конкретного місця роботи; особистісна (особистісно-комунікативна) адаптація – формує особисту гнучкість і толерантність як здатність до спілкування з новими людьми.

Процес адаптації розпочинається в період спеціальної підготовки та завершується на етапі фахової діяльності, де він трансформується у професійне самовизначення та зростання. Сучасна професійна система підготовки не забезпечує необхідного на сьогодні рівня адаптації майбутніх працівників до професійної діяльності, що викликає низку значних проблем у працівників-початківців.

Таким чином, професійна адаптація, як і етапи професійної орієнтації, які їй передують, визначаються не як соціальний процес оволодіння індивідом професійно-трудовою діяльністю, а як педагогічний процес, спрямований на підвищення ефективності підготовки до фахової діяльності. І якщо професійна інформація, консультація дійсно є переважно педагогічними процесами, то розподіл трудового потенціалу (профпідбір і профвідбір у широкому значенні) та безпосереднє оволодіння соціально-професійними ролями на виробництві – це складний і суперечливий соціальний процес, на який, крім педагогічних, впливає й багато інших чинників (соціально-економічні, техніко-технологічні, соціокультурні тощо) [24, с. 26].

Очевидно, що дослідники означеної тематики пропонують обмежити поняття “професійна орієнтація” лише професійною інформацією, консультуванням, а професійну адаптацію визначають як самостійний етап практичного пристосування індивідів до вимог конкретної фахової діяльності. В. Алексєєва, В. Новіков, Е. Фетісов вважають, що молоді люди, свідомо орієнтуючись на певний вид професійно-трудової діяльності за допомогою багатопланових педагогічних заходів із фахового інформування,

діагностування, консультування, та виходячи з конкретної кон'юнктури на ринку праці, наймаються на робочі місця, і лише тоді починається процес професійної адаптації, який потребує відповідної педагогічної оптимізації [5; 91].

Проте ніхто не буде заперечувати, що навчання у ПТНЗ безпосередньо вирішує традиційні проблеми професійної адаптації: оволодіння спеціальними знаннями, та навичками; знайомство та пристосування до режиму й організації праці; професійної культури, комунікації та колективного співробітництва в умовах, наближених до виробничих тощо. І чим продуктивніше вирішуються завдання на етапі базової фахової підготовки, тим вищий адаптаційний потенціал майбутніх робітників і тим менше буде проблем з пристосуванням до вимог конкретних робочих місць на підприємствах. Враховуючи це, вважається за доцільне починати відлік процесу професійної адаптації не від моменту працевлаштування на виробництві, а з моменту початку навчання у професійних навчальних закладах [24, с. 27].

Адаптація учнів ПТНЗ до навчальної діяльності включає в себе вплив як суб'єктивних (які залежать головним чином від них самих), так і об'єктивних (залежних від зовнішніх обставин) факторів, до яких можна віднести також зміст, організацію навчального процесу. Особлива увага в цьому процесі приділяється учням першокурсникам, оскільки звичне навчання у школі суттєво відрізняється від навчання у ПТНЗ.

Учневі ПТНЗ доводиться адаптовуватися до нових умов навчання та побуту й отримувати задоволеність вибором професії не лише від самого процесу освіти, а й від зовнішніх факторів. До них відносяться: професійне навчання, соціально-психологічні особливості колективу викладачів, адміністрації ПТНЗ, рівень матеріального забезпечення освітнього процесу, престиж професії тощо. Період навчання є, можливо, найбільш важливим для людини, оскільки відбувається її самовизначення, особистісне зростання, дорослішання, самореалізація. Він характеризується специфічними процесами,

які зумовлені як особливостями навчальної діяльності, так і оточуючого соціального середовища. До таких адаптивних процесів можна віднести:

- адаптацію до умов навчання та соціального середовища, засвоєння прийнятих соціальних норм і цінностей;
- особистісне самовизначення, яке включає формування системи особистісно-ціннісних орієнтацій;
- професійне самовизначення, довиробничу фахову адаптацію, розвиток спеціальних якостей тощо.

Отже, самоактуалізація, самовизначення та самоперетворення молоді людини, засвоєння нею соціальних норм і цінностей, прийнятих суспільством, відбувається в процесі навчальної діяльності, де майбутні працівники мають оволодівати не лише фаховими вміннями та навичками, але й залучатися до професійно-світоглядної культури, оволодівати досвідом творчої співпраці в колективі.

В умовах навчання проблема професійної адаптації молоді людини постає як складний процес пізнання, закріплення, творчого опанування професійних, ідеологічних, духовно-моральних настанов суспільства, на основі чого формується власне бачення й оцінка речей, ставлення до оточуючої дійсності в цьому світі.

Методологічною основою в дослідженні соціального розвитку особистості (рушійних сил, джерел, закономірностей) слугує теорія відображення, зокрема вчення про людську діяльність її взаємозв'язок із розвитком свідомості.

Рушійними силами соціально-рефлексивної адаптації молоді людини є внутрішні суперечності, що виникають у житті, навчальній діяльності, взаєминах із навколишнім середовищем, суперечності між новими потребами, прагненнями і рівнем розвитку її можливостей, між поставленими перед нею вимогами і ступенем опанування необхідними для їх розв'язання вміннями та навичками, між новими завданнями і сформованими раніше звичками, способами мислення й поведінки, між зростаючими внутрішніми

можливостями особистості, що випереджують її спосіб життя й об'єктивним становищем у колективі.

Загалом суперечності зумовлюють появу в самого індивіда протилежних тенденцій розвитку, що вступають у боротьбу між собою, стають джерелом активності, спрямованої на розв'язання внутрішніх суперечностей шляхом формування нових способів життєдіяльності. Вони розв'язуються за допомогою діяльності та сприяють формуванню нових якостей особистості, адаптованих до майбутньої професійної діяльності.

Професійну адаптацію як адаптацію людини до першого робочого місця на виробництві слід розглядати лише як один із компонентів довготермінового адаптаційного процесу. Сьогодні поняття “професійна адаптація” розглядається як фахово-світоглядне самоутвердження особистості, як цілісний процес оволодіння людиною соціально-професійною роллю відповідно до особистісних інтересів і потреб суспільного виробництва.

Отже, враховуючи мету нашого дослідження, до принципів моделювання та реалізації процесів професійної адаптації учнів ПТНЗ або їх готовності до соціальної фахово-орієнтованої праці ми відносимо: професійну спрямованість; відповідність культурного та фахового рівнів розвитку спеціалістів щодо вимог, передбачених сферою їхньої діяльності, забезпечення конкурентоспроможності на вітчизняному ринку праці; прямий та зворотній взаємозв'язок освітніх тенденцій з реальною соціальною та професійно спрямованою діяльністю; самостійність, самовдосконалення та самореалізацію.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Ринкова економіка з її жорсткою конкуренцією сьогодні вимагає здібних до творчої праці, безперервного підвищення професіоналізму, відповідальних, підприємливих і мобільних працівників народного господарства. Внаслідок цього відбуваються суттєві зміни освітньої політики України, зорієнтовані на забезпечення самовизначення та самореалізації особистості в процесі навчально-професійної адаптації майбутніх робітників і спеціалістів.

Проблема навчально-професійної адаптації людини довгий час була одним із напрямів теоретичних і прикладних досліджень багатьох наук і є одним із наукових підходів до комплексного вивчення соціально-психологічних і психічних властивостей і якостей людини (Ф. Березін, С. Гапонова, Я. Гальперін, В. Лагерєв, Г. Кудрявцев та ін.).

Професійна адаптація означає включення й активізацію пристосувальних механізмів особистості до нових умов, що виникають як у процесі навчання, так і в професійній виробничій діяльності. Протягом усього життя людина переживає періоди процесу адаптації, зберігаючи свою самобутність, ментальність, традиції та моральні цінності, формуючи здатність до самореалізації в професійній діяльності.

Професійну адаптацію пов'язують із початковим етапом трудової діяльності людини. Однак фактично вона починається ще під час навчання у навчальному закладі, де не лише засвоюються знання, навички, норми поведінки, але й формується характерний для даної спеціальності спосіб життя, тобто професійна та навчально-професійна адаптація складають етапи цілісного процесу професіоналізації, без яких неможливі самоактуалізація людини, вільне володіння, набуття майстерності у професії.

В умовах навчальної діяльності ВПУ професійна адаптація виступає механізмом соціалізації та розглядається як процес суб'єктивно опосередкованого розвитку професіоналізації майбутнього фахівця, зумовлений його індивідуальними особливостями, інтересами, потребами й уподобаннями.

Адаптація – це тимчасовий період життєдіяльності людини під час навчання, процес активної перебудови самого себе відповідно до вимог навчального закладу, а також до соціального замовлення суспільства на майбутнього фахівця, який відповідає високому рівню професіоналізму та соціальної зрілості.

Адаптаційні можливості сприяють успішній діяльності учнів ВПУ, впливають на соціалізацію, визначають організацію процесу сприйняття майбутніми фахівцями соціального та професійного досвіду, оволодіння різноманітними ролями, активне включення їх в соціальне середовище (як освітнє, так і соціуму в цілому) та систему виробничих відносин, забезпечують формування готовності учнів до вирішення проблем, що виникають перед ними. На відміну від соціалізації, що відображає становлення особистості в суспільстві, процес професійної адаптації людини відображає її опосередковано-суб'єктивний розвиток, що відповідає індивідуальним нахилам, здібностям і потребам.

Одним зі складних періодів безперервного процесу навчання є період переходу від шкільної до професійно-технічної освіти. Центральним механізмом особистісної зрілості випускника школи виступає самовизначення. Це складний багатоступеневий процес розвитку особистості у визначеному й усвідомленому виборі людини свого місця в системі соціально-професійних відносин.

Потреба у самовизначенні свідчить про досягнення особистістю такого рівня розвитку, для якого характерне прагнення зайняти свою життєву позицію в структурі нових інформаційних, професійних і емоційних зв'язків із іншим соціальним середовищем. Самовизначення розуміється як глибоке

індивідуальне переломлення соціальних норм і цінностей, наслідком якого є вибіркове ставлення людини до світу, вибору професії, яку особа робить своєю в рефлексивному процесі життєдіяльності.

Професійне самовизначення можна розглядати як основу самоствердження людини в суспільстві. Вибір професії – це не одномоментний акт, а процес, що складається з ряду етапів, довготривалість яких залежить від зовнішніх умов та індивідуальних якостей особистості. Сьогодні приблизно 30% учнів професійно-технічних училищ через незнання правил вибору професії, відсутність досвіду обирають професію, яка не відповідає їхнім інтересам, схильностям, внутрішнім переконанням і здібностям. Тому вже у процесі професійного навчання учні стикаються з суперечністю між бажаною майбутньою та реальною уявою про свою подальшу професійну діяльність.

У педагогічному аспекті проблема професійної адаптації актуальна у зв'язку з ускладненням соціально-психологічних умов навчально-професійної діяльності, вимогами суспільства від сучасної людини максимального розвитку адаптаційних і орієнтаційних здібностей, які б допомагали перероблювати та засвоювати різноманітні потоки інформації, гнучко змінювати стиль спілкування та діяльності.

Професійна адаптація виступає важливим складовим елементом системи підготовки висококваліфікованих фахівців і регулятором зв'язку між системою освіти та практичною діяльністю. Адаптація в умовах навчання є динамічним процесом формування ефективного поєднання фахово значущих якостей і цінностей суб'єкта праці з потребами його професійної діяльності.

Науковці-педагоги розглядають навчальну та професійну адаптацію як один із видів соціальної адаптації. Ряд авторів у професійній адаптації виділяє професійний (психофізіологічний компонент) і соціально-психологічний аспекти. Відомий учений-педагог В. Лагерєв визначає адаптацію студентів і учнів професійних навчальних закладів до навчання як “інтенсивний, динамічний, різносторонній і комплексний процес життєдіяльності, у якому індивід на основі відповідних пристосувальних реакцій виробляє стійкі навички

задоволення потреб тих вимог, які висуваються до нього в процесі навчання та виховання” [75, с. 5].

На першому році навчання відбувається адаптація до соціального середовища в навчальному закладі, а далі – до обраної професії та спеціальності. Таким чином, професійна адаптація особистості на кожному наступному етапі ґрунтується на адаптаційних здібностях та вміннях, отриманих на попередньому етапі. Кожен наступний етап є розвитком попереднього з якісно новими утвореннями, причому цей етап формування професійної адаптованості є лише умовно перерваним утворенням у цілісному безперервному процесі професійної адаптації та містить можливості для вирішення проблем, які неможливо вирішити на окремих його етапах.

Зміст системи формування професійної адаптації у процесі навчально-виховної діяльності включає ряд основних складових: соціально-психологічну, психологічну і діяльнісну. Соціально-психологічна складова процесу адаптації відображає зміну соціальної ролі учня ВПУ, оточення та змісту його спілкування, корекцію потреб і системи цінностей, необхідність більш гнучкої регуляції поведінки, виникнення потреби в самоствердженні в колективі навчальної групи, засвоєння норм і традицій, які склалися в навчальному закладі та відповідають характеру обраної професії. Психологічна складова відображає перебудову мислення та мови учня стосовно умов професійного навчання, зростання ролі функцій уваги, пам'яті, зорового сприймання, збільшення емоційної напруги, випробування та тренування волі, реалізацію задатків і здібностей. Діяльнісна складова відображає пристосування учнів до нових психофізіологічних навантажень, ритму життя, методів і форм роботи, залучення до напруженої навчальної праці, суперечність для частини молоді між особистими інтересами та необхідністю, пов'язаною з недостатньою чіткістю їх соціальної установки на оволодіння обраною професією.

Аналізуючи зміст складових компонентів професійної адаптації, слід визначити вихідні фактори, які негативно впливають на процес її здійснення на початковому етапі професійного навчання: звиклість до пасивної ролі в умовах

шкільної освіти, небажання стверджувати себе в колективі групи, несамотійність в оволодінні новою навчальною інформацією; світоглядна та соціальна інфантильність, низький рівень культури, моральної та трудової вихованості; недостатня спрямованість особистості на отримання даної професії, випадковість зробленого професійного та життєвого вибору.

Отже, адаптованість – це результат особистісних змін у процесі узгодження життєдіяльнісних намірів, якостей і вимог до конкретної спеціалізації щодо адекватного реагування на зміни у професійній діяльності та оточуючого середовища під впливом факторів, які виникають при входженні молоді в систему безперервної освіти. Власне професійна адаптація учня ВПУ слугує соціально-психологічною та діяльнісною основою його цілісної спеціальної підготовки.

Побудова освітньо-виховного процесу в ВПУ без урахування його особливостей і закономірностей сприяє зниженню якості освіти, яку отримують майбутні фахівці. З цих посилянь випливає, що професійну адаптованість слід вважати одним із показників рівня підготовки учнів і формувати її в інтегрованій єдності з професійним навчанням із урахуванням зазначених закономірностей:

1. Початок адаптації відбувається ще в шкільні роки та продовжується під час професійного навчання та закінчується в період становлення фахівця.

2. Професійна адаптація особистості – цілісна багатокomпонентна система, властивість якої не відповідає сумарним складовим. Компоненти цієї системи мають відносну самотійність, а їх взаємодія за умови домінування одного з них може призвести до різних результатів. Кожен складова, відповідно до принципу підпорядкованості, може розглядатися як підсистема, яка містить свої компоненти.

3. Професійна адаптація особистості учня ВПУ на кожному наступному етапі включає адаптаційні здібності й уміння, які ґрунтуються на здобутому досвіді. Кожен наступний стає розвитком попереднього з якісно новими утвореннями, причому здійснення професійної адаптованості виступає

як умовне перервне утворення в цілісному динамічному процесі професійної адаптації особистості та містить у собі можливості для вирішення завдань, які неможливо розв'язати на його окремих етапах.

4. Професійна адаптація учня виступає як складний процес, у якому проявляються численні об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють складність даного процесу своєю сукупною дією.

5. З урахуванням основних механізмів педагогічних дій професійна адаптація учнів буде ефективно здійснюватися на основі трьох діяльнісно-психологічних вимірах: навчально-професійної діяльності, спілкування та професійної самосвідомості (збалансування внутрішньої позиції індивіда з її оцінкою іншими індивідами).

6. Професійній адаптації притаманні наступні ознаки: соціальна зумовленість, полімотивований характер діяльності, що зумовлює єдність усіх її сторін, діалектично суперечлива єдність адаптаційних і дезадаптаційних явищ [35, с. 131-135].

Адаптація до професійної діяльності майбутнього фахівця в умовах навчання – це процес, у якому учень набуває професійно важливих знань, навичок і якостей. Умовою його успішної адаптації до професійної діяльності у процесі навчання є позитивне ставлення до навчання, науково виправдана організація навчально-виховної роботи, виконання завдань, створення обставин для найбільш інтенсивного виявлення й удосконалення професійно важливих знань, умінь і навичок, психічних процесів і особистих якостей [71, с. 92-100].

Процес професійної адаптації молодих фахівців буде ефективним, якщо встановлюється відповідність між підсистемами таких характеристик: комплекс вимог, які висуваються відповідно до сучасних стандартів даної спеціальності особистості фахівця та пов'язані з його готовністю до професійної діяльності (високий рівень професійних знань, любов до своєї спеціальності, ініціативність, самостійність, організованість та ін. професійно значущі якості), а також комплекс очікувань і вимог з боку спеціалістів до майбутнього місця роботи – це очікування, пов'язані як із самою діяльністю (актуальність,

різноманітність, складність вирішуваних завдань, можливість професійного зростання, актуалізації творчих здібностей), так і з більш широкими можливостями праці: спілкування з колегами по роботі, фахове та посадове зростання, матеріальна забезпеченість, покращення соціально-побутових умов, самореалізація особистих і соціальних потреб.

Говорячи про самореалізацію учнів на етапі набуття професійної освіти, слід цілеспрямовано вести мову також про їх самопроектування і самоорганізацію. Професійна адаптація має враховувати не лише кардинальні зміни в сучасній системі освіти, але й відображати складну та різноманітну проблематику парадигми самоорганізації, побудови адаптованої до змін функціональної та результативної системи навчання та виховання учнів, вимагає врахування основних закономірностей її розвитку як відкритої і складної системи.

Реалізація процесу психічної адаптації забезпечується складною багаторівневою функціональною системою, на різних рівнях якої регулювання здійснюється переважно психологічними або фізіологічними механізмами. В загальній системі психічної адаптації виділяється три основні рівні або підсистеми: психічний, соціально-психологічний і психофізіологічний. При цьому завданням власне психічної адаптації є підтримка стійких фізіологічних функцій і збереження психічного здоров'я; соціально-психологічної – організація адекватної мікросоціальної взаємодії; психофізіологічної адаптації – оптимальне формування психолого-фізичних співвідношень. Тому при дослідженні показників психічної адаптації передбачається комплексний підхід і одночасна оцінка відповідного психічного стану, особливостей мікросоціальної взаємодії, церебральної активності та вегетативного регулювання [17, с. 255-256].

Ефективність професійної адаптації оцінюється незалежно від затратних показників, адже психічна адаптація визначається як процес встановлення оптимізації відповідності особистості й оточуючого середовища у процесі здійснення властивій людині діяльності, яка дозволяє індивіду задовольняти

актуальні потреби та реалізовувати пов'язані з ними цілі, забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності особистості, її поведінки вимогам суспільства.

Соціально-психологічна адаптація працівника – це адаптація до оточуючого середовища, виробничого колективу, яка виражається у швидкому входженні в нього, у засвоєнні та прийнятті фахівцем норм життя, в закріпленні та розвитку умінь і навичок міжособистісного спілкування, в досягненні такого становища, коли робітник стає рівноправним членом колективу, досягає у ньому емоційного комфорту. Вона полягає в засвоєнні соціально-психологічних особливостей входження в систему, яка склалася в колективі, позитивній взаємодії з його членами. Це включення працівника в систему взаємовідносин організації з його нормами життя, традиціями, ціннісними орієнтаціями.

Професійна адаптація відіграє роль у ситуації входження в організацію молодого фахівця, коли він має певне теоретичне уявлення про те, як відбувається виробничий процес. При формуванні професійної адаптації молодих спеціалістів потрібно дотримуватися такої структури, яка б відображала хоча б основні, найбільш загальні її аспекти приблизно однакового рівня значущості, була чіткою та достатньо нескладною. Ця структура включає: адаптацію до змісту конкретного виду професійної діяльності – професійну адаптацію; адаптацію до системи взаємовідносин у колективі – соціально-психологічну адаптацію; адаптацію до комплексу різних специфічних факторів – власне виробничу адаптацію. Виділення окремих видів адаптації має елемент умовності, проте реально вони тісно взаємопов'язані.

Сьогодні при швидких і значних змінах професійного оточення й умов праці “запас адаптованості” для людини особливо важливий. Здібність робітника адекватно змінювати свої функціональні параметри в різних умовах діяльності є найбільш характерним показником професійного здоров'я, передумовою до забезпечення високої професійної ефективності та професійного довголіття [34, с. 17].

Таким чином, можна зробити висновки:

1. Процес професійної адаптації – це процес здійснення оптимальної стратегії професійної життєдіяльності, яка складається з набору тактичних прийомів, способів самоконтролю, навичок спілкування та взаємодії, сукупність яких забезпечує можливість проведення в життя людинозберігаючих технологій.

2. Основою адаптації є властивості та якості особистості, її чітка професійна орієнтація, значущі цінності, які формуються та розвиваються у процесі навчально-виховної та професійної роботи. Такі властивості та якості особистості, як відкритість до постійного розвитку, готовність перегляду своїх поглядів і знань, здібність до позитивного сприйняття і творчого усвідомлення незнайомих феноменів оточуючого світу, складають основу самореалізації особистості.

3. Самореалізація учнів значною мірою може здійснитися, якщо для цього створені оптимальні умови, спрямовані на підвищення ступеня адаптованості учнів через включення їх у доступні форми та види навчальної, позанавчальної діяльності.

4. Успішність формування професійної адаптації в навчанні та виробничій діяльності реалізується колективною діяльністю педагогів і учнів ВПУ. Зміст колективної діяльності педагогічного колективу в здійсненні професійної адаптації учнів ВПУ базується на таких положеннях: забезпеченні професійної та соціальної мобільності, зміни професійних ролей як природного процесу протягом життя; формування в учнів психологічної готовності до реалізації індивідуальних життєвих моделей; забезпечення інформаційно-методичного супроводження педагогів і вихователів; компетентної участі в психолого-адаптаційній діяльності навчального закладу. У процесі навчально-професійного розвитку молодого фахівця професійна адаптація означає не пристосування і споживання, а винайдення і вироблення способів і засобів для становлення, творчого розвитку, самореалізації та вдосконалення особистості.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Проблема культурологічної освіти вимагає, насамперед, вияснення питань: що вивчає культурологія, які її функції, роль і значення культури у формуванні соціально-професійної адаптації особистості. Осмислення значущості та можливості культурології як сфери пізнання, складової програми підготовки фахівців є однією з актуальніших проблем сучасної освіти.

Визначенню статусу культурології, характеристиці її пізнавальних можливостей і освітнього потенціалу, її предмета, функцій присвячені роботи філософів, сучасних культурологів, соціологів, педагогів А. Арнольдова, М. Бровка, Г. Васяновича, С. Гончаренка, М. Кагана, С. Черепанової та ін.

У сучасному курсі культурології прослідковується процес еволюції культури як об'єкта наукового пізнання, наповнення змісту культури філософськими, політичними, соціологічними, психологічними проявами у вимірі часу і простору, включаючи художнє бачення світу, що в загальному перетворює знання про культуру в процес наукового самопізнання особистості.

Дослідження культури спирається на глибокі філософські традиції (філософія культури, філософія історії) та звертає на себе увагу представників інших наук, перш за все – етнографії, історії, психології, соціології, політології. Однак лише в ХХ ст. з'являються спроби реалізації більш усвідомлюваної потреби та можливості спеціального міжпредметного дослідження культури. Культурологія як інтегративна соціогуманітарна дисципліна є необхідною складовою професійної підготовки спеціаліста практично у всіх галузях людської діяльності, оскільки пошук і прийняття адекватних рішень, їх оптимальна реалізація наполегливо вимагають сьогодні аналізу та врахування всього комплексу факторів із необхідною рефлексією на історію їх становлення та розвитку.

Розробка стратегії діяльності у будь-якій галузі повинна базуватися на інтегративних гуманітарно-орієнтованих знаннях. Культурологія як наукова дисципліна дає цілісне та принципово нове бачення проблем взаємодії людини

зі світом, являючи собою методологічну основу такого знання. Крім того, актуальними та перспективними стають прикладні соціально спрямовані можливості культурологічної теорії для прогностичного моделювання соціокультурних процесів як глобального, так і регіонального рівнів.

Увесь комплекс зазначених причин сьогодні стимулює новий виток розвитку наук про людину, суспільство, культуру. Власне культурологічна проблематика актуалізувалася в другій половині ХХ ст. змінами наукових парадигм, які зумовлені усвідомленням тісної взаємозалежності всіх компонентів людського буття, глибинних суперечностей цієї залежності та висуванням на перший план необхідності вивчення складних соціально значущих систем, однією з яких і є культура.

Культурологія розвивається в загальному інтегративному процесі взаємодії соціогуманітарних, природничих і технічних наук при посиленні її зв'язків із окремими науками про культуру. Для сучасних соціальних і гуманітарних наук поняття “культура” є вихідним, центральним, ключовим і відіграє таку саму роль, як, наприклад, поняття “ідея” у філософії або “художній образ” у мистецтві. Культурологія – інтегративна галузь знання, народжена потребами сучасної епохи на стику культури і філософії, культури і психології, культурної та соціальної антропології, етнології, соціології і теології культури. Базисом культурологічного знання виступають окремі науки про культуру, в яких формується початковий аналітичний синтез її різноманітних фактів і феноменів. Культурологія сьогодні – галузь наукового знання, яка проходить становлення. Вона ще не виокремила повністю із дисциплін на стику яких виникає, формується та виступає системо-творчим фактором усього комплексу наук про культуру, її методологічною основою.

Такий інтегративний підхід дозволяє розуміти феномен культури як складну соціологічну систему глибоко взаємопов'язаних елементів, що являють собою історично складену природну цілісність, адже культурологію цікавлять не стільки окремі елементи, оскільки сутність системо-творчих зв'язків,

функціональність частин відносно цілого, динамічність системи, цілісність сприйняття людиною оточуючого її об'єктивного світу.

Культура системотворюється, інтегрується через конкретні організації, інститути та громадську думку між якими існує матеріальний і духовний зв'язок, що реалізуються шляхом обміну товарами, культурними цінностями та інформацією. На вищому рівні культура постає як взаємозалежність і взаємодія функціональних елементів як вірування, традиції, норми, форми виробництва й розподілу.

Усталеність культури забезпечуються “ядром”, яке утворюється на базі домінуючих рис кожного з її елементів та являє собою неантогоністичну стабільну цілісність провідних для даної системи ціннісних орієнтацій. “Ядро” культури – це, перш за все, її основоположний принцип, провідна мета або сукупність принципів і цілей, які відображені в філософії, релігії, мистецтві, науці, етиці, праві, головних формах економічної, політичної та соціальної практики. Так звані “зовнішні” шари, навпаки, характеризуються значно меншою усталеністю, яким притаманна схильність до інновацій і більший динамізм.

У наш час існує багато уявлень про культурологію. Однак серед них можна виділити три основних підходи. *Перший* розглядає культурологію як комплекс дисциплін, що вивчають культуру. Тут утворюючим елементом є мета вивчення культури в її історичному розвитку та соціальному функціонуванні, а результатом – система знань про культуру.

Другий представляє культурологію як розділ дисциплін, які вивчають культуру. Наприклад, культурологія як філософія культури претендує на її розуміння в цілому, загальному. Також існує і зворотна позиція, згідно з якою вона є розділом філософії культури, що вивчає проблему багатоманітності культур (типологізація, систематизація знань про культуру без урахування фактора культурної самосвідомості). У даному випадку можливе ототожнення з культурою культурантропології, соціології культури, а також виокремлення

філософської культурології як науки про сутність, значення, які стосуються їх цілісності щодо певного регіону чи відрізка історичного часу.

Третій підхід розкриває прагнення розглядати культурологію як самостійну наукову дисципліну, що передбачає визначення предмету та методів дослідження, місця культурології в системі соціально-гуманітарного знання.

У свою чергу, існують різноманітні *методологічні* підходи до розуміння предмету культурології: ентелехійний (представлений у поглядах Арістотеля, Лейбніца, Гуссерля, розвинутий у вченнях А. Веселовського і О. Потебні, Юнга, Флоренського та ін.), його вихідні положення полягають в тому, що будь-який інокультурний досвід засвоюється та зберігається даним культурним середовищем лише тоді, коли завдяки його внутрішньому розвитку в ньому визріла потреба в засвоєнні та збереженні власне цього досвіду і закладеного в ньому змісту. Останній, таким чином, перетворюється на органічну складову засвоюваної культури, конкретизується в ній і набуває зумовленої нею форми, тобто переживає в ній ентелехію (з грец. – “здобування себе через самовтілення всередині закладеної мети”, здійснення буття).

Аксиологічний підхід базується на вченні про цінності, їх походження, сутність, функції, типи та види. Проблеми аксиології розроблялися ще у філософії Стародавнього Сходу, у Платона, згодом – у вченні Е. фон Гартмана та П. Лапі. Аналіз ціннісної системи як найважливішого компоненту культурного простору, основ і регулятора соціально-культурної практики широко представлений в неокантіанців (Віндельбанд, Ріккерт, Вебер). Цій проблематиці присвячені також дослідження Дільтея, Шпенглера, Тойнбі та ін.

Аналіз культурно-історичних механізмів формування структури особистості, інтеріризації первинно зовнішніх стосовно суб'єкта нормативно-ціннісних регуляторів розкриває генезу та місце цінностей у просторі внутрішньої культури особистості.

У контексті інтерпретації культури як регулятивно-нормативної системи людського буття культурологічні знання набувають світоглядно ціннісних орієнтацій особистості. Цінності, поряд із нормами, зразками, ідеалами є

найважливішими компонентами цієї регулятивної системи, спрямованої на ефективне розв'язання завдань життєдіяльності людини. В культурологічному пізнанні проблема цінностей займає особливе місце ще й тому, що культура широко розуміється як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством за час свого існування.

Вивченню загальних умов і методів ефективної та раціональної людської діяльності властивий праксеологічний підхід, сутність якого полягає в тому, що на історичних стадіях соціокультурної еволюції людських суспільств домінують, як правило, різні види та форми соціокультурної регуляції із різним рівнем імперативних і заборонних установок, а також просторів соціального життя, де людині надається право діяти та виражати судження на власний розсуд. Таким чином, підтримується певний рівень соціальної консолідованості суспільства як відносно матеріально-виробничої практики, так і відносно інших форм соціальної, інтелектуальної, комунікативної, художньої, релігійної, політичної діяльності, яка може бути колективною чи індивідуальною, проте обов'язково повинна мати соціально значущі результати, наслідки та впливи.

Семіотичний підхід до культурології характеризує культуру з погляду її знаковості, специфічних соціально-психологічних процесів розуміння й інтерпритації культурно значущої інформації, закріпленої в культурних текстах, а також з погляду існування та зміни знакових систем (мов культур). Такий підхід здійснюється синхронно та діахронічно і дозволяє виявити фундаментальні антропологічні характеристики, що забезпечують трансляцію культурного досвіду, сприяють розв'язанню проблем співвідношення універсального та специфічного, уніформного й багатоманітного в культурі, значно збільшують евристичний потенціал застосування структурно-функціонального та системного аналізу в культурології.

Діалоговий розглядається як багатомірне поле перехрещених модифікацій, за кожною з яких стоїть певний тип людини, оскільки вона цю модифікацію створює, а остання, у свою чергу, формує свідомість особистості. Звідси – визнання реального буття культури не як простого сусідства

численних субкультур різного масштабу та різної природи, а як живого їх взаємозв'язку – контактного й дистанційного, синхронічного й діахронічного. Діалог культур відповідає таким чином глибинним потребам розвитку людства, однією з яких є потреба перетворення окремого й локального у загальнолюдське надбання. Таким чином розкривається внутрішня діалектика конкретного типу культури, що виражає особливості певного типу особистості, її відкритість усім іншим людським групам, класам, середовищам.

Слід відмітити, що в основі викладених підходів лежить поняття соціокультурної практики людства. Способи соціокультурної діяльності (технології) залежно від типів об'єктів, на створення яких вони спрямовані, поділяються на: продукуючі та транслуючі символи, що створюють фізичні об'єкти й організують системи соціальної взаємодії і регуляції громадської поведінки. Удосконалення способів соціокультурної діяльності забезпечує становлення й розвиток особистості, яка одночасно виступає об'єктом культурного впливу та суб'єктом культурної творчості, а також носієм і відображенням певних культурних цінностей, втілених у даній системі.

У сучасній культурології культура тлумачиться як надприродне явище, штучно створене людьми середовище існування й самоздійснення, механізм регуляції соціальних стосунків і поведінки. Вона постає як система матеріальних об'єктів, ідей та образів; технологій їх створення й оперування ними; сталих зв'язків між людьми та способів їх регулювання; оцінних критеріїв, які є в суспільстві.

Культурологічне знання має теоретичний характер не лише за змістом як відображенням багаторівневої сутності в єдності з її проявами, а й за функцією, тобто пояснює явища, їх генезис, прогнозує появу нових. Це знання є результатом теоретичної діяльності, яка використовує метод, що відкриває всезагальну форму існування феноменів культури. Воно відображає основи різноманітних фактів культури, визначає порядок їх системотворчості та взаємодії, складає зміст орієнтовної основи розв'язання життєвих завдань, визначає способи поведінки в різних ситуаціях соціокультурної практики.

Теоретичним фундаментом культурологічного знання вважається: *антропология* – наука, що вивчає фундаментальні проблеми існування людини у природному та штучному середовищі. Сучасна наука оперує розмаїтими варіантами систематизації антропологічних дисциплін. Традиційно до антропології відносять археологію, етнографію, етнологію, фольклор, лінгвістику. Медична антропология включає людську психологію й генетику, екологію людини. Крім того, існує думка, що антропология як галузь наукового знання поєднує природну історію людини (ембріологію, біологію, анатомію, психофізіологію, палеонтологію), етнологію як науку про розповсюдження людини на планеті, її поведінку та звичаї; соціологію, що вивчає взаємостосунки людей; лінгвістику; міфологію; соціальну географію, присвячену впливу на людину клімату та природних ландшафтів; демографію, яка надає статистичні відомості про склад і розподіл людської популяції.

Культурну антропологию визначають як особливу галузь наукових досліджень, що концентрує увагу на процесі взаємин людини та культури. Вона вивчає проблеми генезису людини як творця та витвору культури у філогенетичному й онтогенетичному плані. Головні питання культурантропологічних досліджень пов'язані зі становленням людини як феномена культури: культивування основних інстинктів; виникнення специфіки людської конституції; людська поведінка, становлення норм, заборон, пов'язаних із включеністю людини в систему соціокультурних стосунків; становлення світовідчуття та світогляду. Не менш актуальним є питання екології людини та культури, дослідження закономірностей екокультуросистем, оскільки становлення людини як носія культури не можна розглядати поза оцінкою її місця й ролі у збереженні природи та культури сучасності.

Філософія культури орієнтується на філософське осягнення культури як універсального та всеосяжного феномена. Як самостійна сфера знання ця наука сформувалася у XVIII – поч. XIX ст. Вона вивчає проблеми співвідношення природи та культури. Бергсон (XX ст.) будував свої погляди на розрізненні

розуму й інстинкту. Шпенглер відкинув традиційний євроцентризм і уледів закономірну динамічну єдність в історичних трансформаціях різноманітних культур. Віндельбанд і Ріккерт проводили розрізнення між культурою як органічною цілісністю і цивілізацією як формою механічного й утилітарного стосунків до світу. Особливе значення на рубежі двох століть надається питанню взаємозв'язку культури й історії у світлі християнської доктрини (М. Бердяєв, В. Мережковський, В. Соловйов). У рамках екзистенціалізму історико-культурний матеріал використовували у своїх роботах В. Ясперс, Камю, Сартр, Г. Марсель, які розглядали проблеми протистояння культури й людини як контркультурні тенденції.

Психологія культури – займається проблемами, які розкривають психологічну зумовленість культурної творчості. Вона виходить із ідеї існування єдиного у смисловому розумінні психологічного простору, який простягається від первинних психічних реакцій найдревнішої людини до сучасних станів духовного життя кожного індивіда.

Теологія культури – напрям теолого-філософської думки, яка розглядає проблеми культури, виходячи із систематизованих принципів релігійного віровчення. У християнській теології розрізняють протестанський (Тілліх, Меланд та ін.), католицький (Маїтен, Жильсон, Лонерган та ін.) і православний (Флоренський, Федотов та ін.) варіанти тлумачення проблем культури. До проблематики культуртеології відносяться осмислення кризи сучасної культури, пошук причин і шляхів виходу з неї, створення моделі релігійної культури відповідно до основних християнських догматів, місце ідеї Бога у культурно-історичному процесі.

На відміну від більшості соціальних і гуманітарних наук, що вивчають певні сфери людської життєдіяльності та диференціюються по спеціалізованим предметам – економіка, право, політика, мистецтвознавство, які вивчають в якості об'єктів усі види та форми людської цілеспрямованої життєвої практики. Отже, системотворчий принцип концептуальної ролі культурології, як відносно самостійної галузі соціогуманітарного знання, зумовлений:

- усвідомленням спекулятивності класичної “філософії культури”, її неспроможності певною мірою осмислити багатий емпіричний (етнографічний) матеріал, потребою вироблення такого розуміння культури, з практичним її втіленням у всіх сферах людської життєдіяльності, яке пов’язує теоретичні уявлення про неї;
- необхідністю розробки такої методології, яка забезпечила б не лише адекватне дослідження культури окремими науками, а й їх предметну єдність, засновану на субстаціональному розумінні культури;
- прагнення вироблення “спільного знаменника” в розумінні культури в умовах значного зростання контактів різних культур у зв’язку з розвитком засобів комунікації, необхідністю пошуку їх єдиної природи, яка проявляється в локальному культурному розмаїтті;
- важливістю питання порівняння, субординації різних культур, зокрема європейської й не європейської, в умовах розпаду колоніальної системи та зростання національної самосвідомості в країнах “третього світу”;
- необхідністю цілісного, системного аналізу культури як сфери державної політики, прийняття в ній всебічно обґрунтованих управлінських рішень;
- необхідністю формування культурних потреб людини та їх задоволення у споживчому суспільстві, обґрунтування успішної економічної діяльності у сфері масової культури;
- тривожним розвитком технократизму, раціоналізму, що викликані новим витком науково-технічного прогресу, усвідомленням важливості гуманітарної “противаги” для збереження стабільності існування людини, а також прагненням компенсувати культурологією все ще існуючий стан вузької спеціалізації в навчально-виховних закладах освіти.

До числа найважливіших функціональних особливостей культури як системи слід віднести такі властивості, як здатність до самооновлення, постійному породженню нових форм і засобів задоволення інтересів і потреб людей, які адаптують культуру до мінливих умов буття, викликаних творчою

ініціативою окремих осіб чи логікою розвитку технологій в певній сфері діяльності; постійна селекція та відбір форм культури, які виявилися найбільш ефективними, як із погляду утилітарних функцій, так і більш прийнятними по своїй соціальній значущості та наслідками, які сприяють підвищенню рівня взаєморозуміння та консолідованості членів суспільства і тому набувають статусу загальноприйнятих норм щодо здійснення відповідних функцій, включаються в систему ціннісних установок і соціального досвіду й передаються наступними поколінням як традиції; здатність до саморозвитку, тобто до ускладнення структурно-функціональних та організаційних параметрів усієї системи культури, поглиблення спеціалізованості її окремих елементів і рівня їх взаємозв'язку, підвищення універсальності й інтенсивності функціонування як системи в цілому, так і її підсистем, що в кінцевому результаті призводить до загального підвищення складності соціальної організації і форм життєдіяльності даного суспільства та має назву історичного прогресу. Зрозуміло, що наведені властивості культурної системи закладені в ній потенційно реалізуються не завжди, а лише за сприятливих умов.

Ще одна важлива властивість культури – це функціонування в якості основи для самоідентифікації суспільства та його членів, усвідомлення колективом і його суб'єктами свого групового й індивідуального “Я”, розрізнення “своїх” і “чужих” за ознаками культур. Отже, культура характеризується як притаманний будь-якому усталеному суспільству системний комплекс специфічних нормованих способів і форм соціальної інтеграції, організації, регуляції, пізнання, комунікації, оцінки, самоідентифікації, образних рефлексій та інтерпритацій, механізмів соціалізації особистості, здатній до соціального й історичного відтворення, адаптованої мінливості та прогресивного саморозвитку на шляху до структурно-функціонального ускладнення. Емпірично цей комплекс опредметнений у створеному людьми штучному середовищі їх перебування, яке складається із матеріальних об'єктів, символічних продуктів (знання, ідеї, мови), технологій здійснення будь-якої цілеспрямованої та соціально нормованої діяльності (від

високоспеціалізованої до звичаїв способу життя) й оцінних критеріїв (ціннісних орієнтацій), як сукупність “соціальних конвенцій”, виражених у вербальних і невербальних “текстах”, що акумулюють соціальний досвід суспільства, накопичуваний та систематизований у ході історії.

Представлена системність культурологічного знання знаходить свій вираз і в теоретичному розгляді культурології як навчальної дисципліни. Культурологія покликана здійснювати духовно-моральний розвиток особистості, сприяти розквіту, становленню, підвищенню її професійних якостей. Культура являє собою характеристику соціально-професійних якостей спеціаліста і складається з кількох елементів, серед яких освіта (освіченість, компетентність, ерудиція), професійний досвід і кваліфікація. Саме рівень професійної культури виступає одним із найважливіших показників розвитку суспільства.

Отже, на відміну від культурології культурознавчий профіль досліджень зумовлений тим, що у будь-якій спеціалізованій галузі людської діяльності окрім основних утилітарних цілеустановок і технологій досягнення результату діє також і система норм і регуляторів екстраутилітарної властивості, яка визначає соціально прийнятні форми здійснення цієї діяльності та параметрів її результатів, її соціальну цінність і наслідки, професійну етику та корпоративні традиції в середовищі спеціалістів, структуру і методіку професійної освіти, критерії професіоналізму, службові мови для обміну інформацією тощо. Ця сукупність рис і створює таке явище, яке ми називаємо “професійною культурою” у тій чи іншій галузі спеціалізованої практики (так, існує економічна, політична і культура управління тощо). Професійна культура акумулює в собі основні параметри соціальної значущості даної сфери діяльності, її соціально-ціннісний аспект, професійні норми володіння технологіями та все те, що потребує вивчення як самостійного предмета, а також навчання цієї культури майбутніх фахівців.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ВПУ

Трансформація суспільних відносин в українському просторі змушує по-новому будувати своє життя практично всім верствам і групам населення, що визначає комплекс проблем різного характеру та сили дії. Серед цих нагальних питань (соціально-економічних, психологічних, соціотехнічних, культурологічних тощо) особливе місце посідає проблема професійної адаптації. Для молодих людей першочерговим завданням виступає не перебудова вже існуючих рис характеру, цінностей і установок, а формування нових, адекватних сучасним вимогам.

Результати соціологічних досліджень засвідчують, що в умовах ринкового середовища в молодих людей більш високі адаптивні можливості порівняно зі старшим поколінням. Пояснюється це тим, що молоді люди є більше індивідуалістами, ніж старші покоління, значно прагматичніші та раціональніші у своїх діях. З іншого боку, не завжди вони знаходять своє місце в житті. Серед найбільш нагальних проблем молоді, що існують сьогодні в Україні є безробіття, падіння рівня життя, житлова проблема, нерівність у розподілі суспільних благ. Проте молодь не витримує конкуренції з представниками старших вікових груп у таких галузях, як охорона здоров'я, освіта, культура, наука, зате проявляє значну активність у сфері підприємництва [2].

Освіта є відображенням культури певної епохи. Водночас існуюча система освіти багато в чому вибудована на культурних домінантах минулого – раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності. Пошук моделі освіти, адекватної сучасному типу культури та відповідно новому етапу розвитку цивілізації, становить найактуальнішу проблему сучасної педагогіки [54, с. 29].

Сьогодні потрібна особистість високої культури, здатна до життєдіяльності в умовах міжкультурної інтеграції. Реалізація цієї мети зумовила в освітньому просторі актуалізацію культурних цінностей і способів

взаємодії з ними. В основу цього процесу мають бути покладені культурологічні аспекти, оскільки саме вони є тим засобом, яке здатне найсильніше впливати на внутрішній світ людини, пробуджувати найкращі почуття, формувати її свідомість.

Гуманістична орієнтація суспільства має на меті втілення у практику освіти пріоритетів загальнолюдських цінностей, здобутків національної культури, світового культурно-педагогічного досвіду. На особливу увагу заслуговує посилення зв'язків між культурою й освітою, зростання ролі культурологічної підготовки майбутнього спеціаліста, згідно з якою акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння заданої кількості інформації – на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості [108, с. 71] та її професійних якостей у процесі здобуття й освоєння вибраної спеціальності.

Про взаємозалежність культури й освіти свідчить те, що завдання будь-якої освіти (загальної чи професійної) полягають у прилученні суб'єкта до культурних цінностей, а культура розвивається внаслідок освітніх процесів і при зміні поколінь зберігається як самовідтворююча система певних норм і зразків життя суспільства [110, с. 101].

Теоретичне обґрунтування культурологічної освіти ґрунтовно і багатоаспектно розглядають такі українські науковці: Г. Васянович, Г. Дегтярьова, І. Зязюн, Л. Руденко, О. Рудницька, а також російські філософи та педагоги: Г. Авансов, Л. Воронков, Г. Драч, Б. Єрасов, В. Межуєв, В. Розін, А. Філер, А. Шеманов та ін.

Професійна адаптація як специфічний вид адаптивних процесів особистості є двовекторним процесом і розглядається в єдності активного та пасивного, продуктивного та репродуктивного, змінюваного та змінюючого. Здійснений аналіз сучасних підходів вивчення сутності професійної адаптації особистості дозволяє стверджувати, що в більшості наукових досліджень щодо становлення фахівця різних сфер діяльності під професійною адаптацією особистості розуміють процес:

- повного освоєння професії, пристосування спеціаліста до фахового середовища, вимог, норм, цінностей майбутньої діяльності;
- становлення та збереження динамічної рівноваги в системі “людина – професійне середовище” (М. Дмитрієва);
- формування фахово-значущих якостей особистості, необхідних для успішного виконання професійної діяльності (Г. Качан, Л. Радова);
- оволодіння особистістю характерними рисами й умовами праці, що спостерігаються надалі в освоєнні професійними навичками, формуванні фахових якостей, необхідних для певної спеціальності (Н. Лукашевич, В. Шкурко);
- оволодіння всією сукупністю знань, умінь, навичок, необхідних для повного освоєння професії та виконання правил, до яких вона зобов’язує (М. Свіридов);
- взаємодії особистості та соціального середовища з метою досягнення таких відносин між ними, які забезпечують ефективність професійної діяльності (Н. Чайкіна) тощо [48, с. 93].

Аналізуючи означені підходи розуміння сутності поняття “професійна адаптація”, необхідно зазначити, що його термінологічне поле є досить широким.

Здатність до самостійного оволодіння новими знаннями та вміннями, поряд зі здібностями особистості до творчості, до продуктивної співпраці з іншими та спроможності до прийняття відповідальних рішень, констатує у своєму дослідженні М. Браморщик, належить до характеристик високорозвинених індивідуумів і визначає спроможність людини до соціальної адаптації. Остання, без сумніву, впливає на здатність особистості до професійної адаптації та визначає рівень цієї адаптації. Згідно з концепцією К. Роджерса, освіченим тепер можна вважати лише того, хто навчився вчитися, а тому може адаптуватися до мінливих умов сучасного життя, у тому числі до змін у професійній сфері. До найсуттєвіших чинників успішної соціальної адаптації відносять емоційну стабільність і емоційний стан особистості, її

вольову сферу, її самооцінку зі самосприйняттям і прийняттям інших, царину міжособистісних стосунків та особливості поведінкових стратегій, сформованість майбутнього образу особистості. Відповідно для професійної адаптації визначальними, окрім перелічених чинників, будуть ще й характер самосприйняття особистості з позицій майбутнього образу професіонала [22].

Так, професійна адаптація особистості ототожнюється і з процесом здобуття освіти, і з соціально-психологічним полем пристосування індивідуума, і з фаховою компетентністю фахівця. Цілком очевидним є те, що зміст освіти та структурних складових професійної адаптації учня ВПУ повинен відповідати культурному типові суспільства, його ціннісним системам і соціальним імперативам. Перед культурологічною освітою, водночас, постає проблема визначення того, який зміст має вкладатися у процес культурологізації професіонала, який тип суспільства буде відповідати соціокультурній ідентичності такої особистості.

Соціально-економічний і духовний розвиток нації й особистості зумовлюють цінності наукових знань, технологічного вдосконалення виробництва, професіоналізм конкретної людини [56] та сприяють адаптації індивідуума до певної фахової діяльності. Одним із визначних джерел становлення такого професіонала у ВПУ є культурологічна освіта.

Завдання культурологічної освіти, на думку сучасних філософів і педагогів, що займаються даною проблематикою, окреслюються культурологічними орієнтаціями, що формують культурологічні практики, які ґрунтуються на:

- установці прийняття (чужої культури, способу життя тощо);
- переконанні з метою самоорганізації (прояв гуманітарного та соціокультурного підходів, коли суб'єкт соціального впливу як об'єкт розглядає самого себе);
- розумінні з метою контрольованого впливу.

А. Шеманов зазначає: “якщо розглядати освіту як процес, у якому формується людина як суб'єкт соціальних і культурних змін, то в ній мають

поєднуватись і здатність синтезу наукової об'єктивності та ціннісної особистісної суб'єктивності – це завдання природно було б адресувати культурології” [132, с. 37].

Багатовимірність поняття “культурологічна освіта”, відповідно до результатів аналізу, започаткована як у теорії, так і в педагогічній практиці. Російський дослідник проблем культурології В. Розін стверджує, що в теоретичному аспекті розширювальне тлумачення визначення “культурологічна освіта” – це результат традиції [107, с. 3].

На думку В. Межуєва, “Культура для просвітителів – синонім морального, естетичного, інтелектуального, у широкому змісті – раціонального удосконалення людини в ході її історичного розвитку. Це визначне пізнання й уявлення про порядок, зв'язаність і послідовність історичного процесу, передусім у духовній сфері. Поняття культури дає можливість “осягнути зміст і спрямованість людської історії в цілому”, виходячи з переконання, що саме європейська історія й є “найвищим досягненням духовного розвитку людини” [83, с. 8]. Зауважимо, що сьогодні окреслене трактування культури характеризує розуміння сутності та цілей “культурологічної освіти”, як сукупності духовно-моральної, художньо-естетичної та, зважаючи на реалії глобалізаційних процесів, поліетнічної освіти й виховання, водночас, сприяючи інтелектуально-емоційному розвитку індивідуальності, формуванню її світогляду, фахових якостей і становленню особистості професіонала у сфері діяльності.

Саме культурологічна підготовка має надолужити недоліки предметно-функціональної підготовки, “об'єктивного” характеру навчання, відходу від традицій гуманітарної освіти та створювати престиж і привабливість гуманної, культурно освіченої, творчо мислячої людини [44, с. 38].

Сучасне суспільство потребує вдосконалення, а це означає, що наріла необхідність надавати особливої уваги у вихованні майбутніх поколінь їх культурологічному розвитку, збагаченню духовності, естетизації усіх ланок навчально-виховного процесу. Зусилля педагогів, вихователів, майстрів

виробничого навчання, викладачів закладів освіти усіх рівнів мають бути спрямовані на формування творчої особистості, яка б характеризувалася унікальністю, неповторністю, яскравими творчими рисами, високою інтелектуальністю й естетичною вихованістю. Усі ці якості особистість проявляє передусім у своїй професійній діяльності [109, с. 212].

Культурологічна освіта майбутнього фахівця покликана забезпечити досягнення ним, насамперед, культурного мислення, що утворюється співвіднесенням людини із соціальним і природним середовищем у межах певної національної чи історичної системи. Виходячи із зазначеного, провідним завданням культурологічної освіти виступатиме сприяння в усвідомленні учнями ВПУ того, що культурологія допомагає формуванню власної життєвої позиції, надає можливість стратегічного осмислення фахового становлення спеціалістів різних профілів та їх професійної адаптації.

Сучасні молоді люди мають бути готові здійснювати професійну діяльність у полікультурному світі. Із певністю можемо стверджувати, що культурологічна освіта повинна бути полікультурною по суті, розкривати множинність культурних систем, формувати досвід культуротворчої діяльності, спрямованої на визначення соціально-функціональної ролі майбутнього фахівця та способів його входження в суспільну практику, пошуків культурно-детермінованих шляхів вирішення особистісних і професійних проблем. Результатом здійснення завдань культурологічної освіти є розвиток в учнів таких умінь:

- з урахуванням визначеного місця окремих соціокультурних елементів у культурному контексті інтегрувати власну діяльність у культурне оточення;
- при здійсненні виробничої чи соціальної діяльності мислити творчо, відчувати відповідальність за наслідки своєї діяльності та знайти гідне місце в колективі – бути водночас толерантним і цілеспрямованим;
- уміння та навички користуватися набутими культурологічними знаннями за умов безпосереднього здійснення професійного обов'язку.

Отже, при вивченні матеріалу з “Культурології” здійснюється процес формування здатності учнів поєднувати теоретичні та практичні культурологічні аспекти у процесі їх діяльності з урахуванням можливих наслідків для суспільства, які у подальшому допоможуть спеціалісту в розв’язанні конкретних професійних, індивідуальних і соціальних проблем.

У пошуках культурологічних моделей освіти науковці віддають перевагу таким, які не вели б до перевантаження навчальних планів і самих учасників навчального процесу. Замість упровадження нових дисциплін у змісті освіти пропонується трансформування навчальних предметів у світлі відображення характерного для них людського “виміру”. Орієнтація на становлення творчої особистості, засвоєння нею досвіду світової культури є наріжним каменем підходу, за яким зміст навчання вибудовується не за логікою предмета, а у процесі становлення культурної свідомості, у прямій відповідності до вікових характеристик, психофізичних та інтелектуальних можливостей вихованця. Весь комплекс навчальних дисциплін у такій моделі освіти спрямований на забезпечення принципу цілісної картини світу та людини в ньому, ґрунтуючись на світовій культурі [45, с. 216].

Завдання формування особистості майбутнього фахівця обов’язково передбачає її культурне становлення. Характерними рисами якої є високий професіоналізм, інтелігентність, соціальна зрілість тощо. Втілення у життя таких якостей здійснюється у процесі всебічної діяльності особистості – навчанні, спілкуванні, діяльності.

Згідно з ідеями синергетики в розвитку культури особливу роль відіграють внутрішні несилові взаємодії, які ґрунтуються на кооперативних ефектах. Завдяки їм система культури може переходити від одного стану до іншого, породжуючи нові структури у процесі своєї еволюції. Оскільки вона завжди функціонує в єдиному полі життя, культура суспільства неминуче входить у культуру особистості та перетворюється на інтегральний фактор соціалізації людини. З огляду на це особистісну культуру можна визначити як індивідуальну форму виявлення результатів культурного впливу суспільства на

людину, як наслідок опанування нею культурних цінностей, що є характеристикою освіченості індивіда.

Втім, поняття культури особистості не зводиться до суми її знань, переконань, здібностей, хоча вони тісно пов'язані між собою та є характеристиками культурного розвитку людини. Особистісна культура – це узагальнена ознака змістового наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя. Її компоненти утворюють системно сформовані ціннісні якості, які реалізуються в діяльності, в яких результати суспільної культури виявляються як особистісні досягнення [110, с. 101-102]. Як зауважує І. Зязюн, особистісна культура є єдиним процесом нагромадження знань, досвіду та якісної реалізації їх у діяльності та поведінці [55, с. 11].

Глобальною метою особистісно зорієнтованої освіти культурологічного типу є людина культури. Вибір такої мети передбачає визначення такого образу культури, який потрібно брати за взірць, проектуючи особистісно зорієнтоване виховання та навчання. В образі “людина культури” необхідно реалізувати актуальні потреби світового співтовариства в людині, яка орієнтується на співробітництво та не властиві їй деструктивні дії. Це означає втілення в навчальному та виховному процесах таких ідей:

– *людини культури – вільної особистості*, здатної до самовизначення у культурі, з притаманними їй якостями громадянина; внаслідок цього завданням педагогів і вихователів є виховання в молоді таких якостей, як високий рівень громадянської самосвідомості, самодисципліни, незалежності суджень, здатності орієнтуватися у світі духовних цінностей, відповідальності за свої вчинки, здійснення вільного вибору свого життєвого шляху, потреби в особистісному та професійному зростанні;

– *людини культури – духовної особистості*, здатної до виховання та самовиховання духовних потреб, зокрема в пізнанні, рефлексії, красі, спілкуванні, в пошуку сенсу життя, щастя, у прагненні до ідеалу; виховання духовної особистості передбачає орієнтацію систем виховання на загальнолюдські цінності, світову та національну культуру, філософію, етику,

естетику, людинознавство; виховання духовності є основою розвитку творчої індивідуальності особистості;

– *людини культури – творчої особистості*, яка прагне до самоствердження в усіх сферах життєдіяльності: у навчанні, побуті, дозвіллі; педагогічні акценти виховання особистості повинні орієнтуватися на розвиток таких властивостей індивідуума, як потреба в перетворювальній діяльності, поєднання аналітичного й інтуїтивного мислення, здібність і прагнення до життєвотворчості;

– *людини культури – адаптивної особистості*, здатної до життя в певному культурному просторі, життя в умовах діалогу культур, ринкової економіки тощо; адаптація до таких умов потребує різноманітних глибоких знань, навичок спілкування, об'єктивної самооцінки; людині культури притаманний естетичний смак, витончені манери, розуміння краси та гармонії, бережливе ставлення до фізичного та психічного здоров'я, спроможність обладнати власне житло, вести господарство, примножувати благополуччя сім'ї та країни [54, с. 34-35].

Таким чином, *людина культури* – це така особистість, яка здатна з максимальною ефективністю реалізувати свої індивідуальні здібності й інтелектуальні та моральні можливості. Їй притаманна потреба до самоствердження та творчої самореалізації як у житті, так і у професійній діяльності. Розглядаючи людину культури як гармонійну єдність інтелектуальної й емоційно-почуттєвої сфер свідомості, у змісті культурологічної освіти виділимо вирішальний етап становлення майбутнього фахівця, ґрунтуючись на здобутках національної культури.

Національна культура учнівської молоді – невід'ємний і важливий компонент загальної гуманітарної культури особистості майбутнього спеціаліста-громадянина. Отже, її формування не може розглядатися поза контекстом об'єктивних суспільно-інтеграційних процесів становлення особистості як суб'єкта загальнокультурного розвитку. В іншому випадку, тобто при ігноруванні чи недооцінці принципу контекстності процесів

національної та загальнокультурної інтеграції індивідуума, формування національної культури може позбавити людину необхідних гуманітарних орієнтирів і призвести до прямо протилежних наслідків – небезпечної соціально-ціннісної дезінтеграції.

Формування кваліфікованої та свідомої національної культури учнівської молоді повинно враховувати дві неодмінні умови: когнітивну та ціннісно-орієнтаційну. Перша – когнітивна або пізнавальна – складова національної культури передбачає засвоєння досить значної суми систематизованих знань про історичну самобутність, культурні традиції, духовні надбання українського народу, а також досвід культури міжнаціональних взаємин. Другий – ціннісно-орієнтаційний – компонент є процесом і результатом певного світоглядного пошуку ціннісних орієнтирів, які відображають систему переконань особистості, її ставлення до національних цінностей [118, с. 197-198].

У зв'язку з цим становлення освітянської галузі, що поєднує в собі фундаментальну загальнонаукову та спеціальну підготовку з духовним, художньо-естетичним і моральним, громадянським розвитком особистості, а також перехід на нові організаційні та методичні принципи викладання предметів соціально-політичного та гуманітарного напрямку зумовлюють необхідність принципової зміни місця та ролі культурологічної освіти в системі професійної освіти.

Донедавна ця робота була спрямована на підготовку функціонально зорієнтованого фахівця, світогляд якого формувався суспільними дисциплінами, що були жорстко прив'язані до ідеологічних і методологічних пріоритетів політичних цінностей. Такий стан справ відповідав суспільній моделі, в якій людина розглядалася як трудівник, що, насамперед, готовий до покійного виконання вказівок централізованої державної системи управління всім життям суспільства. Виконавчий послух у таких умовах домінував над усіма іншими здібностями особистості та часто їх пригнічував. Як наслідок, професійна освіта за своїми творчими вимірами не відповідала потребам

сучасного суспільного розвитку, коли його головною умовою на нинішньому етапі стають творчі, культурно-духовні здібності особистості. Сучасні уявлення про цілі та завдання професійної освіти ґрунтуються на розумінні необхідності забезпечення широкої демократизації та гуманітаризації цього процесу, що дають молоді можливість засвоювати досягнення світової та вітчизняної культур, вільно визначати свої світоглядні позиції, обирати духовні цінності та розвивати творчо-фахові здібності.

Проте засвоєння найвищих досягнень світової культури не може спиратися лише на механічне запам'ятовування найбільш яскравих сторінок у її історії, а вимагає глибокого та всебічного їх осмислення, ось чому вже з самого початку зародження професійної філософії у Стародавній Греції виникають теорії та концепції дослідження феномена культури. Утвердження християнства з його лінійним підходом до осмислення людської історії стало важливим методологічним базисом для виникнення сучасних розвинених культурологічних концепцій, вивчення найбільш відомих із яких передбачається в культурологічній освіті. Така освіта запроваджується з метою підготувати молодь до особистісної орієнтації в сучасному світі, осмислення сукупності культурних досягнень людського суспільства, формування певних навичок спілкування з представниками різних національних культур, що є важливою передумовою в подоланні ксенофобських та етноцентричних тенденцій, які провокують конфлікти та непорозуміння серед людей, що виховувались у контексті різних етнокультур [73].

Таким чином, метою культурологічної підготовки учнів ВПУ є професійний розвиток особистості, що онтогенетично означає зростання та підвищення професійних потреб, філогенетично – підвищення рівня організації та культури.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ТА ЇЇ РОЛЬ У СВІТОГЛЯДНО-ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Державні документи України в галузі освіти підкреслюють значення культурологічної освіти, культурно-історичних набутків і досвіду людства у справі громадянського становлення молоді.

До недавнього часу домінуюча в навчальних закладах установка на передачу молоді визначеного комплексу знань, вмінь і навичок, функціонально необхідних майбутньому робітнику та спеціалісту, мала вузько утилітарний, прагматичний характер, заважаючи повноцінному духовному становленню особистості як суб'єкта культурної діяльності.

Сучасний підхід до освіти, що поєднує в собі загальнонаукову та спеціальну підготовку з духовним, художньо-естетичним і громадянським розвитком особистості, а також перехід на нові навчальні програми та методичні принципи викладання предметів гуманітарного циклу, роблять необхідним принципові зміни місця та ролі культурологічної підготовки учнів у системі навчальних освітніх закладів.

Проблема справжньої демократизації життя, гуманності, піднесення матеріальної та духовної культури, реалізації творчого потенціалу людей, подолання культурологічної обмеженості, виховання, відповідального ставлення до праці, почуттєвого сприймання дійсності, історичних і сучасних пам'яток культури і творів мистецтва – все це неможливо без знання світової та вітчизняної культури, розвитку загальносвітового цивілізованого процесу.

Культурологія зокрема, й особливо методика її викладання найтісніше пов'язані з вихованням і навчанням. Від Я. Коменського, Й. Песталоцці, К. Ушинського, М. Монтеня, Г. Ващенко, П. Студинського, В. Сухомлинського та ін. – культурологія черпає всі відомі загальнопедагогічні принципи і, трансформуючи їх, реалізує відповідно до специфіки того чи іншого навчально-виховного закладу освіти, галузей науки, видів мистецтва та матеріального виробництва.

Культура соціальна та природнича, виробнича та технічна – це найважливіші галузі духовної діяльності людини. З огляду на це, проблема єдності освіти та культури набула всесвітньо-історичного значення. Невипадково ще на Ватиканському Соборі (1962 р.) зазначалось, що культура є те “за допомогою чого людина вдосконалює та розвиває різноманітні здібності душі та тіла, прагне своїми знаннями і працею пізнати Всесвіт, робить соціальне та сімейне життя, рівною мірою як громадянське, в усій його сукупності, більш гуманним завдяки удосконаленню звичаїв і установок; нарешті виражає, передає та зберігає в часі велич духовного досвіду та внутрішніх прагнень людини, щоб вони послуговували “на користь багатьом, і навіть більше, усьому людству” [123, с. 11].

Соціокультурне середовище впливає на кожного індивіда, який формується під впливом норм моралі, цінностей, упереджень і стереотипів довколишнього світу. Тобто світова, вітчизняна й особистісно-індивідуальна культури є одночасно диференціацією й інтеграцією складного явища протилежності й єдності взаємозалежних світів, суспільно-культурного макрокосмосу й особистого мікрокосмосу. Ці світи взаємодіють і впливають один на одного. Культура певного суспільства формує особистість, впливає на моральне, естетичне, ціннісне та професійне становлення кожного індивіда.

Водночас, індивід залежно від інтелектуальних і психофізичних особливостей світосприймання формує своє власне ставлення до навколишнього світу і, переосмисливши знання, отримані в соціумі, створює свої власні концепції, моральні принципи й особистісні ідеали. “Розвиток своїх індивідуальних сил (духовних, душевних і тілесних), як засобу для всіляких можливих цілей, є обов’язок людини перед самим собою” [61, с. 384].

У класичній традиції соціології культури раціоналізовані ціннісні орієнтації, народжені етикою загальнолюдської культури, організовують соціальне життя, а культура виступає однією з систем соціальної адаптації особистості. Культурні ідеальні взірці символічно втілюють набутий загально-історичний досвід, а культура впливає на зміну поведінки людей не примусово,

а шляхом засвоєння її особистістю та перетворення у факт життєвих орієнтацій та цінностей.

Цінності складаються в процесі встановлення міжособового та групового вибору щодо соціально-культурних уявлень, матеріальних предметів культури, художньо-естетичних взірців, норм і традицій. Однак цінності – це не просто узагальнення емпіричного досвіду, вони мають свою градацію від смисложиттєвих (добро та зло, піднесене та потворне) і до більш емпіричних цінностей повсякдення, окремих сфер людської діяльності.

Найбільш виразно зміст соціально-культурних цінностей визначається у взаємодії з нормами, соціальними взірцями, приписами поведінки, які створюють люди впродовж історії, конкретизуються до певних сфер діяльності в дану епоху. Норми – це прийняті в суспільстві певні моделі відносин і поведінки людей в певних ситуаціях, сферах і часі. Тому цінності пов'язані з культурною орієнтацією, цілеспрямованістю людської діяльності, а норми – з соціальною орієнтацією суспільства, насамперед, із засобами та способами реалізації ціннісно-спрямованої діяльності. Проте орієнтація особистості не є чисто ціннісною, адже людина орієнтується на цінності та норми одночасно і тому слід говорити про ціннісно-нормативну орієнтацію з базовими ідеями, етнопсихологією, ментальністю, етнокультурою, які передаються із покоління в покоління, пов'язана система певною мірою змінюваних цінностей, які визначають прийняті в цьому суспільстві норми, традиції, взірці поведінки, мислення, діяльності, що складає базовий зміст культури. У свою чергу самі норми, традиції, взірці поведінки, ідеали також є своєрідними цінностями культури, оскільки вони виступають способами та засобами саморегуляції, становлення та професійно-культурної адаптації особистості.

Ціннісно-нормативні орієнтації – це найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. “Сукупність стійких ціннісних орієнтацій утворює свого роду стрижень свідомості, який забезпечує стійкість особистості,

детермінує вибір певного типу поведінки та діяльності, котра відбивається у спрямуванні потреб та інтересів” [123, с. 764].

Не менш важливими є аксіологічно-світоглядні функції художньої творчості. Звертаючись до актуальних проблем і суперечностей сучасності, мистецтво розвиває естетичну сприйнятливості людини, формує ієрархію усвідомлених нею цінностей, її моральну орієнтацію. Впливаючи одночасно на інтелект та емоції, мистецтво таким чином формує особистість, пов’язує її за допомогою почуттів із благородними, добродійними цілями й установками та формує образно-художні та життєві ідеали.

Кожен твір мистецтва “як філософський чи науковий твір, містить не лише елементи вразливості й уяви, але й раціональний елемент; він спроможний відображати ідеологію, а отже, і суспільство, які зумовлюють цю ідеологію” [42, с. 72]. Тому мистецтво відіграє таку суттєву роль у пізнанні та формуванні соціальних позицій, виконує важливі соціально-виховні функції.

Відзначаючи роль мистецтва в процесі виховної діяльності, ми підкреслюємо його важливість і вплив на формування особистості, адже мистецтво збуджує в людини естетичне сприймання, розвиває почуття, формує її смаки, вчить як організовувати своє життя і творчу працю за законами краси.

Проте в культурологічній освіті суспільства сьогодні ми стикаємося з деякими суперечностями. Ми говоримо про виховання “мистецтвом”, а це гасло, на наш погляд, слід би доповнити “вихованням для мистецтва”, систематичною цілеспрямованою культурологічною підготовкою суспільства до розуміння, сприймання, вміння спілкуватися з творами мистецтва, формування смаків, культурних запитів і потреб.

Філософсько-психологічним обґрунтуванням культурологічної освіти є педагогічна концепція П. Блонського, який зазначав: “Безвідповідально поводять себе ті педагоги, котрі під прапором демократизації культури та школи фактично принижують культурний рівень школи та намагаються залучити народ лише до нижчих форм культури і дати йому лише “популярні” сурогати науки та культури. Проти подібної демократизації потрібно боротися

всіма силами в ім'я принципу вищої культури: мова повинна йти про те, щоб зробити демократію аристократією духу в кращому сенсі слова, тобто зробити її спадкоємницею та творцем культурних цінностей” [20, с. 147].

Сьогодні самі підходи до проблем професійної адаптації – свідчення її гуманізації. Проте перебудова на основі гуманізації ще не знайшла належної методологічної опори як у змістовному так і в методичному плані. Особливо великі труднощі, як свідчить практика, виникають в аспекті психологічному: неготовність викладачів, педагогічних колективів усвідомити, що основним пріоритетом кожної моделі освіти є не лише підготовка кваліфікованого робітника та спеціаліста до фахової діяльності, а виховання високоосвіченої, ерудованої особистості з високими моральними якостями та сформованою світоглядною культурою.

Й. Гердер, відстоюючи ідею прогресу людства, пов'язував цю проблему з розвитком культури, до якої він відносив науку, мову, релігію, мистецтво, ремесла, державне управління, традиції та звичаї. Сприйняття та засвоєння набутої людством культури для кожного індивіда він називав “другим народженням” людини. “Ми – писав Й. Гердер, – можемо при бажанні дати цьому другому народженню людини назву, пов'язану або з обробітком землі – “культура”, або з образом світла – “освіта”. Цей ланцюжок культури й освіти охоплює всю землю від краю до краю” [37, с. 244].

Рівень вимог до фахової освіти робітників і спеціалістів в навчально-освітніх закладах ВПУ сьогодні потребує посиленої уваги до їх духовних та інтелектуальних якостей, тобто до особистісних якостей, що не лише визначають професійні характеристики, а й спосіб мислення та рівень культури.

Підвищення відповідальності за свою працю, підвищення рівня професійної, інтелектуальної та моральної підготовки, естетики виробництва та необхідність нарощування творчого потенціалу – все це найважливіші соціальні цінності сучасної культури. Сьогодні нові гуманістичні ідеали, які формуються в перехідний період від індустріального до інформаційно-культурного

суспільства, не завжди збігаються, резонують із традиційно визнаними загальнолюдськими й етнонаціональними цінностями культури.

Іншими словами, проблему гуманізації, та професійної адаптації потрібно розглядати у двох площинах: по-перше, необхідність об'єктивного пізнання технології та використання, а по-друге, як комплексно культурно-технічне утворення, тобто зміну висхідних цінностей установок робітника та спеціаліста. Отже, “самі по собі технічні знання не можуть бути єдиною основою розв'язання усіх складних проблем сучасної техніки. Гуманізація науки та техніки – це один із важливих шляхів їх гуманізації” [124, с. 22].

Ця закономірність зумовлює культурологічний підхід до змісту професійно-технічної освіти, до змісту кожного навчального предмета. Чим активніше відбувається оволодіння загальнолюдською професійною культурою, тим різноманітнішою, творчою та продуктивнішою буде особистісна діяльність майбутнього робітника та спеціаліста. Як зазначає академік Д. Ліхачов: “Основним завданням сучасного життя є поєднання розвитку техніки з гуманізмом. Цивілізація без душі – жах!” [77, с. 275].

У будь-якій сфері матеріального виробництва здатність оптимально та гармонійно розв'язувати поставлені завдання залежить насамперед від розвитку художньо-образного мислення й естетичних переконань людини, рівня свідомості, коли загальна користь та ідея трансформується в естетичну насолоду.

Виховання таких соціальних рис має стати безперечною суспільною вимогою до професійно-технічної освіти як основи становлення молоді формациї висококваліфікованих робітників і спеціалістів. Нерозуміння об'єктивно необхідного зв'язку культури та професіоналізму породжує серйозні прорахунки в практиці навчально-виховної роботи педагогічних колективів із молоддю, коли оволодіння професійними знаннями та навичками тією чи іншою мірою протиставляється культурологічній освіті. В результаті виникають так звані “технократичні перекося” та постає сьогодні загальнодержавна проблема *культури технології*.

Отже, проблема національної, полікультурної, світоглядної концепції виховання постає з особливою гостротою в професійно-технічних навчальних закладах, куди учні вступають, у складний з точки зору психофізіологічних особливостей період свого життя, – період ранньої юності. Вони потрапляють у змінене соціальне оточення, де звичні стереотипи шкільного соціуму коригуються новими стосунками, вимогами та поведінкою в умовах навчально-виробничої групи, колективу, що стимулює прискорений темп їх соціальної адаптації через входження в новий світ культурних, моральних, світоглядних і професійно значущих цінностей.

Саме тут, в училищі, відбувається не лише процес професіоналізації, а одночасно і процес соціалізації, духовного становлення особистості, тому що від ставлення до праці, власної справи, а також до вироблення стійких моральних установок і життєвих цінностей, які будуть закладені в училищі, багато в чому залежить соціально-духовне обличчя майбутнього робітника та спеціаліста. Водночас відбувається формування художньо-образного мислення й естетичних стимулів до праці, без чого праця не стане потребою, а професійні знання та навички не переростуть у майстерність, адже визначальним показником якості висококваліфікованого робітника та спеціаліста сьогодні є звернення до духовності, до загальнолюдських цінностей, до багатства світової та національної культури.

Питома вага культурознавчої інформації учнів ВПУ закладена в змісті предметів гуманітарного циклу, зокрема, в дисципліні суто культурологічного спрямування – “Культурологія”. Серед репродуктивних методів викладання цього предмета важливу роль відіграють такі інформативні методи як лекція, розповідь, ілюстрація. Проте завдання формування духовності учнів буде досягати своєї мети лише тоді, коли викладач стане доносити до учнів не лише інформацію про стан, розвиток, досягнення культури тієї чи іншої цивілізації, а й зосередить увагу на етичних, естетичних, загальнолюдських цінностях, закладених у змісті літератури та мистецтва, історичних подіях, загальнолюдських ідеалах у творах всіх напрямів, видах і жанрах

образотворчого мистецтва. Цей підхід забезпечить засвоєння не лише знань із предмета, а й формування світоглядних понять, оскільки в процес викладання включаються засади виховного впливу на формування ідеалів, що пробуджують почуття учнів, сприяють становленню чітких світоглядних переконань, які стають мотивами їх поведінки та застерігають від негативних вчинків. Виховний вплив культури на формування особистості, підкреслює академік Д. Ліхачов, “...можливості людства для розвитку культури безмежні. Якщо ці можливості не використовуються за призначенням, то вони спрямовують на хибний шлях: звідси різні форми терору, розбещеність, наркоманія тощо” [77, с. 258].

Слід підкреслити роль художньо-естетичного виховання в проблемах культури праці та технології виробництва, технічній естетиці та понятті робітника, як носія естетичної культури сучасного виробництва. На наш погляд, у навчальну програму предмета “Культурологія” необхідно включити тему: “Естетика праці та виробництва”, де б естетичні погляди, взірці й ідеали безпосередньо стикалися з трудовою діяльністю людини. В запропонованій темі мають розглядатися загальні питання естетики праці – праця як джерело виникнення та розвитку естетичного ставлення до дійсності, спосіб бачення, відчуття та розуміння, збагачений всією культурно-технічною історією людства, тип бачення, який забезпечує нове ставлення до технології, естетизації виробництва на основі художньо-образного мислення. Про такий естетичний підхід до праці добре сказав відомий скульптор І. Єфімов: “Порівнюючи процес гончара, косаря, столяра та художника, ми б могли помітити, що в природі їх праці, в самому “механізмі” трудового процесу немає нічого механічного. За своєю природою праця кожного з них має творчий характер, а естетичне переживання в самому процесі праці споріднює її з мистецтвом” [51, с. 52].

Для осмисленого проникнення в ідейно-художні глибини мистецтва учні теоретично та практично мають засвоїти такі основоположні естетичні категорії, як прекрасне та потворне, трагічне та комічне, героїчне та буденне, піднесене та низьке. “Естетика – писав І. Франко, – є властиво наука про

почуване, спеціально про відчуття мистецької краси, значить, є частиною психології людини” [125, с. 259].

Викладачі навчальних предметів гуманітарно-культурологічного спрямування, спираючись на естетично-виховні засади мистецтва, мають бути не лише коментаторами пам’яток і досягнень культури, а й керманічами процесу духовного становлення майбутніх фахівців, збуджувати почуття, глибину думки та пристрасті, самостійність мислення, пізнавально-діяльнісні інтереси учнів, розвивати функції художньої творчості.

Власне широка ерудиція викладача, знання теми та самостійність її інтерпретації, використання різноманітних наукових і життєвих прикладів, щирий пафос, глибина пристрасті – усе це викличе непідробний інтерес вихованців, – і навпаки, перевантаження записами лекційного матеріалу, цитатами, статистичним перерахуванням пам’яток світової та національної культури, відсутність власних оцінок відштовхують учнів від предмета, викликають байдужість до логічного та почуттєвого сприйняття, розуміння та запам’ятовування. Лекція, яка стовідсотково віддзеркалює підручник, конспект – підриває авторитет викладача, не розвиває пізнавальний інтерес учня, не мобілізує його на активну творчу діяльність. Вчений-педагог В. Данилевський зазначає, що “...досі більшості викладачів здається безперечним, що головне завдання лекції – передача певного обсягу інформації... А чи не краще було б, якби лекція містила мінімум фактів, зате максимум – про засоби їх здобуття й аналізу, стимулювала самостійність в оцінюванні явищ, розвивала здатність до аналізу” [42, с. 13]. Отже, у викладанні матеріалів художньо-естетичного спрямування основним теоретико-методичним принципом має стати перенесення акцентів із гносеологічного і логічного підходів до аналізу явищ і закономірностей розвитку світової та національної культури на онтологічний і аксіологічний аспекти, перехід від інформаційного сприймання до почуттєвого – “від голови до серця”.

Викладачі ВПУ у навчально-виховній роботі мають постійно вирішувати питання технічної естетики, яка спираючись на загальні положення

про суть краси, становить поняття краси сучасної технічно досконалої форми. Технічна естетика вивчає основні закони художнього конструювання, умови його виникнення та розвитку, розглядає, які повинні бути виражальні засоби в промисловому формоутворенні (технічно-естетична форма, виправдані колір, світло, зручність використання тощо), вивчає зв'язок художнього конструювання з традиційним мистецтвом. Отже, виконання цих завдань пов'язане з удосконаленням технологій, підвищенням естетики виробництва, художньо-естетичним оформленням продукту праці. “Головна особливість естетичного переживання в самому процесі праці полягає в тому, що особистість не лише споглядає працю уже в готовому вигляді, але й сама включена в процес “виробництва” краси, сама є джерелом її зародження та розвитку і тому з посиленою силою та повнотою переживає естетичне почуття – радість, гордість, подив” [31, с. 52].

У практиці професійно-технічних закладів освіти сьогодні накопичений значний позитивний досвід педагогічних колективів щодо організаційного та методичного забезпечення культурологічної підготовки майбутніх робітників і спеціалістів народного господарства, активізації їх навчально-пізнавальної активності та розвитку творчих здібностей. При умові подальшого його збагачення новими теоретико-методичними засадами викладання дисциплін гуманітарного циклу, зокрема, навчальних предметів соціально-культурологічного спрямування, цей досвід у перспективі стане цінним емпіричним матеріалом для теоретичних узагальнень і створення на цій основі цілісної дидактично-культурологічної теорії розвитку естетико-інтелектуальних здібностей учнів, розвитку їх моральних якостей, професійної і духовної адаптації особистості в процесі навчально-виховної роботи.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ВПУ В ПРОЦЕСІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Радикальна зміна вітчизняної освітньої парадигми, що обумовлена сучасним рівнем розвитку суспільства й умовами переходу до нових суспільних відносин, спрямована на розв'язання головного завдання – вдосконалення професійної підготовки майбутнього фахівця. Це, в свою чергу, пов'язано з пошуком шляхів і методів модернізації, спрямованої на підготовку фахівців професійно-технічного профілю, на формування людини нового типу – яскравої, нестандартної особистості, здатної виходити за межі вузькопрофесійної діяльності, адекватно трансформуватися до наявних соціокультурних ситуацій, успішно адаптуватися до нових умов життєдіяльності.

У вітчизняній науці накопичений значний потенціал знань, необхідний для постановки та вирішення проблеми адаптації особистості. Так, психологічні аспекти адаптації представлені в дослідженнях М. Д'яченка, Л. Кандибовича, І. Ліпатова, А. Петровського, Ю. Ярошина та ін. Питання підготовки молодого покоління до самостійного життя знайшли відображення у працях В. Кащенко, А. Макаренка, В. Медведєва, В. Сухомлинського та ін.

Однак відсутність у педагогіці та психології однієї теорії професійної адаптації, чіткої науково обґрунтованої концепції психолого-педагогічної діяльності ускладнює цілеспрямоване управління цим процесом, а неоднозначність суті та змісту адаптаційно-дезадаптаційних процесів вимагає розроблення прикладних, зокрема культурологічних аспектів професійної адаптації, які б сприяли накопиченню об'єктивних наукових фактів для психолого-педагогічного осмислення досліджуваної проблеми.

Сучасна наука намагається по-новому підійти до аспектів освітньо-виховної роботи, розглядаючи проблему професійної адаптації та громадянськості як процес саморозвитку і самореалізації особистості, її життєвого визначення в культурі та суспільстві. Цими обставинами окреслюється об'єктивний зміст соціального замовлення щодо професійних

якостей молоді та форм її професійної адаптації як мети педагогічної діяльності. Це замовлення стає навчальною державною й освітньою політикою та виявляється як сукупність запитів, очікувань і вимог до молодих фахівців, і відповідно до педагогів як їх наставників. Як зазначає М. Головатий, ефективність соціально-професійної адаптації молоді найбезпосередніше пов'язана з тим, наскільки тісно узгоджені потреби суспільства, система освіти і професійної підготовки та її життєві плани. Точніше, система освіти молоді є своєрідним з'єднувальним “містком” між потребами суспільства та життєвими планами молоді [39, с. 41].

Підвищення відповідальності за свою працю, рівня професійної і, головним чином, інтелектуальної та моральної підготовки, інтелектуалізації праці та необхідність підвищення творчого потенціалу робітників і спеціалістів виробництва – все це вимагає, як зазначає Б. Гершунський, вищої результативності освіти, яка повинна стати об'єктом посиленої уваги не лише культурологів за фахом, але й педагогів, які шляхом дедуктивного поширення відповідних змістовних компонентів культури зможуть запропонувати ґрунтовні моделі професійної компетентності та загальної грамотності й освіченості [38, с. 65].

Сьогодні професійна підготовка молоді у ВПУ не може зводитися лише до оволодіння секретами майстерності, ремесла, технологій. Вона повинна охоплювати широкий спектр соціально-гуманітарних знань і навичок поведінки. Гуманістичний підхід у наданні професійної підготовки заперечує розглядати людину як засіб для матеріального зростання, натомість утверджує її особистісну самореалізацію як самоціль, як особистість адаптовану до суспільно-творчої діяльності в соціумі.

Власне такий гуманістичний підхід до професійного мислення та світоглядно-культурних установок, ціннісних орієнтацій особистості стає ефективним ретранслятором комплексної освіти, оскільки норми професійного мислення завжди формуються у проблемному полі взаємодії з нормами загальної культури, яка включає світогляд, соціально-фахову відповідальність,

суспільну значущість індивідуальних і професійних норм спілкування, свідому творчу активність, здатність особистості адаптуватися до нових обставин життєдіяльності.

Серед сучасних гуманістичних тенденцій функціонування та розвитку системи освіти загалом, і професійної зокрема, можна виділити головну – орієнтацію на розвиток особистості людини. Ця тенденція є домінуючою для гуманістичної педагогіки, в центрі уваги якої – “універсальна цілісна особистість”, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самореалізації), відкрита до сприймання нового досвіду, здатна на свідомий та відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях [19, с. 77].

На наш погляд, вирішення проблем соціального, психологічного, виховного, організаційного характеру становлення майбутнього фахівця повинно йти шляхом соціалізації, професіоналізації, самореалізації і самоствердження. Саме вирішення цих головних завдань у їхньому взаємозв’язку забезпечує вільне входження (адаптацію) майбутніх фахівців у простір професійної діяльності.

Сьогодні процес соціально-професійної адаптації молоді ускладнюється переоцінкою традицій, норм і цінностей. Якщо раніше молодь спиралася на досвід попередніх поколінь, то тепер їй доводиться творити новий соціальний досвід, покладаючись переважно на себе, що значною мірою зумовлює суперечливі тенденції у її свідомості та поведінці. Соціалізація – це процес адаптації до нових умов, що триває усе життя, а життя в суспільстві, яке змінюється, лише збільшує звичайні проблеми [41, с. 483].

Аналіз даних констатуючого експерименту стосовно проблеми професійної адаптації учнів ВПУ, проведеного у м. Львові, свідчить, що вони не завжди набувають багатьох важливих якостей, серед яких: чітко окреслена професійна позиція, адекватне розуміння переваг і меж своїх індивідуальних особливостей та можливостей, уміння протистояти неоднозначним впливам реальної дійсності, бажання дотримуватися культурних і демократичних норм взаємодії, володіння ефективними засобами саморегуляції, самопрезентації

тощо. Вважаємо, що зазначені недоліки пояснюються тим, що на більшості занять із предметів соціально-гуманітарного циклу учні лише пасивно слухають чи репродуктують знання, внаслідок чого це призводить до того, що вони не мають спрямованих ціннісних орієнтацій, усталених моральних позицій, здатності адекватно реагувати на навколишнє динамічне середовище.

Відомо, що проблема полікультурної ціннісної концепції навчально-виховної роботи з особливою гостротою постає тоді, коли учні вступають у новий для них, складний період свого життя – переходу від підліткового до юнацького віку, періоду ранньої юності. Вони потрапляють у змінене соціальне оточення, де звичні стереотипи шкільного соціуму коригуються новими стосунками, вимогами та поведінкою в умовах навчальної групи, колективу, що стимулює прискорений темп їх соціально-професійної адаптації через входження в новий світ культурних, моральних, світоглядних, естетичних та емоційних цінностей [133, с. 24].

Одним із найефективніших шляхів гуманізації навчального процесу є широке впровадження у зміст професійної освіти знань із культурології, на основі яких в учнів ВПУ формується емоційно-ціннісне ставлення до природи, історичної спадщини та культурних здобутків людства.

У багатьох наукових дослідженнях культурологія визначається як наука, що вивчає способи та продукти людської діяльності протягом розвитку цивілізації. Її предмет полягає у вивченні сутності, структури й основних функцій культури, закономірностей її історичного розвитку, процесів наступності та передачі культурної спадщини, національно-етнічної своєрідності культур, засад духовного становлення особистості, гуманізації людських взаємин [89, с. 6].

Одним із основних завдань культурології є забезпечення формування ціннісних орієнтацій учнів у сфері матеріальної та духовної культури. Становлення особистості у соціальному середовищі відбувається через засвоєння культурних цінностей, які є осередком матеріально-духовного життя суспільства, що зміцнюють громадську єдність і цілісність соціуму.

Формування ціннісних орієнтацій – складова частина професійної адаптації майбутнього фахівця, процесів виховання та самовиховання особистості, самоствердження та самореалізації. Ці цінності становлять фундамент культури, а предметним носієм формування цінностей є культура [18, с. 26].

Ціннісні орієнтації учнів ВПУ формуються в процесі соціально-професійної адаптації під час засвоєння нових соціально-гуманітарних знань і соціально-психологічного досвіду та виявляються в цілях, інтересах, переконаннях, спілкуванні та діяльності. Вони реалізуються в життєдіяльності та підтверджуються або відкидаються життєвим досвідом. На основі індивідуального досвіду конкретні ціннісні орієнтації або набувають особистісного сенсу, або витісняються як такі, що не забезпечують соціально-професійну адаптованість особистості в соціумі. Зміни в суспільстві певним чином відображаються у свідомості учнів, зумовлюючи усталену систему їх ціннісних орієнтацій.

Порівняно з минулим поколінням сучасні учні раціональніше сприймають життя, стають більш самостійними у вирішенні проблемних ситуацій. Це свідчить про перетворення їх знань про цінності людського життя в духовно-моральні норми, а останніх в особистісні переконання, які найактивніше формуються при засвоєнні інтегрованої інформації з соціально-гуманітарних наук у процесі навчально-виховної діяльності. Здобуваючи цілісні знання про культуру суспільства, закономірності її розвитку, учень як суб'єкт культуротворчості не лише формує свою етичну й естетичну культуру, а й усвідомлює сутність кожної цінності, закономірності місця в ціннісній ієрархії, ставить перед собою життєву мету, отримує поштовх до подальшої самореалізації власного аксіологічного пізнання. В процесі засвоєння аксіологічного пізнання світу учень ставить перед собою нові завдання навчально-професійних актів діяльності, знаходячи паралелі в філософії, історії, психології, художній творчості, оцінює послідовність цих завдань, із виконанням яких буде досягнута поставлена мета, використовує свій власний

досвід і досвід інших зі свого реального оточення, усвідомлює суб'єктивність значущості певних завдань із точки зору послідовності їх виконання.

Очевидно, що всі згадані елементи особистісної культури не можна сформувати без реального поєднання соціально-гуманітарних знань в освітньо-виховну систему. Культурологія у процесі формування професійної адаптації учнів ВПУ має стати базовою дисципліною в інтегрованому курсі навчання та увійти окремими блоками в програми з традиційних фахових предметів. Такий підхід до реалізації культурологічної підготовки учнів сприятиме усвідомленню ними себе як частки суспільства та власної культури, розумінню своєї ролі в суспільних процесах, а отже, підвищенню відповідальності перед суспільством за свої вчинки та дії, формуванню прагнення до творчої професійної діяльності, згідно з власними здібностями, можливостями та потребами.

Культурологічний підхід до освіти та виховання передбачає цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес прилучення особистості до культури, в ході якого здійснюється передавання багатовікового людського досвіду від покоління до покоління та розвиток його відповідно до сучасних реалій. Ключовим принципом виховання, на думку І. Беха, виступає принцип ціннісної орієнтації, реалізація якого передбачає залучення дітей до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до цього світу з позицій сучасної культури [18, с. 14].

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що у ВПУ продовжується орієнтація на вузькофахову підготовку майбутніх фахівців, не приділяється належна увага культурологічній освіті, що суперечить програмними документами розвитку освіти України XXI ст. і світовими тенденціями повернення до духовного розвитку суспільства. Як зазначає В. Біблер теоретичне осмислення особливостей людського буття виводить феномен культури в центр всієї життєдіяльності, і незалежно чи знає про це сама людина, пронизує всі вирішальні події життя та свідомості [19, с. 386].

Сьогодні нові гуманістичні ідеали, які формуються в перехідний період від індустріального до інформаційно-культурного суспільства не завжди

збігаються, резонують із традиційно визнаними загальнолюдськими й етнонаціональними цінностями культури. Проблему гуманізації та культуризації професійно-технічної освіти та виробничої діяльності потрібно розглядати у двох площинах: по-перше, як необхідність об'єктивного пізнання технології та її використання; по-друге, як комплексне культурно-технічне утворення, тобто зміну висхідних цінностей установок робітника та спеціаліста. Отже, самі технічні знання не можуть бути єдиною основою розв'язання складних завдань сучасної техніки. Гуманізація науки та техніки – це один із важливих шляхів її гуманітаризації [124, с. 22].

Ця закономірність обумовлює культурологічний підхід до змісту всієї професійно-технічної освіти. Чим активніше відбувається оволодіння культурою, тим різноманітнішою, творчою та продуктивнішою буде професійна діяльність майбутнього фахівця, адже, як зазначає академік Д. Ліхачов, основним завданням сучасного життя є поєднання розвитку техніки з культурою індивіда [78, с. 275].

У ВПУ навчальному курсу “Культурологія” належить важливе місце у формування гуманістично-ціннісного світогляду особистості, оскільки він інтегрує розмежоване за сцієнтизською традицією значне коло соціально-гуманітарних дисциплін. Засвоєння змісту культурології вимагає взаємодії логічного мислення та художньо-образного уявлення, емоційного переживання, фантазії, інтуїції, стимулює діяльність свідомості й підсвідомості, підвищує ефективність праці, забезпечує базові засоби професійної адаптації майбутнього фахівця.

Питома вага культурологічної інформації, як важливого чинника професійної адаптації особистості, закладена в змісті культурології. Серед репродуктивних методів викладання цієї навчальної дисципліни важливу роль відіграють такі інформаційні методи та способи, як лекція, розповідь, ілюстрація. Проте завдання формування духовності учнів буде досягати своєї мети, коли викладач доноситиме до учнів не лише інформацію про стан, розвиток, досягнення культури тієї чи іншої цивілізації, а й зосередить увагу на

етичних, естетичних, загальнолюдських цінностях, ідеалах, художніх творах усіх напрямів, видах і жанрах образотворчого мистецтва. Цей підхід забезпечить засвоєння інформаційного змісту предмета, формування усталених усвідомлених позицій, оскільки в процес викладання включаються засади виховного впливу на формування ідеалів, що пробуджують емоційні почуття учнів, сприяють становленню чітких духовно-моральних переконань, які стають мотивами їх поведінки та застерігають від негативних вчинків.

В культурі знаходить виявлення інтегративність і диференційність суспільного життя, його системність, яка підтримує єдність суспільства та спадкоємність його розвитку. Через духовно-моральну та професійну культуру відбувається адаптація людини до потреб суспільно-професійної діяльності.

Зрушення в соціальній структурі та характері діяльності людини породили принципову модифікацію соціально-культурних механізмів та інститутів, які забезпечують зв'язок людини та культури – системи засобів її трансляції та спеціалізації індивіда, перебудову структури соціальної орієнтації та регуляції. Глибинні соціальні перетворення розкривають і підкреслюють недостатність традиційних механізмів культурного оволодіння діяльності й поведінки людини та необхідність формування нових – зміни змісту й об'єму соціалізації як важливого чинника професійної адаптації індивіда. Істотно сприяючи цивілізованому й духовному збагаченню людини, культура виступає тим стабільним “окультуреним” прошарком буття, завдяки якому особистість набуває самобутніх рис критичної самоідентичності й самоцінності.

У процесі професійної адаптації розвиток культури учнів ВПУ слід розглядати як цілеспрямований гармонійно-цілісний педагогічний процес, спрямований на формування готовності майбутнього фахівця до культурологічної функції у професійній діяльності, ознайомлення з основними напрямами, школами і теоріями у світовій та вітчизняній культурі, знання етапів і закономірностей розвитку цивілізацій і сучасних проблем збереження та найбільш ефективного використання культурної спадщини.

Професійна адаптованість майбутнього фахівця в умовах ВПУ означає спрямованість змісту освіти та процесу навчання на цілісність і системність наукових знань, піднесення матеріальної та духовної культури, реалізацію творчого потенціалу, відповідального ставлення до праці, художньо-естетичного сприйняття дійсності та підвищення рівня культурно-професійного мислення.

Місце та роль культурологічної підготовки учнів ВПУ визначаються вимогами суспільства до соціально-адаптованої особистості з високим рівнем професійного, художньо-естетичного мислення, здібності адекватно оцінювати свою життєдіяльність, контролювати дії і вчинки на раціонально-емоційній основі. Сформованість професійної адаптації проявляється в активних зв'язках особи зі світом, які розкриваються через пізнання способу життя, гнучких соціокультурних моделей життєдіяльності людини, її аксіологічних прагнень, духовній та практичній діяльності, світовідчутті життєоблаштуванні тощо. Культурологія з цієї точки зору – це свого роду стратегія духовно-інтелектуального, професійного, діяльнісного розвитку особистості, а значить і нації.

У здатності культурології інтегрувати соціальний та гуманітарний розвиток особи і виявляється цілісна гуманістично-творча місія культурологічної освіти. Предметне поле культурології охоплює питання про сутність соціально-професійної адаптації людини як феномена культури; норми та значення культуротворчості як засобу соціалізації; статусну значущість культурологічних норм у різних спеціальних середовищах за умов масового виробництва тощо [49, с. 197].

Процес професійної адаптації в умовах ВПУ надзвичайно складний та багатогранний. Успішне здійснення професійної адаптації учнів залежить від всього колективу навчально-виховного закладу, умов навчальної діяльності, а також від багатьох факторів цілеспрямованої педагогічної діяльності. Одним із факторів професійної адаптації особистості є цілеспрямоване залучення її до світу культури, науки, мистецтва, яке ґрунтується на раціональній основі та

здатне розкрити кожному вихованцеві велич пізнавальної і трудової діяльності людини, почуття душевності особистості, міжособистісного спілкування, винятковості та неповторності у творчій самореалізації й самовихованні [18, с. 14].

Професійна адаптація майбутнього фахівця – це процес його “вмонтування” в діючу систему спеціальної діяльності, початок і умова його практичного буття як спеціаліста, його духовної реалізації та самореалізації, підсумок і завершальний етап його формування як професіонала. Таким чином, перед професійно-технічною школою постають взаємопов’язані проблеми професійного та культурного становлення випускників, їх соціально-професійної адаптованості до розв’язання завдань подальшої життєдіяльності.

Психолого-педагогічне забезпечення професійної адаптації особистості в процесі професійної діяльності, на думку Б. Єрасова, полягає в “загальній теорії дії”. У рамках цієї теорії в структурі та діяльності виділяємо особистість і ситуацію, де стосунки між ними включають у себе: а) адапційну орієнтацію, яка вимагає виокремлення з оточуючого середовища окремих об’єктів, їх визначення за ознаками, місцем тощо; б) цілепокладання як прагнення до досягнення значущих потреб; в) оцінну орієнтацію, що передбачає встановлення позитивного або негативного значення об’єктів із точки зору людських потреб; г) взаємодію й узгодженість соціальних суб’єктів, зняття напруги між різними групами, підтримання диференціації та стабільність суспільства [50, с. 77-78]. У даному аспекті поняття професійної адаптації постає органічним елементом концептуальної системи педагогіки, що пов’язане з переконаннями, які відображають явища розвитку, формування та виховання особистості.

Слід зазначити, що повноцінна професійна адаптація учня ВПУ відбувається в процесі навчання не лише за рахунок пасивно-приспосувального реагування на різні впливи та діяння, а й виховні, але й за допомогою його поступового переходу від позиції об’єкта соціальних і педагогічних впливів до позиції активного суб’єкта особистісної життєдіяльності. Вирішення цієї

проблеми має стати основоположною ціллю педагогічної діяльності, яка спрямована на:

- обґрунтування психолого-педагогічних умов адаптації майбутніх фахівців до успішної соціально-професійної діяльності;

- визначення та здійснення ефективних методів і засобів, необхідних для реалізації адаптованої особистості до професійної діяльності в різних сферах життєдіяльності;

- глибоку різнобічну соціально-фахову підготовку, яка забезпечує ефективність професійно-культурної орієнтованої діяльності фахівця. Сформульовані цілі дозволяють до загальних дидактичних принципів соціально-гуманітарної спрямованості навчально-виховного процесу віднести: системність і цілісність; співпрацю учнів і викладачів у всіх видах навчально-виховної діяльності; визначену роль процесів самореалізації **особистості** в соціально-культурному просторі, безперервність і наступність навчання та самонавчання; орієнтованість освіти на розвиток адаптаційних здібностей людини.

Культурологічна освіченість особистості є важливим чинником формування професійної адаптації майбутнього фахівця. Вона сприяє пристосуванню до оточуючих умов соціального середовища, а й активно змінює соціально-психологічні, індивідуальні фактори, регулює та спрямовує духовно-моральні установки та професійні орієнтації особистості, здатної до постійного самовдосконалення, самоствердження і творчості.

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ВПУ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРЕДМЕТА “КУЛЬТУРОЛОГІЯ”

Входження молоді в самостійне доросле життя є сьогодні однією з важливих проблем теорії та практики вітчизняної професійної освіти. В сучасних умовах і технологіях засвоєння знань і досвіду життєдіяльності в суспільстві особливої актуальності набувають проблеми соціальної та професійної адаптації.

У багаточисленних дослідженнях, присвячених проблемам соціальної адаптації людини, представлені різні її аспекти: фізіологічний (І. Павлов, І. Сеченов, П. Анохін), психологічний (О. Петровський, К. Платонов, М. Ярошевський), педагогічний, (Т. Кудрявцева, С. Пряжніков, Я. Спирін). Залежно від цільових установок дослідників поняття “адаптація” набуває різних семантичних відтінків. У контексті педагогічних досліджень дане поняття співвідноситься з процесом реалізації комплексу психологічних, педагогічних, соціально-правових, культурологічних вимірів, спрямованих на фаховий та духовно-моральний розвиток особистості, забезпечення умов для її входження в громадське та професійно-трудове середовище.

Труднощі, з якими стикаються дослідники соціально-професійної адаптації людини, пов'язані з тим, що соціологи та психологи, згідно з усталеною тенденцією, виділяють фактично один тип особистості, психологічні, соціально-психологічні та соціальні параметри якого слугують “абстрактно-нормативною” або “ідеально-еталонною” моделлю щодо реальних можливостей людини. Визначна роль соціальної психології у практиці управління суспільством спрямовує увагу дослідників на необхідність побудови типових ознак особистості, що забезпечує встановлення діалектичних переходів від соціальної типізації до соціально-психологічної, а від неї – до психологічної.

Соціально-психологічним змістом адаптації є наближення цілей та ціннісних орієнтацій кожного індивіда, засвоєння ним норм, традицій,

культури, входження в рольову структуру середовища. У процесі соціальної та психологічної адаптації відбувається не лише пристосування до нових умов, але й реалізація індивідом потреб, інтересів і прагнень, тобто реалізується ідея самоутвердження та самореалізації особистості. Результатом соціально-психологічної адаптації є сформованість соціальних якостей спілкування, поведінки та діяльності, що утверджені в суспільстві, завдяки яким людина співвідносить власні прагнення з потребами та запитамі суспільства.

Основним критерієм адаптованості з позиції культурно-гуманістичного підходу до життєдіяльності є ступінь інтеграції особистості та середовища, згармонізованості загальнолюдських цінностей. В основу цієї парадигми покладено ідею самоактуалізованої особистості, яка прагне досягти життєвих цілей, використовуючи та розвиваючи свій творчий потенціал. На думку К. Роджерса, особистості властиві: відкритість переживань, здатність відчувати і розуміти себе, не втрачаючи при цьому розсудливості та спроможності управляти власним емоційним станом; переосмислення кожного моменту власного життя, що проявляється в здатності сприймати будь-яке переживання як неповторне та неподібне до попереднього; повноцінне функціонування характеризується гнучкістю, адаптивністю, терпимістю і безпосередністю; довіра до самого себе через сприйняття внутрішніх переживань, інтуїції, почуття свободи в думках і вчинках, тобто змогу здійснювати осмислений вибір та управляти своїми діями; креативність як гнучкість у пристосуванні до змін оточуючого середовища, що включає конформізм [105, с. 119-122].

Соціально-психологічна наука виділяє конструктивні концепції, що призводять до адаптованості. Це, зокрема, чітко визначена ціль та однозначно сформульована мотивація, усвідомлена поведінка, спрямована на розв'язання проблеми, наявності особистісних змін. Неконструктивне реагування характеризується пізнанням невідомого, що спрямовує дії особистості на подолання негативних переживань без радикального розв'язання проблеми.

А. Маслоу вважає, що в когнітивній психології процес адаптації можна сформулювати як “конфлікт – загроза – реакція” пристосування. В результаті

когнітивного дисонансу, що проявляється при невідповідності отриманої інформації зі сформованими установками, переживається стан дискомфорту (загроза), що стимулює особистість до пошуку нових можливостей та внутрішніх резервів для його подолання. Поведінкове реагування характеризується: 1) спробою заперечити небажану інформацію; 2) переглядом власних установок; 3) пошуком додаткової інформації з наміром узгодити суперечність, що виникла [72, с. 129].

Таким чином, основою адаптованості особистості з позиції когнітивної психології є здатність до інтелектуальної діяльності, що проявляється в переосмисленні інформації, в її переструктуруванні, класифікації тощо. Власне визначення адаптації зводиться до того, що її розглядаємо як стан, при якому потреба індивіда – з одного боку, і вимоги середовища – з іншого, вступають у доцільне узгодження, що виражає гармонію між індивідом, природою і соціальним середовищем. Проте це і процес, у результаті якого цей стан досягається, коли мета будь-яких змін зводиться до підсилення здатності виживати в змінних соціальних умовах груп та окремих індивідів.

У світорациональній концепції ефективна адаптація передбачає узгодження очікування оточення щодо поведінки особистості на різних вікових етапах розвитку. В цьому контексті адаптованою є особистість, яка не лише усвідомила соціальні норми, але взяла на себе відповідальність використовувати їх у соціумі. На основі цього ствердження можна констатувати, що адаптованість проявляється в комфортності щодо основних вимог відповідно до віку і статі. Адаптована поведінка характеризується ефективними рішеннями, виявом ініціативи та прогнозуванням майбутнього.

Критеріями адаптованості можна вважати як міру інтеграції особистості з середовищем, так і реалізацію внутрішньо-особистісного потенціалу й емоційного самопочуття суб'єкта. З цих позицій модель соціальної адаптації пов'язуємо з критеріями зовнішнього та внутрішнього станів особистості. Внутрішня сфера характеризується психологічною стабільністю, станом задоволення, спокою, впевненості, надійності, відсутності емоційної

напруженості, відчуття тривоги, дискомфорності. Зовнішній критерій відображає згармонізованість реальної поведінки особистості з соціальними очікуваннями, вимогами середовища, правилами, прийнятими в суспільстві, та критеріями нормативної поведінки. Отже, системна соціальна адаптація має об'єднувати як внутрішній, так і зовнішній фактори [97, с. 15].

Великого значення набуває модифікація світоглядного та професійного становлення особистості в процесі навчання та виховання, де актуалізується не лише раніше набутий соціальний досвід, а й адаптовані механізми до нових життєвих реалій.

Професійна та світоглядна адаптація навчання майбутніх професіоналів забезпечується створенням відповідних психолого-педагогічних умов, які супроводжуватимуть їх подальшу професійну діяльність. Така робота має бути спрямована на підтримку оперативності педагогічних впливів, формування професійно-мотиваційної спрямованості особистості, підвищення її соціально-культурного рівня, корегування поведінки, вироблення сталих загальнолюдських цінностей. Психолого-педагогічне супроводження освітньо-адаптаційного процесу реалізується за допомогою диференціації й інтеграції навчально-виховної роботи на основі сприяння оптимального режиму інтелектуальних і фізичних навантажень; організації, емоційного відгуку на переживання та проблеми вихованців, спільного визначення їх інтересів і можливостей, шляхів подолання та розв'язання проблем, що виникають; навчання аналітико-рефлексивним умінням, прийомам самоаналізу та самооцінки.

Потенційні можливості розв'язання проблеми соціальної адаптації учнів ВПУ має зміст навчальної дисципліни “Культурологія”, оскільки предметом її дослідження є розмаїття процесів життєдіяльності людини: матеріальних, економічних, правових, соціальних, моральних, естетичних і таких, які визначають культуру як форму та спосіб буття людини.

Місце та роль культурологічної освіти в системі навчально-виховних закладів освіти визначається вимогами суспільства до формування

інтелектуальної особистості з високим рівнем художньо-образного мислення, здатної усвідомлювати й оцінювати свою життєдіяльність, дії та вчинки на емоційно-раціональній основі.

У теорії культури викристалізувалося розуміння культури як концентрованого й організованого досвіду історичної, соціальної діяльності людей, об'єднаних спільними інтересами, потребами, установками, стереотипами тощо.

Усі види культури – культура праці, культура виробничих технологій, культура управління, політична культура, економічна, художня, культура міжособистісних відносин, екологічна культура – утворюють єдине ціле як форму існування та розвитку суспільства, адже відомо, що без культури в суспільстві не діють соціальні й економічні закони, не виконуються постанови й укази, не може існувати наука й інтенсивно розвиватися освіта.

Теорія та практика викладання предмета “Культурологія” у ВПУ свідчать, що рівень інтелектуальної та художньо-естетичної освіченості учнів визначається загальними критеріями рівень знань, зокрема:

- історичного розвитку світової цивілізації, вітчизняної та світової культури;
- володіння культурою міжнаціонального та міжособистісного спілкування;
- гармонійності загальнолюдського і національного у структурі особистості;
- розвитку всіх напрямів, видів, стилів і жанрів образотворчого мистецтва;
- знань культури на кожному суспільно-історичному етапі; готовність брати активну участь у культурному будівництві своєї країни.

Дотримуючись ідеалів, закладених у культурі соціуму, в процесі сприймання культури особистість змінює світоглядні позиції, підвищує інтелектуальний рівень і формує власний характер. При цьому культура стає вирішальним змістом особистості, її світоглядом, який збагачується

індивідуальним досвідом художньо-образного бачення, формуванням культурно-естетичних почуттів, смаків і потреб.

Культура мислення та почуттів як раціонально-естетична схема свідомості людини включає в себе мету та засоби культурного ставлення до дійсності, де кожний індивід визначає їх на основі особистого мислення за допомогою ціннісних характеристик. Культура мислення полягає у здатності особистості здійснювати розумові операції, аргументувати власний підхід до розгляду проблеми, давати наукову оцінку суспільним і природним явищам.

Культура почуттів визначає вміння дати суб'єктивну оцінку явищам чи подіям, спираючись на особистісне сприймання та бачення, висловлювати власні емоції, ставлення до конкретної ситуації, знайти способи поведінки, адекватні умовам, керуючись інтуїцією та власним почуттєво-емоційним досвідом.

Процес сприймання змісту навчального матеріалу предмета “Культурологія” відбувається в діалектичному взаємозв'язку культури мислення та культури почуттів. З цього постає висновок про важливість змісту навчальної інформації, безпосередньо пов'язаної з культурологічними знаннями, де необхідно враховувати феномен на який звернув увагу А. Вербицький: “Навчальна інформація має двоїсту природу. З одного боку, вона є органічною складовою самої культури, а з іншого – засобом пізнання світу. Нерозуміння цієї двоїстості призводить до того, що засвоюється зміст не власне культури, а спрощеної системи абстрактних загальних знань” [27, с. 119]. Ця думка вченого підкреслює, що культурні надбання людства – це не лише раціональне пізнання світу, а його “окультурена” природа.

Педагогіка культурознавства створює широкі можливості для педагогів і вихователів у виборі компонентів освіти, методики викладання культурологічних загальнолюдських традицій із метою підвищення рівня інтелектуального та почуттєвого сприйняття життєдіяльних цінностей. Методика викладання навчальної дисципліни “Культурологія” зорієнтована на використання дидактичних законів розвитку активності та самостійності у

пізнавальній діяльності, єдності інтелектуального й емоційного. Як зазначав український діяч і педагог Г. Терлецький: “Сухий інтелектуалізм не повинен бути притаманний ділянці гуманітарних наук, бо їх завдання – дати молоді не лише знання, але і розуміння людини та її творів, поглиблення сенсу і вартості, що міститься в кожній структурі, а такими вартостями є релігійно-моральні, суспільні, естетичні й ужиткові, їх не можна зрозуміти шляхом чистого пізнання – в них треба вжитися та вчитися” [117, с. 17-18]. Отже, завдання формування особистості у процесі засвоєння культурологічних знань полягає в її культурному становленні, характерними рисами якого є високий професіоналізм, інтелігентність, соціально-духовна зрілість, художньо-естетичне сприйняття, взаємодія раціонального й емоційно-почуттєвого досвіду.

Культурологічна підготовка забезпечує єдність неперервного, загальнокультурного, соціально-морального, духовного та водночас професійного становлення особистості учня ВПУ з урахуванням суспільних потреб та прагнень, стає пріоритетною стратегією розвитку фахової-технічної освіти в цілому. У процесі засвоєння культурологічних знань особистісно значущим для учня стає оволодіння фундаментальними цінностями пізнання науки, культури, творчості, професії; глибинне, сутнісне розуміння цілісності, системності не у засвоєнні та переосмисленні об’єктів, процесів, явищ, що вивчаються, а й самої навчально-пізнавальної та професійної діяльності. Складний процес організації власного життя немислимий без глибинного всебічного культурного підґрунтя. Якщо нема опори в культурі, нема опори в собі самому. Наскільки тісно людина пов’язана з культурою, можна судити про багатство її душі й інтелекту, її здатність регенерувати нові ідеї та відстоювати істину [9, с. 16].

В основу педагогічних завдань професійно-світоглядної адаптації в процесі навчально-виховної роботи покладено основні її завдання: ознайомлення учнів зі специфікою майбутньої спеціальності й отримання ними первинних професійних умінь і навичок як із професійно орієнтованих

дисциплін, так і зі світової та національної тенденції розвитку культурологічних, соціально-гуманітарних знань.

Психологами визначено, що основоположним завданням професійної адаптації є *компетентісний* підхід, який передбачає формування цілісного комплексу знань, умінь і навичок, якостей, професійних позицій майбутнього фахівця, котрий здатний не лише творчо використовувати інформацію, а й самостійно здобувати та застосовувати її у складних і несподіваних ситуаціях, ставити завдання та знаходити шляхи їх вирішення; *інтегративний*, який передбачає акцентування значущості не лише змісту навчального матеріалу, але й логічних зв'язків між елементами цього змісту, етапність у процесі інтеграції знань і формування цілісної системи знань і вмінь учнів на основі навчальних дисциплін, що інтегруються; *діяльнісний*, який полягає у тому, що кінцевою метою професійної адаптації є формування способу дій, формування системи професійних умінь, а знання слугують засобом для досягнення цієї мети [100, с. 98].

Культурологічна підготовка учнів ВПУ сьогодні покликана наповнити гуманітарним змістом предметно-функціональний характер навчання, допомогти цілеспрямованому самостійному осягненню гуманістичних культурних орієнтацій, показати культурно-історичні передумови сучасної цивілізації, сприяти розвитку творчих здібностей особистості.

Удосконалення майстерності майбутніх робітників і спеціалістів вимагає розвитку просторово-художнього мислення, яке здійснюється на засадах доцільності та за законами краси. Адже лише за таких умов людина може сприймати світ цілісно та гармонійно, поєднувати знання і почуття. Отже, учні у процесі вивчення культурних надбань як підсистеми соціальної адаптації поряд із базовою спеціальною освітою повинні оволодіти системою знань і навичок, пов'язаних із творчістю, здатністю до сприймання та розуміння краси як мистецької, так і виробничо-естетичної, орієнтованої на загальнолюдський характер культури. На думку Є. Андрєєва, “почуття прекрасного розвивається в

нас тоді, коли ми у формі, в якій уявляється нам будь-яка річ, бачимо не лише оболонку сутності, але й коли до цієї форми звикли і шукаємо красу” [7, с. 84].

У гуманістично орієнтованих концепціях формування культури людини (И. Лернер, Н. Маслова, М. Коган, Н. Ничкало, Г. Васянович, Г. Комарова) доведено, що культура як найважливіша синтетична характеристика особистості визначає універсальність зв'язків конкретної людини з оточуючим світом і реалізується у процесах пізнавальної, професійної, суспільно-корисної, творчо-активної та художньо-естетичної діяльності людини.

Складовими індивідуально-культурного розвитку особистості є способи мислення, поведінки та взаємостосунків у соціальних і професійних умовах навколишньої дійсності та сформованості її свідомості та світогляду. Аналіз цих складових дозволив виділити основні світоглядні категорії: світоставлення, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світоосмислення, світоперетворення – у яких виражений зміст поняття цілісної світоглядно-професійної культури особистості.

Одним із найважливіших завдань культурологічної підготовки фахівця як суб'єкта соціуму є формування світоглядної культури і позиції. На їх тісний зв'язок вказує С. Черепанова: “якщо людина живе серед людей, то вона не може відмовитися від культури – культура надає їй форму та змінює її” [120, с. 12].

До загальних показників культури вчені включають сформованість світогляду, соціально-професійну відповідальність, суспільну значущість індивідуальних і професійних норм спілкування, свідому творчу активність, здатність ефективно вирішувати життєві проблеми.

Світоглядна культура набуває справжньої соціальної значущості, коли аналізується на особистісному рівні розвитку і становлення. Вона виступає специфічним транслятором світоглядних установок майбутнього фахівця, оскільки норми фахового мислення завжди формуються у проблемному полі взаємодії з нормами загальної культури, набираючи характеру світогляду в процесі професійної діяльності.

Формуючи світогляд людини, культура багато в чому контролює її поведінку, мораль, естетику, робить її адаптованою до життя у суспільстві. К. Гіртц називає культуру “набором контрольних механізмів-планів, рецептів, правил, інструкцій для реагування поведінки”. Без культури, вважає дослідник, люди були б дезорієнтовані, “невідрегульована зразками культури поведінка людини була б некерованим справжнім хаосом безглуздих вчинків і нестриманих емоцій” [52, с. 170].

Універсальність світоглядної культури в аспекті соціальної та професійної адаптації особистості полягає в тому, що людина, накопичуючи світоглядний потенціал, засвоює загальну картину світу та разом з нею – матеріальну і духовну культуру, накопичені людством, і таким чином формує свій внутрішній світ. Адже саме під впливом культурних досягнень людства, набувають розвитку такі елементи творчості, як асоціація, образність, уява, фантазія. Безпосередньо діючи на почуття, а через них на інтелект, культура глибоко впливає на соціальну практику. Універсальну функцію виконує продуктивно-творча уява, об’єднуючи чуттєве та логічне пізнання, активізуючи пошук нестандартних рішень у будь-якій сфері практичної діяльності. Таким чином, фахівець, у якого не розвинена фантазія, інші елементи творчого мислення, переважно орієнтований на виконавські функції.

У результаті проведеного аналізу філософсько-етичної, соціальної, культурологічної та психолого-педагогічної літератури встановлено, що світоглядна культура є фундаментальною, цілісною й універсальною характеристикою, яка складає основу професійної адаптації людини. Стрижневе значення у ній мають світоглядна спрямованість і позиція особистості стосовно культури суспільства та професійної діяльності, інших людей, самого себе, оточуючого світу в цілому. Власне кажучи, суттєві ознаки зумовлюють глибоку духовно-практичну сутність особистісної світоглядної культури, яка висвітлюється в єдності теоретичного та діяльнісного ставлення людини до оточуючої дійсності. Способами її світоглядно-ціннісного засвоєння виступають позитивне світосприйняття та гармонійне світовідчуття, цілісне

світорозуміння та гуманістичне світотлумачення. За допомогою їх у процесах пізнавальної, комунікативної, професійної та рефлексивної діяльності відбувається становлення особистості до культурного само- та світоперетворення.

У соціально-психологічному аспекті сутність світоглядної культури становить складний комплекс стійких якостей і властивостей особистості, які характеризують людину за критеріями соціальної та професійної компетентності її діяльності та духовно-моральної зрілості.

Показниками досягнення високого рівня світоглядної культури виступає персональна готовність людини до активної соціокультурної діяльності в суспільстві, позиція глибокого усвідомлення духовно-культурних цінностей суспільства, особиста потреба та практична здатність вносити творчий внесок у діяльність щодо вивчення, збереження та популяризації духовних традицій і моральних ідеалів культури.

У соціально-педагогічному аспекті становлення світоглядної культури особистості в умовах навчання у професійно-технічних освітніх закладах є процес і результат фахового навчання, як і продукт самоусвідомлення учнями системи духовних і моральних цінностей, властивих конкретній культурі суспільства. У процесі рефлексивного та суб'єктивного засвоєння особистістю ці цінності визначають смислові орієнтири її духовного самовдосконалення, сприяють формуванню норм поведінки та розвитку творчої діяльності майбутнього фахівця.

В організаційно-педагогічному плані становлення світоглядної культури особистості у процесі навчально-виховної роботи забезпечується, по-перше, діагностикою та самодіагностикою індивідуального рівня творчого розвитку учня за попереднім виявленням критеріїв; по-друге, конкретизацією на цій основі світоглядного змісту навчальної дисципліни, адекватної завданням підготовки професійно компетентного, соціально і духовно зрілого фахівця; по-третє, випереджаючим проектуванням і застосуванням комплексу освітніх і соціально зорієнтованих технологій навчання, що формує у своїй єдності

ціннісно усвідомлене та персонально відповідальне ставлення учнів до духовно-культурної спадщини України, стимулює активну позицію суб'єкта у процесі цілісного світоглядного саморозвитку особистості.

Формування світоглядної культури учня у процесі вивчення і засвоєння предметів гуманітарного циклу буде успішнішим, якщо:

- викладач діагностує вихідний рівень розвитку культури за заздалегідь визначеними критеріями і на цій основі визначає цілі й інваріант процесу засвоєння змісту навчального предмета адекватно до завдань формування професійної компетентності майбутнього фахівця, соціально-моральної зрілості особистості, створює необхідні умови, які стимулюють суб'єктивну позицію у персональному світоглядному становленні особистості;

- учні усвідомлюють особистісні цілі свого світоглядного самовизначення на основі досягнення професійної компетенції та соціально-моральної зрілості, практично реалізують ці цілі, активно включаючись у навчально-пізнавальну діяльність на засадах системного оволодіння способами світосприйняття, світорозуміння, культурного самовдосконалення і світоперетворення.

Соціально-психологічна структура світоглядної культури учнів у процесі навчання охоплює основні сфери її формування: когнітивну, емоційно-ціннісну, мотиваційно-смилову, вольову – і включає в себе такі складові компоненти: знання й уявлення про оточуючу природу, соціокультурну діяльність і про самого себе, особисті цінності, смисли та ціннісні орієнтації, погляди, ідеали і переконання, діяльнісні установки, принципи і позиції, які формуються у взаємодії з даною дійсністю, ставлення до неї особистості.

Компонентний зміст особистісної світоглядної культури закріплюється в систему інтегративних якостей людини: когнітивних, емоційно-ціннісних, вольових; етичних, естетичних, комунікативних і професійно-діяльнісних.

Система світоглядних переконань і цінностей у процесі формування культуротворчості перетворюється в систему світосприймання, світорозуміння та світобачення людини, яка присвятила себе визначеній професії та

характеризує особистість із позицій її готовності до системного (науково-теоретична готовність), духовно-морального осмислення культурно-ціннісної інформації (духовно-моральна зрілість), готовності застосовувати ціннісні переконання та принципи в соціальній та професійній діяльності (соціальна, професійна компетентність), в саморегуляції особистісної поведінки (поведінкова, воляова готовність).

Аналіз результатів науково-педагогічних досліджень свідчить, що становлення цілісної світоглядної культури учнів ВПУ в умовах професійної підготовки фахівців представляє собою процес і результат особистого самоусвідомлення ними системи професійно-діяльнісних, духовно-моральних, культурологічних, соціокультурних цінностей, які проявляються у конкретній культурі групи, оточуючого середовища, суспільства.

Цінності за допомогою їх системного пізнання, світоглядно-рефлексивного переживання й особистісно значущого осмислення у процесі навчання перетворюються в культурно-сміслові орієнтири поведінки і творчої діяльності, в життєві принципи, які зумовлюють духовно-моральне ставлення людини до себе й інших людей, до своєї професії, оточуючого природного та соціокультурного світу і тим самим забезпечують гармонійну життєдіяльність людини в культурі суспільства, у якому вона формується як особистість.

Про високий рівень сформованості цінностей саморозвитку свідчить бажання людини творчо розвивати себе, стійкий інтерес до методів самовдосконалення, готовність змінювати себе, особиста здатність окреслювати та виконувати власну програму самотворення, почуття задоволеності від внутрішнього прогресу. Сформованість цінностей особистості віддзеркалюється в бажанні знайти в соціумі своє місце для принесення максимальної користі, реалізації своїх творчих можливостей, інтересу до прикладів самореалізації визначних людей в історії культури людства, схильності до аналізу своїх ідей, перспективних планів в аспекті своєї життєвої місії, прагненні наповнювати помисли й ідеї важливим змістом, реалізуватися у різних видах діяльності, почутті відданості справі тощо.

Професійна адаптація особистості, що здійснюється на засадах загальнолюдської культури, має включати в себе діагностику духовно-світоглядних ціннісних орієнтацій суб'єкта навчання та виховання, систему психолого-педагогічних заходів із формування світоглядно-ціннісних позицій майбутнього фахівця. Методика діагностування комплексної оцінки має базуватися на порівняльних даних гармонійного становлення особистості за показниками її духовно-морального розвитку, творчого зростання, культури праці, спілкування, життєво-світоглядних позицій тощо [81, с. 68].

На основі аналізу результатів експериментального дослідження теоретико-методичних засад викладання предмета “Культурологія” та практичного педагогічного досвіду нами були розглянуті проблемні питання щодо реалізації формування світоглядно-професійної культури учнів у системі ВПУ.

Педагогічне здійснення визначених цілей і завдань світоглядно-розвивального навчання зумовлене виокремленням викладачем інваріанту процесу засвоєння учнями змісту свого предмета. По-перше, основу засвоєння культурно-ціннісного матеріалу забезпечує реалізація принципів науковості, генералізації знань і проблемності викладання програмного матеріалу. По-друге, реалізація акмео-розвивальних умов навчання, що забезпечує високий рівень свідомості особистості та поведінки, взаємозв'язок творчого розв'язання завдань світоглядного становлення в контексті мотивованих інтересів і цілей самих учнів.

Системний відбір викладачем культурологічного комплексу творчих задач та орієнтованих практичних завдань, спрямованих на заглиблення особистості в ціннісно-смісловий контекст вивчення світової й української культури підтримує зацікавлене включення учнів у пізнавальну діяльність і формує розуміння необхідності саморозвитку суб'єкта навчання на патріотичній основі. У процесі роботи, передусім, розв'язувалися педагогічні завдання розвитку навчально-теоретичної світоглядної готовності учнів до соціокультурної діяльності, проводилося поглиблене засвоєння ними

культурно-ціннісних знань у контексті особистісних світоглядних переконань, визначалися способи розвитку аналітичного та діалектичного мислення суб'єктів освітньо-виховного процесу.

У технологічно-процесуальному плані навчально-пізнавальна діяльність, яка забезпечує світоглядний розвиток особистості у процесі засвоєння учнями ВПУ знань із предмета “Культурологія”, формувалася на основі використання комплексу технологій навчання, який передбачає: суб'єктивне і рефлексивне стимулювання; проблемне та цілісне інформування; соціально-культурне орієнтування; позиційно-діяльнісне практичне закріплення тощо.

У процесі організації навчальної діяльності викладачами використовувалися проблемні лекції, семінари, практичні заняття, дискусії, ділові та творчі ігри, де формувалося системне світорозуміння та духовно-моральні позиції майбутніх фахівців. У позанавчальній роботі – екскурсії в музеї, зустрічі з творчою інтелігенцією, етнографічні походи, науково-дослідна та робота учнів, концертна і лекторсько-просвітницька практика, які закріплювали та перетворювали досвід виявлення світоглядних позицій в готовність пропагувати культурні надбання та самим брати участь у творчій діяльності. Самоосвітня робота учнів організовувалася на основі вивчення, обробки й аналізу творів світового та вітчизняного мистецтва, фольклору, особистої ідентифікації з традиціями народної художньої творчості й їх практичного засвоєння.

У результаті експериментальної та практичної роботи діагностовані позитивні зміни в змісті соціально-психологічних компонентів особистісної світоглядної культури. В індивідуальному духовному світі та ставленні особистості до оточуючої дійсності відбулося переосмислення загальнолюдських культурних досягнень і цінностей на основі усвідомлення майбутнім фахівцем його соціальної та професійної значущості. В учнів зафіксоване зростання позитивних емоційних переживань, особистої духовної співпричетності до української та світової культури, особистого досвіду творчо

застосовувати сформовані ціннісні переконання та моральні принципи у професійній і соціально спрямованій діяльності.

Експериментально-дослідницька робота підтверджує запропонований організаційно-педагогічний комплекс умов, який забезпечує ефективність становлення особистісної світоглядної культури учнів. До цих умов частково відносяться дидактико-методичні, які зумовлюють системно-технологічну організацію світоглядно спрямованого засвоєння учнями змісту загальнолюдських культурологічних цінностей суспільства у процесі вивчення всіх предметів гуманітарного курсу. Соціально-педагогічні умови активізують ціннісно-орієнтуючий діалог і творчу взаємодію викладача та учнів у процесі сприйняття учнями духовно-культурних традицій та ідеалів, світоглядних орієнтацій особистості. Акмеологічні умови стимулюють високий рівень персональної адаптації учнів у соціумі, активності в самопізнанні та самоактуалізації здібностей до творчої діяльності, у самореалізації позиції особистості згідно з виробленим світоглядним ідеалом і адекватною самооцінкою свого світовідчуття.

Таким чином, світоглядна та професійна культура особистості цілісно характеризує майбутнього фахівця відповідно до науково-теоретичної, вольової готовності та соціально-професійної компетентної діяльності в суспільстві, побудованої на зрілих духовно-моральних персональних позиціях.

Показником персональної світоглядної культури майбутнього фахівця виступає високий ступінь усвідомлення ним культурологічних цінностей людства, особиста необхідність і готовність внести вклад у діяльність щодо вивчення, збереження та популяризації духовних традицій і моральних ідеалів світової та національної культур. Володіючи високим рівнем сформованості особистісної світоглядної культури, майбутній фахівець буде спроможний ставити адекватні життєві цілі, творчо планувати та проектувати свою діяльність для їх досягнення, максимально адаптуватися у суспільно-професійній життєдіяльності.

Отже, сучасна дійсність універсально засвоюється в єдності духовно-моральної, практичної, інтелектуальної, професійної та соціокультурної діяльності людини, яка успішно адаптована в соціум на основі духовно-культурної наступності, національно-культурної самоідентифікації та творчої активної життєвої позиції особистості.

Порівняльний теоретичний аналіз соціально-культурного розвитку життєдіяльності виокремлює об'єктивні фактори, які зумовлюють становлення світоглядної культури учнів у системі професійної освіти. По-перше, це конкретно-історичні, політичні, економічні та соціокультурні умови життєдіяльності, які відображені в змісті їх свідомості, в об'єктивних соціальних і функціональних вимогах до професійної діяльності та моральності майбутніх фахівців. По-друге, духовно-культурна спадщина суспільства: його історично сформовані соціальні норми, моральні ідеали та патріотичні цінності, взаємопов'язані зі загальнолюдською культурою та гуманітарними знанням (літературою, мистецтвом, релігією), духовними традиціями, художньою творчістю суспільства, змістом цільового, організаційно-процесуального компонентів освіти та виховання особистості в соціумі. По-третє, особистісна світоглядна самосвідомість як система ціннісних установок та орієнтацій, світоглядних переконань, ідеалів, діяльнісних принципів, які спрямовані на емоційно-вольову, інтелектуально-творчу, професійну, соціальну активність у процесах світоглядного саморозвитку, культурного та соціально-морального самовизначення майбутніх фахівців в умовах навчально-професійної адаптації учнів.

Аналіз і узагальнення теоретичних досліджень і практичної роботи визначає такі критеріальні оцінки ефективної організації соціально-професійної адаптації учнів ПТНЗ:

– участь адміністрації училища в забезпеченні розробки, впровадження та постійного удосконалення системи соціально-професійної адаптації учнів;

- наявність механізмів збору й аналізу різнобічної інформації про хід і ефективність соціально-професійної адаптації вихованців;
- підготовка та підвищення кваліфікації педагогів і співробітників щодо знань і вмінь вирішення проблем соціально-професійної адаптації у процесі навчально-виховної діяльності;
- удосконалення технологій навчання та контролю знань, умінь і навичок учнів;
- удосконалення виховної та позаурочної роботи;
- підвищення рівня знань учнів із соціально-гуманітарних навчальних предметів, зміст яких формує загальнолюдські цінності, світоглядні позиції, розвиток творчих, естетичних і етичних переконань особистості.

Результати експериментальної роботи, проведеної у ВПУ, дають підстави стверджувати, що успішній соціально-професійній адаптації учнів сприятиме така освітня організація праці, при якій: системотворчим чинником виступає єдність усіх компонентів навчального процесу для яких визначені певні показники, структура, зміст, методи і прийоми; взаємопов'язані процеси навчання, розвитку, саморозвитку, виховання, самовиховання, педагогічного керівництва та співпраці; відбувається залучення учнів у творчо-пізнавальну діяльність на доступному для кожного індивіда рівні складності; цілеспрямовано та поетапно здійснюється превентивне виховання в молодіжному середовищі; успішною є робота щодо попередження педагогічної конфліктності; створені належні матеріальні, санітарно-гігієнічні, художньо-естетичні умови.

Успішна адаптація учнів ВПУ буде ефективно здійснюватися за таких умов: якщо забезпечена взаємна мотиваційна налаштованість на співпрацю як викладачів, так і учнів; якщо ставлення до особистості ґрунтується на визнанні її індивідуальності, чим стимулюється її самовираження; якщо особистість учня має можливість повної самореалізації; якщо соціально-педагогічні завдання професійної адаптації майбутнього фахівця у процесі навчання будуть підпорядковані єдиній системі педагогічного впливу.

При аналізі процесу професійного навчання виділяються два основні типи адаптивних механізмів: контрольньо-оцінювальний і конструктивно-креативний. Перший – полягає в контролі за протіканням процесу навчально-професійної діяльності, оцінці реальності цілей і відповідності засобів для їх досягнення, зіставленні отриманих результатів із початковою метою тощо. Причому, чим виразніше визначена мета, тим легше здійснити контроль за рівнем професійної адаптації особистості. За високого рівня розвитку контролю існує чітка відповідність отриманих результатів поставленій меті. На основі відповідних критеріїв і показників ефективності й оптимальності протікання контрольної навчально-професійної діяльності учень ВПУ самостійно порівнює отриманий результат із поставленою метою. За середнього рівня така відповідність, буде частковою, а за низького – відсутньою. Дія контрольньо-оцінювального механізму полягає в самоконтролі, самооцінці, ідентифікації, оцінці цілей і контролі за їх досягненням в інший спосіб.

Другий – (конструктивно-креативний) механізм професійної адаптації діє на вищому, творчому рівні здійснення навчально-професійної діяльності. Завдяки його дії відбувається оптимізація діяльності шляхом інтеграції знань, умінь і навичок, технологій досягнення цілей, аналіз результатів діяльності, пов'язаної з творчим мисленням. Вихід майбутнього фахівця на професійно-адаптовану позицію є складним процесом, що включає усвідомлення цілей, результатів, труднощів, успіхів, невдач, уміння зіставлення й оцінювання виявляти слабкі місця в навчанні та професійній підготовці.

Високий рівень розвитку адаптивних механізмів дає змогу повністю розкрити та використати творчий потенціал особистості. Він пов'язаний із формуванням якісних змін у мисленні особистості, аналізом власних професійних завдань і цілей, прагненням до інтелектуального, духовно-морального, етичного й естетичного самовдосконалення, з пошуком і знаходженням нових творчих рішень.

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ВПУ

В умовах багатомірних соціально-професійних і ціннісних змін сучасності активізується пошук найбільш перспективних моделей професійної та гуманітарної підготовки фахівців (І. Зязюн, С. Гончаренко, Г. Васянович, Н. Комарова, Г. Позизейко, Л. Ядвиршис); розв'язуються проблеми активізації особистості у процесі навчальної та професійної діяльності (О. Алексєв, Є. Макурєнкова, Б. Ступарик, Н. Ничкало, Л. Ярославцева); розглядаються соціокультурні та психолого-педагогічні умови професійної й соціальної адаптації на основі впровадження інноваційних освітніх технологій (Л. Афонченко, З. Жуковська, Н. Лукашевич, В. Мерлін, І. Попова та ін.).

В основних напрямках досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні зазначено, що перспективними із них є проблеми формування особистості майбутнього конкурентноспроможного фахівця, пошук оптимальних педагогічних технологій його соціальної і професійної адаптації, реалізація завдань формування як професійних, так і світоглядно-ціннісних орієнтацій.

В системі професійної освіти домінує установка на передачу вихованцям спеціально-функціональних знань і навичок, необхідних для виконання їх професійної роботи яка не ставила завдання цілісного становлення особистості як суб'єкта матеріальної і духовної культури.

Сучасний погляд на цілі та завдання професійної освіти базується на необхідності забезпечення широкої соціалізації навчально-виховного процесу шляхом його гуманізації, що дасть можливість молоді оволодіти досягненнями загальнолюдської культури, визначити духовно-моральні принципи, розвинути творчі здібності, сформувані свої світоглядні позиції та переконання.

Міжнародна конференція з освіти, організована ЮНЕСКО в 1992 р. у Женеві, визначила освіту як “цілісний феномен”, що базується на “новому холізмі”, тобто на цілісності, вищому синтезі культури, особистісного розуму, творчих здібностей, соціальній відповідальності; на балансі інтелектуальних,

естетичних компонентів індивіда [140, с. 18]. Таке розуміння дозволяє ставити перед освітою нові завдання сприяти всебічному розвитку особистості, формувати індивідуальний досвід, творчу інтуїцію та самовіддачу, соціальну відповідальність, самосвідомість, що характеризує культуру людини в цілому.

Сучасна освіта характеризується світоглядно-культурною переорієнтацією, що знаходить своє відображення в реформуванні професійної школи, яка спрямована на розвиток високопрофесійної й висококультурної особистості. Завдання професійної освіти – введення в певний культурно-освітній світ, який склався та живе за новими канонами [63, с. 18]. З цих позицій впливає, що ідеї полікультурної освіти та формування полікультурного світогляду мають стати основою ґрунтового взаємозв'язку світокультурних і професійних орієнтацій майбутнього фахівця.

Сьогодні суспільство потребує ініціативних високоосвічених фахівців, здатних постійно вдосконалювати свою особистість і професійну діяльність, адекватно виконувати функціональні обов'язки, виявляти професійну мобільність, чуттєву сприйнятливість, усталену світоглядно-професійну культуру.

Одним із найважливіших освітньо-виховних завдань формування людини, як суб'єкта матеріальної та духовної культури, високої моралі, міжособистісного спілкування, відповідального ставлення до праці є формування її світоглядної культури, яка виступає специфічним транслятором соціально-професійних установок майбутнього фахівця.

Універсальність світоглядної культури полягає у тому, що особистість, накопичуючи світоглядний потенціал, засвоює загальну картину світу та разом із нею – матеріальну й духовну культуру, що накопичені людством, і таким чином, формує свій внутрішній світ.

Культурологічний профіль дослідження проблеми професійної адаптації в системі ВПУ зумовлений тим, що в будь-якій спеціалізованій галузі людської діяльності, окрім утилітарних цілеустановок і технологій досягнення результату, діє також система норм і регуляторів, яка визначає соціально

прийняті форми здійснення цієї діяльності, професійну етику та корпоративні традиції в середовищі спеціалістів, критерії професійно-світоглядної компетентності. Ця сукупність рис утворює явище, що називають “професійною культурою”, яка акумулює в собі цілісні параметри професійної адаптації особистості.

Професійна культура, як важлива складова підготовки сучасного фахівця, спрямовує його професійну діяльність на формування та відтворення соціальних вимог суспільства, наповнює змістовну структуру відповідних діяльнісних процесів і посилює загальнокультурну спрямованість цих процесів. Як інтегральне поняття, вона відображає досягнутий у професійній діяльності рівень майстерності, формує творче ставлення до праці, здатність до прийняття рішень та їх оцінки на основі конструктивного взаємозв'язку професійної та соціальної компетентності.

Професійна і соціокультурна підготовка майбутнього фахівця характеризує соціальну спрямованість його особистісної культури, адже культура суспільства передбачає сполучення матеріальної та духовної культури в одному комплексі, частини якого достатньо тісно пов'язані через взаємодію [136, с. 259].

В умовах ВПУ цілісний підхід до підготовки високопрофесійних і висококультурних фахівців актуалізує задачі інтегрованого та диференційованого навчання з урахуванням як їх потреби у професійному самовизначенні, так і в досягненні соціально-громадських цілей самореалізації в подальшій професійній та соціокультурній діяльності.

Важливим показником культури фахівця є рівень широти кругозору, індивідуальних норм поведінки, володіння різнобічними методами та засобами професійної діяльності, характер почуттєвої сприйнятливості, різнобічної творчої активності та рівень спрямованості світоглядної культури. Кожна культура (в т. ч. матеріальна культура) – зазначає Н. Бердяєв, є культура Духа; кожна культура має духовну основу, вона є продукт творчої роботи Духа над природними стихіями [16, с. 166].

Сама сфера освіти, зокрема професійно-технічна освіта, значною мірою сприяє усвідомленню необхідності світоглядно-культурного спрямування фахової підготовки спеціалістів, адже світоглядна культура виступає істотним атрибутом усієї системи професійного розвитку особистості, її самозбагачення, самоствердження й саморозвитку, важливим напрямом у самореалізації полікультурного сприйняття дійсності, засобом активної діяльності й утвердженням у духовному світі учня тих цінностей, норм, ідей, поглядів, переконань, які найбільш співзвучні вимогам часу та потребам суспільства.

Формування світоглядної культури в процесі навчально-виховної діяльності – одна з важливіших умов цілісного професійного становлення майбутнього фахівця. Світоглядно-професійна культура суб'єкта навчання формується в навчальній та трудовій діяльності, відображає та розвиває його здібності, особистісні риси, духовно-моральні якості, сприяє розвитку образного мислення, творчо-продуктивному виконанню завдань, мобільності, формуванню умінь і навичок професійної адаптації.

Розвиток світоглядної культури – це внутрішній психічний процес, який можливий лише на високих рівнях розвитку своїх особливостей, властивостей, мети, формує світоглядні та пізнавальні позиції, усвідомлює потребу в певній роботі, спілкуванні, взаємодії, формує волю та різноманітні здібності, в тому числі, до інтелектуальної діяльності, до адекватної самооцінки та самоуправління на цій основі [32, с. 220].

Світоглядна культура особистості визначається принципом всебічного та гармонійного розвитку й означає становлення цілісності людини, що втілює у способи та стилі свого життя потреби, прагнення та переконання, свій спосіб мислення, етичні й естетичні ідеали.

Оволодіння професійно-світоглядною культурою свідчить про те, що людина залучена до загальнокультурного світу цінностей (матеріальних і духовних), і саме в цьому просторі вона реалізує себе як фахівець, професіонал. Саме ціннісно-сміслова сфера професіонала та можливість співвідносити свою діяльність із життєвими смислами і вищою організуючою інстанцією, яка або

сприяє розквіту творчості або руйнує його, а разом із цим і особистість професіонала [23, с. 32].

Гармонійне становлення людини, турбота про розвиток не лише її інтелекту, відчуття відповідальності, але й духовної особистості з емоційними, естетичними, творчими задатками та можливостями характеризує цілісність професіонала [6, с. 87]. Умовою цілісності особистості є формування адекватного ставлення до себе, ціннісно-орієнтованого спрямування своєї життєдіяльності. Неадекватне сприйняття навколишньої дійсності викликає дисгармонійність, розбіжність із соціальним очікуванням, неможливість налагодження соціальних контактів, що призводять до світоглядно-професійної дезадаптації особистості. Дезадаптація проявляється у неможливості зміни життєвої позиції, життєвої спрямованості, у прагненні зберегти свої погляди на життя, принципи, звички, коло спілкування тощо. Така особистість у всіх відношеннях дотримується ритуальних правил, чіткого розпорядку. Для неї важливо підтримувати субординацію старших і молодших, начальника і підлеглих, педагога й учня. У такому випадку особистість скоріше погодиться зруйнувати свою життєву позицію, ніж змінити звичайний для неї стиль життя [104, с. 118].

Світоглядна культура виступає фундаментальною, універсальною та цілісною характеристикою людини. Фундаментальність виявляється у високому ступені узагальненості, яка містить світоглядні орієнтири – гносеологічні, ціннісно-сміслові, соціально-моральні й інші в життєдіяльності особистості. Вони узагальнюють бачення оточуючої дійсності до рівня “світу в цілому”, а особистісне ставлення до людини – до рівня її світорозуміння.

Універсальність світоглядної культури виявляється в єдності духовного та практично-орієнтованого бачення людиною світу, у вмінні застосовувати свої ціннісно-усвідомлені знання на практиці, у стійких життєвих переконаннях і принципах, професійній діяльності, створенні культурних цінностей, міжособистісному спілкуванні з представниками інших культур.

Аналіз результатів експериментальних досліджень із проблеми формування та становлення світоглядної культури випускників ВПУ дозволяє стверджувати про їх вольову й цілеспрямовану готовність до професійної та суспільно-корисної діяльності в суспільстві. Це проявляється в науковому, ціннісно-усвідомленому, узагальнено-орієнтованому і дієво-практичному характері знань та уявлень учнів, аргументованих поглядах, ціннісних переконаннях і принципах, у персональній готовності дотримуватись сформованих суспільством світоглядних позицій, вольовій саморегуляції поведінки в соціумі та професійній діяльності, активно-суб'єктивному баченні своєї життєвої стратегії. Достатній рівень світоглядної культури учнів ВПУ проявляється в їх соціально-усвідомленій та практичній готовності працювати в нових конкурентноринкових умовах і взаємодіях із партнерами.

У сфері професійно-технічної підготовки соціально-гуманітарна освіченість учнів ВПУ стає необхідною умовою їх професіоналізації. Гуманітарні та соціальні предмети (основи філософських знань, соціологія, політологія, культурологія тощо) значною мірою сприяють формуванню сталої світоглядної культури як важливого чинника їх професійної адаптації. Особистісна світоглядна культура, якою оволодіває учень у процесі навчально-виховної роботи, стає процесом нагромадження знань, досвіду й якісною реалізацією в майбутній діяльності та поведінці. Отже, світоглядна культура особистості є стан, результат і продуктивний процес засвоєння та створення як матеріальних, так і соціальних цінностей. Вона передбачає розвиненість і гармонію всіх компонентів та їх цілісне формування в професійній діяльності.

Потреба у наданні молоді можливості реалізувати свій особистісний потенціал в умовах навчально-виховної діяльності вимагає розробки та впровадження інноваційних проектів (моделей) формування та розвитку світоглядної культури. Запропонована нами структуровано-психологічна модель відображає діагностику якісних показників у процесі навчальної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Психологічна модель формування світоглядної культури особистості

Компоненти психологічної структури СК				
Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Мотиваційно-смысловий	Саморегулятивний	Діяльнісно-продуктивний
↓	↓	↓	↓	↓
Сфера виявлення СК				
Світорозуміння	Світосприйняття	Світоствлення	Самоставлення	Світоперетворення
↓	↓	↓	↓	↓
Соціально-психологічні показники СК				
Системні знання про світ, соціум, людину	Цілісні орієнтації на ідеали культури і традиції народу	Установка на моральні норми суспільства	Вольова саморегуляція поведінки, вимогливість до себе	Системність в оволодінні професійними знаннями й уміннями
↓	↓	↓	↓	↓
Діяльність і гнучке світорозуміння	Духовні потреби, прагнення до морального удосконалення	Усвідомленість особистісної позиції	Здібності до самопізнання і самоосвіти	Здібність цілісно планувати та розв'язувати соціальні та професійні завдання
↓	↓	↓	↓	↓
Аналітико-синтетичні способи мислення	Духовно-моральні почуття (співпричасність альтруїзму, оптимізму)	Особистісні принципи соціально відповідальної поведінки	Самостійність прийняття рішень і цілеспрямованість дій	Відповідальне світоперетворення за допомогою професійної діяльності
↓	↓	↓	↓	↓
Аргументовані судження й оцінки культури	Творча та відповідальна самореалізація в діяльності та спілкуванні	Здібність до толерантних взаємодій	Соціокультурна, професійна й етнокультурна самоідентифікація	Адекватна оцінка культурної співтворчості
↓	↓	↓	↓	↓

Інтегральні критерії становлення професійно-культурної адаптації особистості				
Науково-теоретична готовність до вивчення і сприйняття культури	Морально-духовна зрілість в актуалізації культурних традицій	Соціальна компетентність у міжкультурному діапазоні	Готовність до саморегуляції соціокультурних дій і вчинків	Професійна компетентність у перетворенні культури

Якісно-інтегративні показники даної моделі сприяють формуванню цілісної системи духовно-морального становлення учня ВПУ в процесі навчально-виховної діяльності та характеризують рівень його соціально-професійної адаптації. Даний інваріант структуровано-психологічної моделі формування світоглядної культури містить конкретні напрями діяльності педагога й учнів як творчо взаємопов'язаних, особистісно зацікавлених та активних суб'єктів світоглядно спрямованого навчально-виховного процесу. По-перше, викладач визначає структурування та конкретизацію змісту гуманітарної навчальної дисципліни в культурно-світоглядному аспекті. По-друге, підбирає відповідні дидактично-методичні засоби її засвоєння у складі навчальних технологій, форм і методів навчання, способи діагностики та контролю, які застосовуються для досягнення світоглядно розвиваючих цілей та завдань професійно-світоглядної підготовки учнів ВПУ.

Таким чином, якісно-інтегративні критерії світоглядної культури особистості в умовах професійно-технічної освіти виявляють змістовне наповнення, якісні характеристики й індивідуальний рівень сформованості її когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційно-смыслового, саморегулятивного та діяльнісно-продуктивного компонентів.

Когнітивний компонент світоглядної культури характеризує, перш за все, рівень світорозуміння особистості. По-друге, – сприяє науковому та системному формуванню знань учнів про світову та вітчизняну культури, цілісному їх сприйняттю, широкому розумінню ціннісних особливостей та характеристик. Гнучкий та творчий характер світорозуміння зумовлює

здібність майбутнього фахівця до актуалізації й адекватного використання набутих знань як у професійній, так і в соціокультурних сферах: у взаємозалежності розвитку матеріальної та духовної культури, компетентному аналізі й оцінці їх виробничої та художньо-естетичної значущості, просвітницькій роботі щодо популяризації духовно-культурних цінностей, надбань і традицій суспільства.

Функціонування когнітивної сфери світогляду відбувається у процесах активної мислительської діяльності особистості – аналітичних, синтетичних і діалектичних навичках пізнання, рефлексивному віддзеркаленні світоглядно-ціннісної інформації про розвиток і становлення загальнолюдської культури, взаємозв'язків між теперішнім і майбутнім у культурній життєдіяльності сучасного суспільства та духовному світі його громадян.

Емоційно-ціннісний компонент у процесі формування світоглядної культури особистості характеризує рівень особистісної духовно-моральної зрілості майбутніх фахівців. Його зміст утворює духовно-ціннісну основу та визначає способи духовно-морального вдосконалення особистості.

Духовно-моральна наповненість емоційно-ціннісної сфери висвітлює глибинну сутність світоглядної культури людини – її ціннісне ядро, яке конкретизується в особистісно-значущих цінностях і визначених світоглядних орієнтаціях. Основою для їх формування виступає система соціальних норм, стосунків, духовних цінностей та моральних ідеалів, які сформовані, прийняті, підтримані та відтворені в суспільстві та втілені у взірцях його матеріальної й духовної культури.

На основі особистісного усвідомлення людиною моральних норм і принципів поведінки та культурного життя формуються особистісні принципи соціальної відповідальності, професійної етики та духовного самовдосконалення.

Мотиваційно-смісловий компонент у складі світоглядної культури виступає смислоутворюючою основою соціокультурного функціонування та визначає рівень соціальної компетентності фахівця як у реалізації культурно-

зберігаючої функції суспільстві, так і в організації міжкультурного діалогу та взаємодії верств суспільства. Одночасно цей компонент світоглядної культури спрямовує психологічну установку особистості на усвідомлення усталених моральних норм суспільства, особистісної позиції в судженнях і діях, цілісної орієнтації на ідеали культури і традиції народу, здібності до толерантних взаємостосунків, системності в оволодінні професійними знаннями й уміннями.

Аналіз психологічного стану людини свідчить, що поведінка особистості включена в систему її світоглядного ставлення до дійсності та визначає її здатність керувати собою на основі сприймання й усвідомлення актів поведінки та власних психічних процесів, коли світоглядно активним вчинкам і діям передуює стан поведінково-вольової саморегулятивної готовності особистості.

Саморегулятивний компонент поведінково-вольової готовності означає: здібність майбутнього фахівця до свідомої та соціально відповідальної постановки професійно-діяльнісних цілей та життєвих завдань, особистісну активність у їх досягненні за допомогою саморегуляції та саморганізації діяльності. Важливим компонентом саморегуляції виступає і здібність учня до адекватної самооцінки особистісних і професійних можливостей на основі позитивного самосприйняття та формування самоповаги до себе, бажання до постійного саморозвитку, оволодіння вміннями самопізнання та самодіагностування засобами професійної самоосвіти та духовно-морального самовдосконалення.

Таким чином, поведінково-вольова готовність в структурі світоглядної культури особистості виявляє, з одного боку, активну налаштованість майбутнього фахівця на особистісне світоглядне самовизначення в суспільстві, з іншого – зумовлює практичне становлення організованості та цілеспрямованості, ініціативності та творчості в досягненні фахівцем соціальних та індивідуальних цілей діяльності за рахунок реалізації життєвих планів особистості в соціально-професійній, духовній та комунікативній сферах.

Діяльнісно-продуктивний компонент у структурі світоглядної культури визначає рівень гнучкого, відповідального, творчого світоперетворення, яке виявляється у професійно-компетентній діяльності випускника ВПУ. Зміст даного компонента включає особистісно-ціннісне ставлення фахівця до професії, розуміння ним перспектив і розвитку обраної професійної діяльності, устремління до самореалізації своїх творчих здібностей. Невід'ємними складовими діяльнісно-продуктивного компонента світоглядної культури виступають: системне оволодіння фахівцем професійними знаннями й уміннями, розвинута здібність проектувати та планувати свою діяльність у соціокультурній сфері на основі творчого підходу до розв'язання завдань, вивчення та розповсюдження культурних цінностей суспільства. Все це створює професійну компетентність фахівця, який здатний до нестандартного розв'язання професійних завдань, фахівця, який володіє професійним оптимізмом і націлений на творче самоствердження в соціокультурній та професійній сферах діяльності.

В цілому якісно-інтегративні критерії відображають ефективність та якість процесу формування світоглядної культури майбутнього фахівця. Вони пов'язані з раціональним розв'язанням педагогічних завдань і виявляють залежність результату від психолого-педагогічного впливу та вказують на відповідність результату меті комплексної підготовки майбутніх фахівців. В якісних показниках світоглядно-професійної культури віддзеркалюється рівень саморегуляції психологічної культури спілкування; загальна інтернальність; оцінка власних діяльнісних можливостей; рівень мотивації учня в соціально-професійному становленні; інтернальність у сфері міжособистісних стосунків; досягнення високого рівня світоглядної культури особистості; довіра до оточуючої групи, соціуму.

Формування світоглядної культури здійснюється на основі реалізації принципів науковості та генералізації знань у засвоєнні учнями пізнавально-навчальної інформації, що становить орієнтовану основу формування гнучкої

та системної світоглядної культури та діалектичних навичок культурно-світоглядного мислення.

У процесі викладання навчального матеріалу викладач повинен акцентувати увагу вихованців на соціальні норми, культурні традиції та духовно-моральні ідеали, які сформувалися в культурі суспільства, реалізувати принцип національно-культурного розвитку цивілізації, сприяти формуванню соціально-морального світоусвідомлення учнями культурних цінностей суспільства та особистісної відповідальності за їх збереження.

Педагогічні технології формування світоглядної культури передбачають діагностичний контроль викладача за якісними змінами у соціально-психологічній структурі особистості, адекватну педагогічну оцінку отриманих учнями знань та ефективність проміжних і кінцевих результатів організаційно-педагогічної навчальної діяльності. У процесі навчання на основі постійного контролю викладача й особистісного контролю учня відбувається педагогічна корекція та самокорекція зафіксованого рівня світоглядної культури. В організації корегуючих дій та засобів враховуються як індивідуальні здібності (інтелектуальні, комунікативні, творчі) вихованців, так і завдання досягнення єдності у виявленні ціннісної самосвідомості та соціально усвідомленої поведінки особистості. При цьому, педагогічними засобами впливу здійснюються світоглядно спрямоване консультування учнів, ціннісно-орієнтовані лекції та бесіди викладачів у процесі викладання гуманітарних дисциплін, активізуються педагогічні технології, які сприяють соціально-професійній адаптації вихованців до нових умов життєдіяльності.

Парадигма соціально-професійної адаптації людини в процесі навчальної й професійної діяльності яскраво виражена Міжнародною комісією ЮНЕСКО з питань освіти у XXI ст., яка визначила й обґрунтувала, як базові, чотири основні засади освіти: “Вчитися, вчитися робити, вчитися бути, вчитися співіснувати” [46, с. 6]. Отже, освіта стає фундаментальною, якщо вона орієнтована та спрямована на послідовність освітньо-професійних процесів і

виявлення глибинних сутнісних зв'язків між різноманітною діяльністю людини.

“Процес цілісної підготовки сучасного конкурентноспроможного фахівця спрямований на постійне самовдосконалення як професійних, так і світоглядних цінностей, на інноваційні інформаційні технології та соціально-ціннісні орієнтації. Сьогодні потрібно змінити спрямованість навчального процесу. Та обставина, що людство вступило в період коли зміна ідей, технологій, знань відбувається швидше, ніж зміна одного людського покоління, означає, що ні в школі, ні в найкращому університеті неможливо навчити людину на все життя, тобто нині недостатньо зосереджувати увагу в школі на засвоєння певної суми знань. Поряд із цим потрібно досягти реалізації в ході навчального процесу ще однієї функції – навчити дитину вчитися впродовж життя, навчити самостійно засвоювати нові знання та нову інформацію, виробити потребу в цьому. На нашу думку, людина розумна (*homo sapiens*) у XXI ст. – це людина, яка навчається, пізнає протягом усього життя” [69, с. 10].

Освітні реформаційні процеси вимагають як високого рівня професійних знань, умінь і навичок, так і сформованих гуманістично-культурних цінностей особистості, здатної до самореалізації й адаптації в суспільстві. Адаптивна здатність – це якісна інтегрована характеристика особистості, що визначає ступінь оволодіння сукупністю професійних і соціально значущих якостей, які набуті у процесі навчання та слугують ефективним механізмом соціально-професійної адаптації.

Професійну адаптацію звичайно пов'язують із початковим етапом професійно-трудової діяльності людини. Однак, фактично вона починається ще під час навчання професії в навчальному закладі, де не лише засвоюються знання, навички, норми поведінки, але й формується характерний для даної професії спосіб життя, тобто професійна та навчально-професійна адаптація складають етапи цілісного процесу професіоналізації людини, без яких неможливе наступне: самоактуалізація людини в професії; вільне володіння професією у формі майстерності; гармонія з обраною професією.

Професійне становлення особистості та її професійна адаптованість передбачає інтелектуальну й емоційну гнучкість, сприйнятливність до нового й інтуїтивну готовність до творчої діяльності. Фахівець, орієнтований на майбутнє, вже сьогодні повинен бути готовим до створення нового у сфері соціально-професійної діяльності, оволодіння ефективними способами подолання труднощів і перешкод, що виникають на різних рівнях адаптаційних процесів.

Професійна та соціальна адаптація відбувається на основі природних здібностей, психологічного розвитку людини, набуття життєвого досвіду та необхідних соціально-психологічних властивостей, особистісного усвідомлення значущості їх для подальшого життєвого успіху. До потенційних можливостей реалізації професійної адаптації належать рухливість і динамічність нервової системи особистості, як умова подальшої гнучкої адаптивності, високий рівень перцептивної чутливості, логічне мислення, естетична почуттєвість і здатність до розвитку художньо-образного абстрактного мислення. Наука бере свій початок від єдності аналітичного розуму із гуманітарною культурою та з естетичною почуттєвістю та досягає конструктивних результатів [59, с. 4].

Професійна адаптація майбутнього фахівця – це формування світоглядно-професійної підготовки, що забезпечує системний рівень пізнання дійсності, формування істотних, стійких інтегрованих знань; формування особистісної світоглядної культури; оволодіння основами загальнолюдської культури; створення умов і засобів підвищення професійної майстерності.

Окрім технологічної підготовки фахівця, суттєвим чинником розвитку професійної освіти стає формування таких якостей особистості, як самостійність, здатність приймати відповідальні рішення, творчий підхід до справи, вміння постійно вчитися, комунікабельність, здатність до співпраці, соціальна та професійна відповідальність, мобільність, динамізм, конструктивність, здатність змінювати сфери і способи діяльності. Отже, перевагу слід надавати предметам, які розвивають професійно-світоглядні

здібності учнів, дають можливість набувати ініціативність та адаптованість [106, с. 8–14].

В контексті професійної адаптації майбутніх фахівців світоглядно-професійна підготовка стає необхідною умовою їх професійної компетентності. Вона передбачає наявність здатності до моральної й естетичної творчості, оволодіння професійними знанням і сформованою світоглядно-професійною культурою. Е. Зеєр визначає ключові компетенції світоглядно-професійної культури як міжкультурні та міжгалузеві знання, уміння та здібності, що необхідні для адаптації та продуктивної діяльності в різноманітних співтовариствах [53, с. 112].

Світоглядно-професійна культура майбутнього фахівця цілісно характеризує його у відповідності до науково-теоретичної, практичної, вольової та соціально-професійної компетентної діяльності, побудованої на зрілих духовно-моральних особистісних якостях. Володіючи високим рівнем сформованості світоглядно-професійної культури, випускник ВПУ буде спроможний ставити адекватні життєві цілі, творчо планувати та проектувати свою діяльність для їх досягнення, максимально адаптуватися в суспільно-професійній діяльності.

У процесі формування світоглядно-професійної культури в учнів активізуються та реалізуються потрібнісно-мотиваційний, інформаційно-пошуковий, цілеутворюючий, результативний і емоційно-почуттєвий компоненти діяльності, відбувається стійке одухотворення їх базових якостей, які відповідають таким підструктурам особистості, як здатність до спілкування, спрямованість, характер, досвід, самореалізація та самоствердження в професійній діяльності. Отже, світоглядно-професійна культура формується в єдності духовно-моральної, практичної, інтелектуальної, професійної та соціокультурної діяльності особистості, яка успішно адаптована в соціум на основі духовно-культурної наступності, національно-культурної самоідентифікації та творчо-активної життєвої позиції.

Пристосування учня до навчання та майбутньої професії неможливе без здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу, посиленої уваги всього педагогічного колективу училища до цієї проблеми та дієвих педагогічних засобів і способів її здійснення у процесі навчально-виховної роботи. Процес професійної адаптації відбувається більш ефективно лише тоді, коли педагог і учень на належному рівні усвідомлюють роль і значущість світоглядно-професійної культури як на особистісному, так і суспільному рівнях (Ю. Бабанський, С. Глушкова, Є. Новикова та ін.).

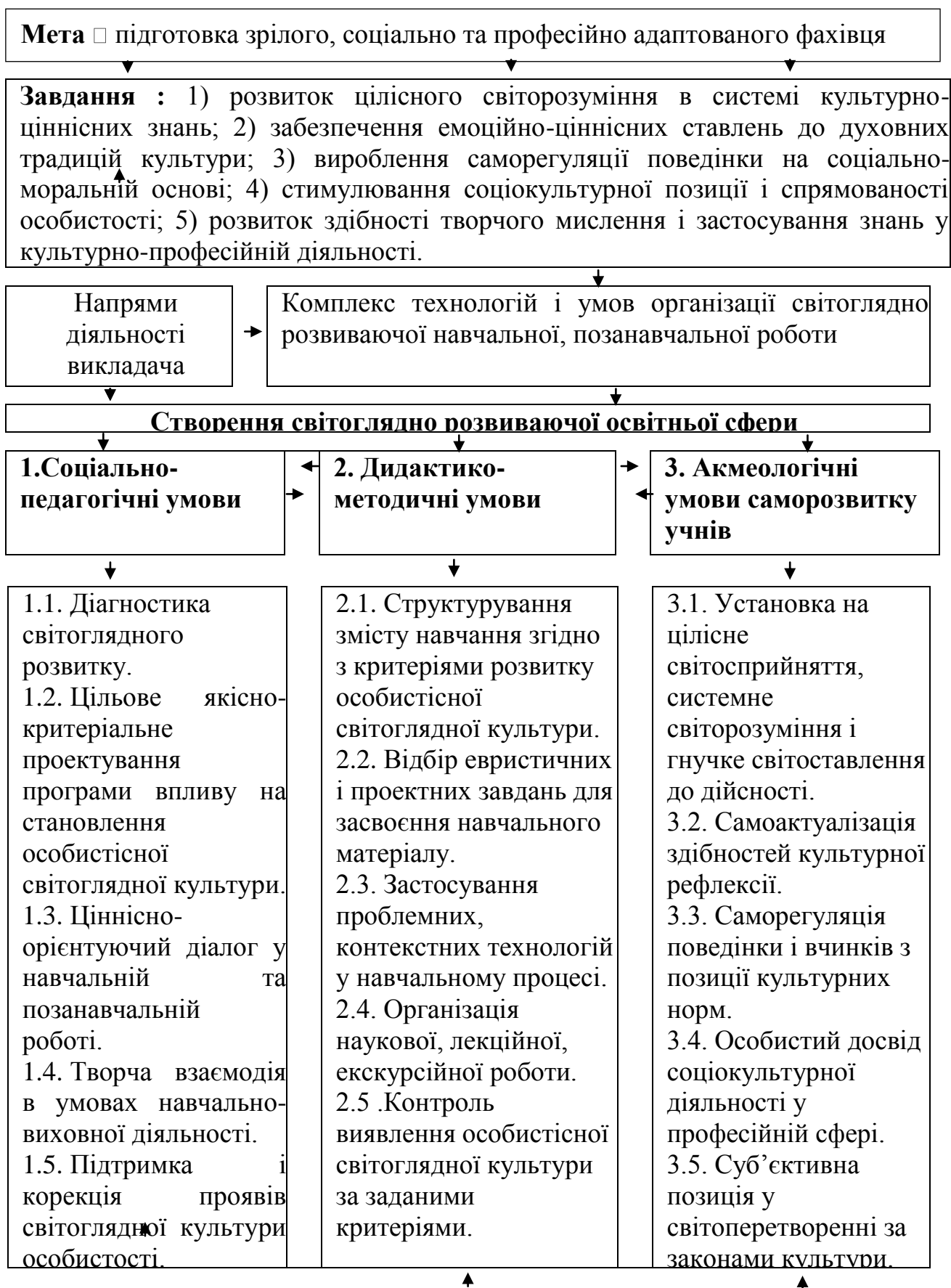
Педагогічними засобами оцінювання результатів сформованості професійної адаптації майбутнього фахівця виступатимуть інтегральні критерії світоглядно-професійної культури, які відображають інформацію про її місце і роль в процесі навчально-виховної діяльності.

Гіпотезу про поетапний розвиток світоглядно-професійної культури учнів ВПУ, відповідно до її компетентної та рівневої структури представляємо у вигляді педагогічної моделі до здійснення професійної адаптації (табл.2).

Аналіз функціонування складових компонентів запропонованої моделі, дає можливість виділити ті зв'язки, які в цілому визначають завдання педагогічної системи: проєктувальні – планування змісту та засобів педагогічного впливу протягом всього навчання; комунікативні – взаємозв'язок між суб'єктними компонентами системи у процесі її функціонування; гностичні – опанування суб'єктів світоглядними знаннями; конструктивні – композиційна побудова структурованого змісту інтегральної світоглядної культури; організаційні – шляхи реалізації даної моделі в навчально-виховній роботі.

Саме високий ступінь послідовності та злагодженості цих компонентів педагогічної системи та спрямованості педагогічного впливу має стати комплексом необхідних засобів формування професійної адаптації особистості в процесі навчально-виховної діяльності.

Професійна адаптація фахівця в умовах навчально-виховної роботи у ВПУ



Інтегральні критерії становлення професійної адаптації майбутнього фахівця

Науково-теоретична адаптованість до засвоєння і трансляції ку культури	Духовно-моральна адаптованість до актуалізації культурних цінностей	Поведінково-вольова адаптованість до культурної саморегуляції	Професійна адаптованість до збереження культурних традицій і цінностей	Соціальна адаптованість у міжкультурному діалозі
--	---	---	--	--

Реалізація організаційно-педагогічного процесу професійної адаптації учнів ВПУ нерозривно пов'язана з наявністю необхідних педагогічних умов. У сфері дидактики професійної школи педагогічні умови – це сукупність засобів, які забезпечують досягнення учнем визначеного рівня сформованості чи якості. Чим сприятливіші педагогічні умови, тим вищі результати педагогічної діяльності будуть досягнуті. Ю. Бабанський під дидактичними умовами розуміє мотиваційну зумовленість навчально-пізнавальної діяльності, пов'язану з розвитком особистісних мотивів навчання до суспільно значущих; дидактичну обробку навчального матеріалу навчальних дисциплін, узгодження з цілями підготовки фахівців; законами, принципами та правилами навчання; наближення характеру навчально-пізнавальної діяльності до характеру майбутньої професійної діяльності [11, с. 142].

Дидактично-педагогічні умови здійснення шляхів і засобів професійної адаптації особистості, що закладені в сутність і специфіку соціально-гуманітарної освіченості учнів ВПУ відповідають науковим педагогічним принципам, які створюють основу для:

- формування в учнів ВПУ здібності бачити не лише самі факти, а й їхню глибинну сутність, уміння узагальнювати їх (у т. ч. поняттєво, категоріально), осмислювати логіку взаємодії внутрішнього (духовно-морального) та зовнішнього (матеріального) його вираження в явищах, що пізнаються, тобто розвиток абстрактного наукового мислення та здійснення діалектичного аналізу-синтезу;

– стимулювання розвитку пізнавальної мотивації учнів за допомогою постійного співставлення навчального матеріалу з цілями, фактами та процесами професійної та гуманітарної підготовки в навчальному закладі, а також із аспектами та векторами їх духовно-морального життя, особистісним і соціальним становленням;

– діалогічний стиль подання навчального матеріалу лекцій, що стимулює та процесуально організовує пізнавальну, професійно орієнтовану активність учнівської аудиторії у сполученні з монологічним стилем засвоєння навчального матеріалу, логікою у формуванні висновків;

– привчання учнів до самоосвітньої роботи з метою розвитку в них інтересу та формування здібностей до самопізнання, накопичення конкретних знань із наукової літератури щодо власної предметної аргументації й пізнання, осмислення наукової теорії, що вивчається, а не лише інтерпретаційних коментарів викладача або текстів підручників.

Ефективність адаптаційного процесу залежить від комплексного вирішення загальних проблем навчально-виховної роботи з учнями: створення адаптаційних передумов, які полегшують звикання, пристосування учнів до нових умов життєдіяльності; створення поліфункціональної системи; пошук та організація адекватних їй педагогічних умов, що дозволяють особистості внутрішньо сприйняти та реалізувати нову соціально-професійну позицію. У зв'язку з об'єктивною складністю та багатоаспектністю процесу професійної адаптації особистості слід виділити ряд наступних питань для подальшого вивчення й аналізу: пошук більш ефективних шляхів, методів і засобів розвитку й становлення особистісної світоглядної культури в процесі оволодіння технічно-фаховими навчальними дисциплінами; взаємозв'язок світоглядно-професійного розвитку особистості з індивідуально-творчими здібностями майбутнього фахівця професійно-технічного профілю; місце і роль соціально-гуманітарної освіти у професійній адаптації учнів ВПУ.

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ВПУ

Українська культура належить до найстаріших європейських культур і за своїм віком знаходиться в одній низці зі світовими культурами, всіх народів і націй. Проблема професійної адаптації учнів ВПУ на основі української культури є однією з актуальних проблем сьогодення. Актуальність теми зростає у зв'язку з державним відродженням України, підвищенням ролі національної культури в процесі формування світогляду сучасних учнів ВПУ й їх професійної орієнтації.

Необхідність в управлінні фаховим самовизначенням особистості постійно відтворюється в суспільстві як результат певних суперечностей її розвитку. Динамічні зміни й оновлення життя сучасного українського суспільства вимагають удосконалення освітнього процесу різноманітних рівнів і типів та передбачають постійне моделювання, проектування системи професійної адаптації учнів [28, с. 5].

Адаптація, зокрема професійна, відіграє важливу роль у галузях сучасної науки, свідченням цього є дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених: Ф. Березіна [17], І. Бондаренка [21], В. Васильєва [24], Ж. Вірної [28], О. Кокуна [65], А. Налчаджяна [87], С. Чайки, Й. Тулські [138] та ін.

Пошук шляхів удосконалення процесу професійної адаптації учнів ВПУ є важливим державним і науково-практичним завданням, що ґрунтується на вітчизняній культурі, національному менталітеті, оволодінні, відродженні та збереженні традицій, історичній спадщині свого народу.

Феномен української культури зумовлений її географічним положенням на перехресті шляхів між Сходом і Заходом, Північчю та Півднем. Українська культура формувалась у плідному діалозі з багатьма культурами – європейськими й азіатськими, осілими та кочовими, високорозвинутими і “варварськими”, творчо засвоюючи та використовуючи їх надбання на своїх

теренах. Важливим чинником розвитку культури українського народу є те, що він завжди залишався на власній етнічній території, був і є на ній автохтоном.

Складні обставини нашої історії (монголо-татарська навала, литовське, польське панування) затримували прогресивний розвиток української культури, але ніколи не припиняли його. Найтяжчих переслідувань зазнала українська культура, мова, національна інтелігенція з боку російського самодержавства та тоталітарної радянської влади.

В українському соціумі викристалізувалося розуміння культури як концентрованого й організованого досвіду історичної, соціальної діяльності людей, об'єднаних спільними інтересами, потребами, цінностями, установками, стереотипами тощо.

Сьогодні українська культура переживає новий зліт, пов'язаний зі створенням у 1991 р. незалежної держави. Третє тисячоліття розкрило нові обрії, створило сприятливі умови для подальшого розвитку культури всіх націй і народів, що населяють Україну, а також української численної діаспори за межами держави [121, с. 142].

Разом із урахуванням поліетнічного складу українського суспільства та визнанням органічної єдності прав людини і прав національностей з 1991 р. увійшли такі життєві чинники, які характеризують етнонаціональний культурний простір держави. Провідне значення для формування нації та держави мають такі поняття:

– *екзоетнічність* (організація національного життя, яка базується на засадах відкритості етносу, тобто на широких контактах із зовнішнім світом, усіма етнічними спільностями);

– *етнізація* (становлення, розвиток, закріплення в особистісних структурах особливостей етносу, до якого належить особа, яка прагне засвоїти всю етнокультурну спадщину, її багатство);

– *етнічна акультурація* (процес зміни культурної домінанти, коли кілька етносів втрачають власні культурні риси та запозичують їх в інших спільнот);

– *етнічна пам'ять* (здатність народів вивчати та передавати майбутнім поколінням кращі здобутки минулого), що є надто важливим чинником для кожного народу;

– *етнічна традиція* (те, що передається в спадок майбутнім поколінням; сукупність стандартів поведінки, які переходять через механізми спадковості), яка притаманна кожному етносу;

– *етнічний нарцисизм* (самозакоханість, яка з'явилась ще в античному світі).

Процес усвідомлення кожним індивідом своєї приналежності до певної етнічної спільноти визначає *етнічне самоутвердження як норму*, коли традиції, мова, культура, звичаї, потреби збігаються з власними інтересами та готовністю їх відстоювати і втілювати в життя, що визначає *етнічну ідентичність*, тобто сприйняття себе часткою етносу як цілісного суспільного організму. Всі ці чинники примножують надбання матеріальної та духовної культури нації, відіграють вирішальну роль у забезпеченні життєдіяльності етносу, а також культурної адаптації особистості в ньому [93, с. 106-107].

Аналіз енциклопедичних джерел дає підстави стверджувати, що найбільш ґрунтовно поняття культурної адаптації висвітлене в Енциклопедії сучасної України, де зазначено, що *культурна адаптація* – у широкому та вузькому значенні – діалектично суперечливий і нерозривний процес пристосування суспільства й окремих його членів до природного середовища, а також зворотний вплив суспільства на це середовище. Оскільки процес взаємодії суспільства та природи складний, багатоаспектний і багаторівневий, то при цьому механізмом корегування виступає культура. Завдяки культурі суспільство зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через неї реалізується спадковість, забезпечується безперервне існування етносу в часі та просторі. З одного боку, відбувається сприйняття суб'єктами культурної адаптації нових форм і цінностей, а з іншого – вплив суб'єктів культурної адаптації на етнокультурне середовище [84, с. 178].

XXI ст. вимагає гармонійного і самодостатнього розвитку національних та етнічних культур, а також високого рівня освіченості майбутніх фахівців, які допоможуть розв'язати багато проблем сьогодення. Невипадково сьогодні освіта в Україні відображає дефіцит культури, зокрема національної, який можна ліквідувати лише в умовах послідовного та цілеспрямованого пріоритетного розвитку оновленої культури в цілому.

У “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті” підкреслено, що “держава повинна забезпечувати виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя та праці у світі, що змінюється... Виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, із повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу...” [88, с. 2].

Важливі аспекти щодо процесу професійного навчання та виховання зазначено у “Концепції розвитку професійно-технічної освіти в Україні”, де зауважено, що “процес професійного навчання та виховання здійснюватиметься на основі особистісно-діяльнісної парадигми сучасної освіти і передбачатиме духовний розвиток особистості майбутнього фахівця, формування національної свідомості, патріотизму, почуття професійної честі та гідності, вміння працювати у виробничому колективі” [66, с. 11].

Усі види української культури (культура виробництва, культура управління, художня, культура міжособистісних відносин, екологічна культура) утворюють єдине ціле як форму існування та розвитку нашого суспільства, адже здавна відомо, що без культури в суспільстві немає моралі, не діють соціальні й економічні закони, не виконуються повною мірою укази, не може існувати наука й інтенсивно розвиватися освіта.

Освіта і виховання є складниками культури, суперечності та деформація їх взаємодії відображають складність виходу всієї сфери культури з-під так званого “залишкового” принципу соціальної політики. Освіта та культура – два

аспекти генетично взаємопов'язаного процесу розвитку людства та не можуть бути відділені один від одного. Українська культура у процесі викладання має розглядатися не лише як предмет пізнання, а перш за все, як культурологічний підхід до всієї життєдіяльності учнів ВПУ, їх світогляду, моралі, духовних цінностей і раціонально-естетичного мислення. Таким чином, учні у процесі навчання як підсистеми соціалізації й адаптації поряд із базовою спеціальною освітою повинні оволодіти системою знань і навичок, пов'язаних із творчістю, здатністю до сприймання та розуміння краси як мистецької, так і виробничо-естетичної, зорієнтованої на загальнолюдський характер культури.

Не менш важливий вплив на становлення особистості учня ВПУ та формування громадянської позиції має мистецтво, яке є відображенням національної своєрідності життя, конкретно-історичних зв'язків між людиною та суспільством. Глибокі емоції може викликати у нас будь-який вид мистецтва: динамічний (музика, книга), статичний (живопис, скульптура), просторово-часовий (театральна вистава, кінофільм, опера, балет) тощо. Вони сприяють формуванню світогляду, розширюють кругозір, примножують життєву мудрість у підростаючого покоління [12, с. 159].

Культурологічний підхід до освіти та виховання передбачає цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес прилучення особистості до культури, в ході якого здійснюється передавання багатовікового людського досвіду від покоління до покоління та професійний розвиток його відповідно до сучасних реалій. Ключовим принципом виховання, на думку І. Бега, виступає принцип ціннісної орієнтації, реалізація якого передбачає залучення дітей до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до нього з позицій сучасної культури [18, с. 14].

Цінності культури, що формуються в умовах української дійсності, мають стати нормою практично-повсякденної дійсності, орієнтації її підростаючого покоління, елементом самоцінності кожної індивідуальності, складовою гуманістичної творчості її народу, що є результатом тривалого розвитку України.

Надзвичайно важливим у руслі означеної проблеми є принцип культуровідповідності. Реалізація цього принципу базується на таких сенсоутворювальних поняттях культури, як цінність, якість, значущість тощо. Результати досліджень вітчизняних і зарубіжних дослідників (Ю. Бабанський, В. Брудний, С. Глушкова, Ш. Дарел, О. Налчаджян, Є. Новікова та ін.) доводять, що процес професійної адаптації відбувається більш ефективно тоді, коли і вчитель, і учень на належному рівні усвідомлюють роль і значущість культури як на особистісному, так і на суспільному рівнях. Принцип культуровідповідності здатний забезпечити формування в майбутнього спеціаліста непрагматичної зацікавленості широкою освіченістю, можливість самостійно розвивати ціннісні орієнтації, творчу діяльність, домінуючими складовими якої є професіоналізм, висока моральність, духовна культура. В українській культурі слід шукати те, що пов'язує спеціально-фахове із загальнокультурним, яке матиме логічне продовження в майбутній професії [25, с. 23-24].

Продуктивній професійній адаптації служить і принцип реалістичності, оскільки він на рівні методології забезпечує процеси регуляції способів взаємодії учнів ВПУ з освітнім середовищем у сфері автономності особистісного розвитку, самоконтролю та самореалізації. Навчальна техніка спрямовується тут не лише на забезпечення засобів звичайної трансляції знань, а на створення умов для самостійної роботи суб'єкта освітнього процесу.

Гарантією реалізації принципу реалістичності є забезпечення організаторів освітнього середовища психолого-педагогічними знаннями про творчий характер людської індивідуальності, де головною вимогою виступатиме заборона на втручання в психіку, безпосередню зміну її природою заданих якостей. Жорстке управління тут недоцільне та малоефективне, важливіше створити умови для вияву кожним учнем пізнавальної та творчої активності на основі технічно (технологічно) забезпечених можливостей самопізнання та самореалізації навчальної діяльності, які активізують механізм самоосвіти і самовиховання [25, с. 22-23].

Ідея культурного розвитку майбутнього спеціаліста, діяльність якого у складних, динамічних умовах глобалізації й екологізації економіки, політики, свідомості людини потребує системного розв'язання проблем не лише технологічного, але й морально-етичного, естетичного, соціального характеру. Тобто мова йде про підготовку майбутнього спеціаліста, здатного моделювати ситуацію, володіти новітньою інформацією, культивувати себе в умовах сучасності, орієнтованої на загальнолюдський характер культури. При цьому вітчизняну культуру ми розглядаємо як освітній простір, у якому національно-духовний досвід сприяє полікультурному, продуктивному діалогу, умінню спілкуватися з іншими людьми, розуміти інші культури, пізнавати самих себе [26, с. 188].

Культурно-освітній простір – єдине середовище, у якому синтезовані “зовнішній план” (світові тенденції, економічна та соціокультурна ситуація країни, національний менталітет, освітня політика, зміст освіти тощо) та “внутрішній план” (навчально-виховний процес професійно-технічної освіти, його матеріальна база, мотиваційний аспект навчання, доброзичлива емоційна атмосфера в ході спільної діяльності в системі “викладач-учень”, “викладач-викладач” тощо). Відповідно до цього таке середовище є цілісним утворенням, міцність якого базується на людському факторі. Під впливом багатьох чинників (психолого-педагогічних, емоційних, матеріальних), які включають у себе культурно-освітнє середовище навчального закладу, формується професійний тип особистості майбутнього фахівця, його індивідуальність із характерними для нього стилем діяльності, інтересами, установками, традиціями вітчизняної культури тощо. Індивідуальність спеціаліста – це кінцевий результат, який досягається в процесі взаємовпливу особистості та культурно-освітнього середовища і є основним фаховим інструментом у професійній діяльності.

Отже, цілком очевидним є те, що зміст освіти та структурних складових професійної адаптації особистості повинні відповідати соціокультурному типові суспільства, його ціннісним системам і соціальним імперативам. Перед культурологічною освітою, водночас, постає складна проблема визначення

того, який зміст має вкладатися в процес української культурологізації особистості-професіонала, який тип суспільства буде відповідати соціокультурній ідентичності такого індивіда.

Поняття “культура” набуває особливого значення в усіх сферах нашого життя. Воно не сходить зі сторінок преси, вживається у промовах політичних діячів, філософських і теоретичних трактатах. Звучать заклики до підвищення культури побуту, відродження національної культури тощо.

Культура – це друга природа, спосіб і продукт людської діяльності (О. Калашникова), тобто матеріальні та духовні реальності життєдіяльності людини, які створені нею [60, с. 6]. Водночас поняття “українська культура” застосовують для визначення рівня освіченості, вихованості людини, ступеня оволодіння певною галуззю знань або діяльністю (культура мови, особистої поведінки, побуту тощо).

Отже, українська культура – це комплекс характерних матеріальних і духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні види мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій, вірувань. У вужчому сенсі – це сфера духовного життя, що охоплює мову, виховання, освіту, науку, літературу, мистецтво, систему релігійних вірувань, політичну, правову, побутову культуру, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування.

На нашу думку, слід враховувати, що українська культура як явище – це не лише загальне надбання колективної життєдіяльності людей, але й результат особистісної творчості культурних цінностей. Отже, особистість розглядаємо як рушійну силу, яка творить колективний культурний продукт. Коли людство усвідомило культуру як систему соціальної пам’яті, передачі досвіду та регуляції поведінки, то вона стала самодостатнім явищем. З удосконаленням суспільних відносин розвивався і культурний процес, розкривалася самобутність національної культури.

Розкриття самобутності української культури – це шлях до пізнання кожного індивідууму свого органічного зв’язку з рідним народом, його

природою, історією, мовою, культурою – а значить, і до усвідомлення особистісної адаптованості у визначенні власних прав та обов'язків, а також і до самовизначення в культурі.

Самовизначення в культурі – найвищий прояв особистісного знаходження свого місця в житті, суспільстві; усвідомлення своїх політичних, національних інтересів тощо. Так, розмірковуючи про самоактивність особистості, О. Асмолов підкреслює її обов'язкову внутрішню активність, спрямовану на “продовження себе в інших людях”, що в певному значенні дає право стверджувати про соціальне безсмертя людини хоча б як про можливість. Вищий тип самовизначення можливий тоді, коли все життя особистості та її справи є значним внеском у розвиток культури, коли про неї можна сказати, що вона стала “людиною людства” [10, с. 360].

Процес професійного самовизначення включає розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудову еталонів у вигляді ідеального образу фахівця. Особистісне самовизначення людини відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, культуру, норми поведінки та діяльності. У даний час соціальна орієнтація визначає фахову самосвідомість, самовизначення та вибір особистості, а в подальшому її професійну адаптацію [86, с. 79].

Коли ми говоримо про українську культуру та її передачу (наслідування, відтворення), то потрібно всю сукупність зовнішніх впливів на особистість інтерпретувати таким чином, щоб було зрозуміло, що значення предметного світу надаються людьми. Ці значення зберігаються в соціальній пам'яті соціуму, тобто матеріалізовані в речах-символах, записані в книгах або живуть у пам'яті старшого покоління. Якщо прийняти, що носіями всього досвіду, знань, ідеалів і т. ін., які виробило й накопичило людство, є дорослі, здатні тлумачити складену символіку, то передача їх молодому поколінню здійснюється через велику кількість каналів, зокрема провідних:

1. *Сім'я* – здійснює своєрідне накопичення, перерозподіл і передачу наступним поколінням досвіду, знань, навичок трудової діяльності, взаємодії з

навколишнім середовищем, співпраці та спілкування з людьми. Сім'я – одна з найважливіших складових розвитку суспільства і його культури. У сім'ї відбувається залучення особистості до соціальних норм, у тому числі трудових, зокрема починає формуватися ставлення до праці та перші поняття (або антипоняття) професійної адаптації через українські культурні надбання.

2. *Засоби масової комунікації* – несуть інформацію про оточуючий світ через пропаганду різноманітних продуктів діяльності, уявлень про світ професій, їх престиж, умови та характер праці. Надаючи повідомлення про соціально значущі факти, події, процеси, вони виховують у підростаючого покоління певне ставлення до цієї інформації, сприяють його духовному збагаченню, усвідомленню своєї причетності до розв'язання глобальних і цілком конкретних питань життя країни та громади, соціальному зростанню, виробленню в нього активної життєвої позиції та формуванню свідомого громадянина.

3. *Засоби економічної комунікації*, тобто обмін і споживання предметів і послуг, які в кожній культурі існують у вигляді певних наборів.

4. *Заклади ПТО*, де надаються знання, що слугують фундаментом будь-якої спеціалізації, які можуть застосовуватися у вузькій професійній діяльності [30, с. 12].

На всіх етапах навчання учнів ВПУ необхідно формувати потребу в культурі праці, творчому ставленні до неї, залучати до реальних виробничих відносин і формувати розвинуте, зорієнтоване на особливості ринкового господарювання економічне мислення, розвивати загальні (інтелектуальні, психофізіологічні, фізичні та ін.) і спеціальні (художні, технічні, математичні та ін.) здібності, відроджувати національні традиції, промисли та ремесла, виховувати культуру особистості в усіх її проявах.

Культура праці формується в навчально-виробничій діяльності. Трудова практика сучасної людини зводиться не лише до фізичної, але й усе більше до інтелектуальної діяльності. Тому пріоритетним завданням підготовки молоді є розвиток її інтелектуальних, духовно-моральних, естетичних та інших

цінностей. Культура праці учнів є кінцевим результатом того процесу, який називається трудовою підготовкою вихованців і здійснюється через навчання, виховання та розвиток, їхню пізнавальну і творчу діяльність, що реалізується в найрізноманітніших формах педагогічного процесу.

Трудова підготовка у ВПУ спрямована на формування найважливіших рис особистості майбутнього фахівця. На уроках фахового спрямування, з одного боку, учні мають можливість систематично завоювати знання, вміння та навички праці, що забезпечує їхній розумовий розвиток, а з іншого – створення продукту вперше залучає учнів до сутності праці в нашому суспільстві, що дозволяє оволодіти висококультурними якостями, прагненнями, мотивами та професійною адаптацією.

Вибір професії – один із головних у житті людини. Це, по суті, вибір життєвого шляху, вибір долі. Від нього значною мірою залежить, наскільки людина зможе реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності, якими будуть її власні набутки та віддача від неї суспільству. Тому вибір професії – головний аспект, у якому перетинаються інтереси особистості та суспільства. Зважаючи на це, профорієнтаційна робота має враховувати, з одного боку, вподобання, здібності людини, з іншого – тенденції розвитку нашого суспільства, господарсько-економічної системи, які потребують професійно мобільних кадрів, здатних організувати та розвивати свою справу, бути готовими до конкурентної боротьби за робоче місце, до розвитку своєї кваліфікації, а за потреби і до перекваліфікації. Свідомий вибір спеціальності передбачає якомога ширшу обізнаність учня з професіями, їх особливостями, здатність порівнювати свої можливості з фаховими вимогами, врахувати потреби суспільства в кадрах певних спеціальностей і мобільність у професійній адаптованості.

Профорієнтаційна робота є важливим, тривалим, із кожним роком усе складнішим процесом, що передбачає такі головні аспекти (етапи):

1. Професійне інформування – психолого-педагогічна система формування обізнаності щодо особливостей професій, потреби суспільства в

них, а також профорієнтаційної позиції, зорієнтованості особистості на вільне та свідоме фахове самовизначення.

2. Професійна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей.

3. Професійна консультація – надання особистості на основі вивчення її професійно значущих властивостей і якостей, допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів фахового самовизначення.

4. Професійний відбір – допомога учневі у виборі конкретного фаху на основі його загальних і спеціальних здібностей, інтересів, перспективних умов професійної підготовки та працевлаштування.

5. Професійна адаптація – допомога молодій людині всебічно пізнати майбутнє, його професійне середовище. Вона актуальна на стадії освоєння професії.

Професійна адаптація – процес пристосування людини до професійної діяльності, її умов; досягнення бажаної продуктивності праці та відповідності між фаховими намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності. Здійснюється тоді, коли учень уже обрав професію та перебуває на стадії оволодіння нею. Ознаками професійної адаптації є: збереження та розвиток здібностей і схильностей до обраної професійної діяльності, збіг суспільної й особистої мотивації праці, яка залежить від її змісту, впливу сім'ї та виробничого оточення. Професійна адаптація здійснюється разом із суспільною адаптацією, її результативність значною мірою залежить від того, як школа зуміла закласти основи адаптації [95].

Академік Н. Ничкало вважає, що професійна адаптація не є одноразовим етапом у трудовій діяльності людини. Це тривалий процес, що набуває нових ознак залежно від зміни соціально-економічних умов, ускладнення технологічних процесів, вікових, психологічних, фізіологічних особливостей робітника, його попереднього соціального та трудового досвіду, рівня професійної майстерності. Професійна адаптація охоплює такі компоненти: адаптація до загальних культурних цінностей і норм виробничої професійно-

трудової діяльності; оволодіння професійними техніко-технологічними операціями; адаптація до фізичних умов і режиму праці на робочому місці; адаптація до специфічних культурних норм і цінностей установи, фірми, корпорації; адаптація до специфіки міжособистісних взаємин у первинній робочій групі [90, с. 179]. Вчена доречно зазначає, що на ефективність професійної адаптації, її тривалість на кожному етапі життєдіяльності людини впливають соціально-економічні та соціокультурні чинники, зокрема культурні цінності, нормативно-правова база, науково-методичне забезпечення, кон'юнктура ринку праці, кадрова політика підприємств. Вони тісно пов'язані з суб'єктами педагогічного процесу професійної адаптації (загальноосвітня школа, професійний навчальний заклад; служби професійної адаптації, служби зайнятості, трудові колективи), а також з органами регулювання профадаптації (центральні органи державної влади й управління, галузеві служби, регіональні координаційні центри) тощо.

Всі компоненти системи впливають на родину й особу адаптанта, від активності та рівня підготовленості якого до фахової діяльності, від його психологічної готовності до праці в нових умовах залежить ефективність професійної адаптації. Сама людина (адаптант) є активним суб'єктом і головним об'єктом педагогічного процесу професійної адаптації. Адаптації до нових соціально-економічних і соціокультурних умов життєдіяльності сприяють такі якості людини: самостійність, творча ініціатива, професійна мобільність, висока особиста відповідальність за результати своєї праці, за якість виробленої продукції, за власну долю та добробут; конкурентоспроможність, психологічна готовність до ділового суперництва, а також до перемог і можливих поразок; прагнення до постійного самовдосконалення, самоосвіти, оволодіння новими технологіями, вдосконалення професійної майстерності, навчання протягом своєї трудової діяльності; комунікативність, толерантність, нетерпимість до насильства, сваволі та, водночас, терпимість і повага до людей, які мають інший погляд і стиль індивідуальної поведінки; повага до інтересів і творчого доробку інших

людей, готовність іти на компроміс, добиватися консенсусу під час постійної виробничої взаємодії [90, с. 179-180].

На професійну адаптацію учнів ВПУ в контексті української культури, на нашу думку, мають вплив також різноманітні функції. Функція (лат. – виконання, діяльність) передбачає педагогічну діяльність, організовану особливим чином і спрямовану на визначений суб'єкт чи предмет діяльності [126, с. 205].

Такими функціями адаптаційного процесу виступають: *соціально-культурна* функція, сутність якої виявляється в тому, що українська культура є носієм накопиченого досвіду навчання та виховання підростаючого покоління народу, з властивою саме йому своєрідною культурою, історією, економікою, суспільним життям, соціальним середовищем.

Пізнавальна функція передбачає ознайомлення учнів ВПУ зі специфікою майбутньої професійної діяльності.

Гностична функція включає засвоєння учнями спеціально-професійних знань, вивчення спеціальних дисциплін тощо.

Функція соціалізації передбачає адаптацію особистості до нової системи взаємин, внутрішнього прийняття соціальної позиції “майбутній фахівець, спеціаліст”.

Функція професіоналізації передбачає професійну адаптацію особистості до майбутньої професійної діяльності, перехід у ряди професіоналів своєї справи.

Прогностична (антиципації) функція полягає у прогнозі, здогадці, здатності тією чи іншою мірою передбачати події, а також у програмуванні особистості учня ВПУ, його індивідуально-групової підготовки до майбутньої професії.

Близька до неї *фатична (контактовстановлююча) функція* передбачає підготовку майбутніх фахівців до сприйняття професійної інформації, оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, розвиток особистісних якостей, необхідних фахівцю обраної професії.

Естетична функція педагогічної діяльності припускає прилучення учнів ВПУ до національних і загальнолюдських культурних цінностей, до української художньої літератури, мистецтва, театру тощо.

Культурологічна функція припускає формування загальної культури поведінки майбутнього фахівця: стиль спілкування, культура мови, професійна етика, виваженість, такт тощо [137, с. 108-109].

Таким чином, ефективність реалізації зазначених функцій педагогічної роботи щодо забезпечення професійної адаптації учнів ВПУ залежатиме від комплексного їх застосування в навчально-виховну роботу закладу з урахуванням вітчизняної культури як соціально-історичного феномена.

Процес професійної адаптації особистості учня ВПУ розглядається з точки зору самого суб'єкта, його активності в перебудові власної системи регуляції, беручи до уваги історично-культурні надбання українського народу. Таке дослідження носить комплексний характер у вивченні психічних і фізіологічних станів індивіда у процесі професійної адаптації.

Професійна адаптованість особистості – складна психоформа внутрішнього світу людини, яка має культурно-історичне походження та сутнісно характеризує її як суб'єкта, індивідуальність і універсум суспільного життя. У термінах Дж. Келлі адаптованість – це особистісний конструкт, за допомогою якого індивід інтерпретує або витлумачує свій ментальний досвід, в основі якого знаходиться сприйняття світу і ставлення до нього, оцінка буденних ситуацій і самооцінка своєї поведінки і психічні образи Я-концепції, котрі взаємопричиняють той чи інший перебіг адаптивної активності людини. Іншими словами, адаптація особистості внутрішньо задає певний набір моделей поведінки, а тому її вид, рівень, зміст і механізми функціонування дають змогу прогнозувати дії та вчинки людини в тих чи інших ситуаціях професійної взаємодії [128, с. 438-452].

Розвиток суб'єкта праці може розглядатися як поступова соціально-професійна адаптація в розширенні та просуванні своїх можливостей для

самовизначення та підвищення рівня реалізації перспектив у фаховій діяльності.

Соціально-професійна адаптованість як процес, що розгортається у внутрішньому світі учня – це тенденція до самоутвердження, ідентифікації себе через виявлення найкращих фахових якостей та устремління до удосконалення, самодостатності, зрілості та компетентності, самотворення себе як професіонала в сучасному світі.

Дослідники виділяють такі структуровані компоненти адаптації:

- активаційний, пов'язаний із функціональними затратами та компенсацією психологічних факторів, які перешкоджають у досягненні мети, в певному виді діяльності;
- когнітивний і емоційний – сама особистість;
- мотиваційно-вольові процеси, які забезпечують регуляцію цих компонентів і їх взаємодію [47; 82].

Професійна адаптація виступає важливим складовим елементом системи підготовки висококваліфікованих фахівців і регулятором зв'язку між системою освіти та практичною діяльністю. Адаптація до професійної діяльності в умовах навчання є динамічним процесом формування ефективного поєднання фахово значущих якостей і цінностей суб'єкта праці з потребами його професійної діяльності.

Для розгляду суб'єкта праці, у нашому дослідженні – особистості учня ВПУ, необхідно з'ясувати, яким чином відбувається формування різноманітних систем професійної діяльності. В. Шадриков проаналізував і визначив такі шляхи розвитку складових професійної діяльності [130]:

- *формування мотивів професійної діяльності передбачає:* а) зсув мотиву на ціль трудової діяльності; б) важливим для формування професійної мотивації є прийняття людиною професії та знаходження особистісного смислу діяльності; в) у результаті формування професійної мотивації утворюється цілісна поведінка працівника;

– *формування цілі професійної діяльності передбачає* виділення та врахування таких факторів: а) центральним моментом діяльності виступає її ціль; б) ціль розглядається як ідеальний образ результату та рівень досягнення, до якого потрібно прагнути; в) ціль професійної діяльності виступає як образ результату та виробниче навчання, що ставиться в певних умовах; г) основні етапи формування цілі включають у себе виділення поля допустимих результатів та уточнення конкретної найоптимальнішої цілі;

– *формування уявлення про програму діяльності передбачає:* а) формування уявлення про компоненти (структуру) діяльності; б) формування уявлення про способи виконання діяльності; в) формування уявлення про програму діяльності як послідовності адекватних дій і способів;

– *формування інформаційної основи діяльності (ІОД) передбачає* виділення та розгляд таких моментів: а) рівні формування ІОД включають сенсорно-перцептивний рівень (сприйняття інформації); когнітивний рівень (оцінка значущості інформації); образно-оперативний рівень (переробка інформації та побудова інформаційних блоків); б) особливості формування ІОД – інформація часто змінюється, що вимагає гнучкості ІОД; багатоплановість інформації викликає необхідність швидкого переключення з одного виду інформації на інший; в) у цілому формування ІОД передбачає формування ІОД у матеріальному плані (здатність сприймати й опрацьовувати реальні сигнали, які несуть інформацію); формування ІОД в ідеальному плані (здатність будувати інформаційні образи та значення за отриманими сигналами);

– *формування блоку прийняття рішень базується на* врахуванні моментів: а) саме рішення розглядається як вибір однієї альтернативи з декількох; б) загальна схема прийняття рішень включає усвідомлення проблеми; розширення проблеми; перевірку рішень; в) формування блоку прийняття рішень передбачає засвоєння (вироблення) вирішального правила, способу вирішення та формування критерію досягнення цілі й переваги вибору способу вирішення; г) виділяються два типи рішень: детерміновані, які

будуються на чіткій логіці, та ймовірні, що ґрунтуються на прорахунку найбільш сприятливої ймовірності досягнення цілі;

– *формування підсистеми професійно важливих якостей (ППВЯ)* відбувається на таких основах: а) у людини вже є певні якості, та при засвоєнні професій відбувається їхня перебудова відповідно до особливостей певної професійної діяльності; б) загальна логіка такої перебудови діяльності включає в себе елементи: перебудови якостей відповідно до професійної діяльності; поява та розвиток нових якостей і здібностей; формування індивідуального стилю діяльності;

– *формування психологічної структури професійної діяльності* передбачає: а) засвоєння професії як процесу розпредмечування, індивідуалізації нормативно заданого (схвалюваного) способу діяльності; б) основні етапи засвоєння професії – когнітивний (пізнання, засвоєння нормативно заданого способу діяльності), практичний етап як центральний момент формування психологічної структури діяльності, при цьому спочатку засвоюються окремі дії, а потім – діяльність у цілому.

Діяльність здійснюється через додаток людських сил, викликає зміни в предметі, які є продуктом взаємодії з іншими людьми та розумовою діяльністю. Діяльнісний підхід вимагає особливого розуміння віку як особливої культури, що не змінюється наступною та не “знімається” на подальшому етапі, а зберігається назавжди та вступає у свідомості людини в спілкування з іншими подібними історичними культурами [85, с. 240].

Отже, формування різноманітних систем професійної діяльності в узагальненому вигляді доцільно розуміти як діяльність людини, яка приймає той чи інший зміст залежно від етапу її розвитку як суб’єкта праці. Якщо зміст діяльності – це, насамперед, образи бажаного майбутнього, результату (цілі) у свідомості суб’єкта, особливості його саморегуляції, оволодіння засобами праці, особливості усвідомлення себе, своїх особистісних якостей і свого місця в системі ділових міжособистісних відносин, то сутність професійного

самовизначення і професійної адаптації конкретизується індивідуальною ситуацією розвитку людини як суб'єкта праці [28, с. 19].

У рамках нашого дослідження провідним є вивчення питання професійної адаптації особистості засобами української культури, проте важливим аспектом у цьому контексті виступатиме й індивідуально-професійний розвиток. Його варто розглядати, виходячи з таких теоретичних позицій (Б. Ананьєва, Л. Виготського та ін.):

– професійний розвиток – поступальний рух, у ході якого відбуваються прогресивні та регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині;

– професійний розвиток не зупиняється до моменту припинення самого життя, змінюючись лише за напрямом, інтенсивністю, характером і якістю.

Вплив українського культурного контексту на професійний розвиток особистості учня ВПУ переоцінити неможливо. В останні роки активно розробляється акмеологічна концепція розвитку професіонала (О. Бодальов, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, С. Пожарський та ін.), яка передбачає виявлення акмеологічних умов і чинників, що сприяють прогресивному особистісно-професійному розвитку; розробка акмеографічного опису на рівні загального, особливого акмеологічного знання й індивідуальних акмеограм, розробка та реалізація програм і планів індивідуального особистісно-професійного розвитку [3, с. 107]. Акмеологія як новий науковий напрям опирається на основний принцип спрямованості в майбутнє, що сприяє виробленню цілепокладання особистості та формуванню позитивного соціального ідеалу [4, с. 14]. Також в акмеології активно досліджується прагнення особистості до професійного зростання, тобто досягнення максимальної професійної майстерності та професійної, культурної адаптації у певному виді діяльності [4, с. 19].

Професійна адаптація розглядається як процес, який визначає неперервний професійний розвиток особистості. Це результат і головний

критерій професійної адаптації. Професійна адаптація – це не розвиток особистості, а одна з умов, яка визначає її професійний розвиток, тобто вона є складовою функції професійного розвитку особистості, обов'язковою, проте не єдиною. На професійний розвиток особистості впливають також інші складові, наприклад, генетична складова – здібності, задатки (нахили). З цього слідує, що професійний розвиток особистості підтверджує високий рівень професійної адаптації, а наявність високого рівня останньої ще не гарантує розвиток особистості (зокрема наявність професійних деформацій). Отже, метою професійної адаптації є професійний розвиток особистості учня, що онтогенетично означає зростання та підвищення професійних потреб, філогенетично – підвищення рівня організації та культури [33, с. 35-36].

Останній етап у професійній підготовці фахівця – це професійна адаптація, результат якої залежить від рівня психологічної готовності, відповідності реальних умов трудової діяльності знанням і уявленням, отриманим у процесі навчання. Найважливішим чинником професійної адаптації є вмiле поєднання теоретичних знань, набутих у процесі фахової підготовки та практичного досвіду.

Узагальнення викладеного матеріалу дозволяє зробити висновок, що професійну адаптацію учнів ВПУ в узагальненому вигляді слід розглядати як пристосування індивіда до певного виду діяльності, передусім в умовах сучасного глобально-стрімкого розвитку суспільства залежно від етапу світоглядного становлення особистості як суб'єкта навчання та праці. Якщо зміст діяльності – це усвідомлене майбутнє, ціль у свідомості особистості, особливості її саморегуляції, засвоєння засобами професійного спрямування себе як особистості, розвиток індивідуальних якостей і визначення свого місця в системі ділових міжособистісних відносин, то сутність професійного адаптування конкретизується психолого-педагогічними умовами розвитку учня ВПУ як суб'єкта праці, зорієнтованого на українську культуру.

ФУНКЦІЇ ТА ВЛАСТИВОСТІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У концепції розвитку професійно-технічної освіти України поряд із завданням інтелектуального, професійного та фізичного розвитку майбутнього фахівця особливо акцентується увага на забезпеченні його духовно-морального становлення як особистості, формування в нього високої громадянської позиції, почуття відповідальності, свідомості, переконань, ідеалів, естетичного ставлення до навколишнього світу, внутрішньої світоглядної й професійної культури, усвідомлення самоцінності, мети і змісту свого існування.

Сучасне інформаційне суспільство формує для навчальних закладів досить складні завдання щодо професійного та духовно-морального становлення майбутніх фахівців, які були б здатні мобільно адаптуватися до постійно змінних життєвих ситуацій, самостійно набувати необхідних знань і застосовувати їх на практиці, вміти побачити проблеми, що виникають у реальній діяльності та знаходити шляхи їх раціонального вирішення; бути комунікабельними, контактними в різноманітних соціальних групах; активно та цілеспрямовано працювати над розвитком інтелектуальних якостей, моральності, підвищення культурологічного рівня.

Розробці проблем професійного та духовного становлення особистості, сутності та значущості культури і мистецтва та їх впливу на всі сфери суспільної й індивідуальної життєдіяльності, культурологічним аспектам навчально-професійної адаптації учнівської й студентської молоді в процесі навчально-виховної роботи приділяють увагу в своїх дослідженнях Г. Адаскін, Г. Васянович, С. Вдович, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Ковальчук, В. Кремень, Є. Помиткін, О. Рудницька, Г. Сагач, Ю. Устюшкін та інші.

Становлення особистості в соціумі є процесом засвоєння нею соціально-професійного досвіду. І саме культура дає можливість людині скористатися найкращими взірцями соціального досвіду минулого. Через розпредметчення форм культури, акумульованих у соціальному досвіді відбувається розпредметчення суб'єктивного індивіда, зміни в його особистісних якостях, де

культура в цьому випадку виступає як система формотворення людини [36, с. 14]. З даної концепції Г. Гегеля випливає, що культура активно впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності – працю, побут, дозвілля, спосіб життя суспільства й особистості.

Культурний потенціал є синтетичною якістю людини, що характеризує міру її можливостей ставити й розв'язувати нові завдання у сфері своєї діяльності та синтезує в собі соціальні та психофізіологічні властивості. Розглядаючи культуротворчий потенціал особистості в єдності з її духовно-моральним потенціалом, дослідники пов'язують його із здатністю людини ставити та вирішувати соціально-професійні проблеми в різних видах людської життєдіяльності.

Структура культуротворчого потенціалу особистості охоплює сукупність її різних можливостей і потенціалів: перетворювально-предметного (навички, уміння, здібності); пізнавального (інтелектуальні здібності); аксіологічного (ціннісні орієнтації); комунікативного (морально-психологічні якості); художньо-образного (естетичні здібності) [74, с. 44].

Освіта, як феномен культури, що являє собою системне утворення з особливим принципом взаємозв'язку всіх її складових елементів, повинна бути професійно зорієнтованою. Культурологічна модель освіти, як зазначає В. Кремень, є перспективною в контексті сьогоденних реалій і має бути спрямованою перед усім на людину, на особистість, її включеність у процес творчої діяльності [68, с. 18].

Завдання професійно-технічної освіти полягає у зміні освітніх пріоритетів і протиставленні технократичному підходу гуманістичного, аксіологічного та культурологічного, які спрямовують навчально-виховний процес на залучення особистості до загальнолюдських і національних гуманістичних цінностей, закладених у культурі. Розв'язання цього завдання багато в чому залежить від культурологічної функції освіти, що передбачає оновлення її змісту на засадах гуманітаризації, естетизації та збереженні надбань світової й вітчизняної

культур, які відіграють все більшу роль у формуванні та зміцненні громадянського суспільства, розвитку творчого потенціалу учнівської молоді.

Ідеї культурологічної спрямованості професійної освіти ґрунтуються на положеннях культурології – інтегративної галузі наукового знання, що розкриває загальні закономірності існування феноменів культури, розглядає їх через призму становлення суспільства та людини, здійснює системотворчу функцію щодо комплексу суспільно-гуманітарних наук, виступає в якості їх методологічної основи.

Курс наукового предмета “Культурологія” (54 год.), який вивчається у вищих професійних училищах спрямований на збагачення та розширення гуманітарної підготовки учнів, формування творчої активності майбутніх фахівців, сприйняття та розуміння ними культури як суспільної моделі процесів духовно-морального, соціально-професійного та культурно-мистецького життя.

Мета культурологічної підготовки учнів ВПУ – ознайомити їх із фундаментальними досягненнями світової й вітчизняної культур, показати значущість культури в життєдіяльності людини та соціальних групах, її роль у творчості та вдосконаленні особистості, гуманізації суспільних відносин; активізувати усвідомлення учнями закономірностей духовно-морального розвитку особистості, гуманістичного змісту єдності як загальнолюдських, так і особистісних цінностей, способу життя, таким чином, сприяти становленню гуманітарного типу особистості майбутнього фахівця як творчого суб’єкта культури.

Культурологічне мислення майбутніх фахівців сприяє визначенню їх особистісної культурно-професійної орієнтації в сучасному світі, осмисленню сукупності культурних досягнень людства, взаєморозумінню та продуктивній співпраці з колегами по роботі, веденню кваліфікованого діалогу з партнерами іншої культурної домінанти.

Відомо, що у період навчання молода людина знаходиться на порозі дорослого самостійного життя, прагне зрозуміти своє призначення, у неї формуються світогляд, етичні й естетичні погляди, суттєво змінюється її

життєва позиція на основі синтезу наявних знань, поступово зростає відповідальність як ознака духовності [98, с. 92].

Професійна культура переживає сьогодні якісно нову стадію осмислення її сутності, функції, структурних компонентів, зв'язків із потребами суспільства і окремої людини [15, с. 4]. В умовах глобалізації світового суспільства сьогодні формується новий тип культури, який вбирає в себе досягнення усіх попередніх культур і отримує можливість набуття своєї цілісності. Однак по мірі збільшення кількості та поглиблення проблематики досліджень у сфері культури все більш помітною стає недостатня увага до формування професійної культури та її невисокий рейтинг у системі цінностей майбутніх фахівців.

Узагальнення результатів експериментальних досліджень свідчить про те, що сьогодні в системі професійно-технічної освіти спостерігаються суперечності між науково-технологічним потенціалом професійної культури та рівнем його опанування у межах освітнього та виховного процесів. Ця невідповідність зумовлена вузькістю навчальної та змістовної проблематики, орієнтацією на технологічний бік професійної культури та відсутністю умов для освоєння її духовно-ціннісного інтелектуального багатства. Подолання цієї невідповідності, тобто вузькоспеціалізованого підходу до вивчення культурних явищ, можливе лише за умови комплексного формування світоглядно-професійної культури, в контексті якої діяльність особистості учня ВПУ розглядається як цілісна, багатовимірна, інтегративна система.

Окреслюючи складники професійної культури, що виходять за межі професійної компетентності, слід зазначити такі найважливіші положення, які пов'язані з соціальною та професійною адаптацією майбутніх фахівців. По-перше, професійна культура передбачає творче здійснення праці, забезпечуючи певні, пов'язані одна з одною передумови, які сприятимуть формуванню соціальної й професійної культури: володіння стратегіями творчої діяльності; володіння не лише зафіксованими у підручниках і посібниках, а й неформалізованими, отриманими у професіоналів особистісними знаннями; розвиненість професійної інтуїції. Отже, чим більше певна професія вимагає

творчих завдань і творчого мислення, тим глибше проявляється ефективність завдань формування професійної компетентності без оволодіння окресленими складниками професійної культури.

По-друге, професійна культура особистості передбачає розвиненість професійно значущих компонентів мотивації та самосвідомості на рівні, який дозволяє говорити про оволодіння духовністю професіонала. Самосвідомість, виступаючи органічною складовою духовності, почуттєвої та дієвої причетності до орієнтаційних цінностей, знаходить специфічний вияв професійно значущих орієнтацій, які пов'язують “соціально-професійне із загальнокультурним” [62, с. 15].

Для глибшого розуміння дійсної суті професійної культури й оптимізації освітньо-виховної практики досить продуктивним є використання трьохступеневої моделі культури, яка в цілому дозволяє дати характеристику ціннісно-нормативним, технологічним і культурно-ціннісним аспектам професійної культури. У запропонованій моделі професійну культуру можна представити як сукупність цінностей, норм; технологічних і культурологічних аспектів, що дають змогу розглядати її водночас як процес і результат навчально-виховної діяльності педагогів і суб'єктивно-творчої активності учнів.

Такий підхід до формування професійної культури орієнтує професійну діяльність на становлення та відтворення цілісної сутності майбутнього фахівця у професії й через професію, наповнює змістовну структуру всіх навчальних предметів і посилює їх загальнокультурну спрямованість.

Професійне та культурне зростання майбутніх фахівців ґрунтується на реалізації когнітивних, креативних, світоглядних, організаційних, технологічних і комунікативних характеристиках, які сприятимуть розвитку їхньої індивідуальності з соціально-ціннісними, професійно важливими, естетично-художніми якостями та визначатимуть уміння та здатність ефективної самореалізації у навчальній і професійній діяльності, зокрема:

- *когнітивні* – уміння пізнавати об’єкти навколишнього світу, здійснювати пошук знань із метою розв’язання проблемних ситуацій тощо;
- *креативні* – творча уява, неординарність мислення, емоційність, естетична чуттєвість, фантазія, тощо;
- *світоглядні* – ціннісні установки, свідомість, моральна, художня культура, здатність до самопізнання та самореалізації, оволодіння спадщиною світової культури і мистецтва;
- *організаційні* – здатність свідомо формулювати цілі та відповідно до них організовувати свою діяльність, уміння швидко адаптуватися до вимог виробництва, переключатися на виконання нових творчих завдань, уміння здійснювати аналіз і контроль якості виконаної роботи;
- *технологічні* – здатність до оволодіння сучасними виробничими технологіями, методами обробки нового покоління матеріалів, прийомами роботи на обладнанні з програмним управлінням;
- *комунікативні* – здатність до взаємодії з людьми, працювати в команді, нести персональну та колективну відповідальність за результати діяльності, володіння культурою спілкування, інформаційно-комунікаційними засобами у процесі виконання професійних завдань тощо.

Реалізація цілісності професійно-технічної освіти в процесі навчально-виховної роботи є основним завданням для самоактуалізації та самореалізації особистості, відповідності до вимог кваліфікаційної характеристики майбутнього фахівця. У зв’язку з цим доцільним слід вважати подальше теоретичне опанування і практичне впровадження у навчально-виховний процес ВПУ креативних освітніх технологій, до яких слід віднести: особистісно зорієнтовані; інтеграцію різних видів творчої діяльності; колективну творчу роботу, саморозвиток; проектно-моделюючі; новітні інформаційні технології навчання тощо.

Формування творчих якостей фахівця в умовах ВПУ потребує подолання технократичних підходів до розуміння сутності суспільного, гуманітарного та культурологічного знання. Невичерпні можливості культури,

яка сприяє розвитку всіх складових інтелекту, активізації творчих процесів, повинні реалізуватися з метою пробудження творчих сил, здібності до соціальної й професійної адаптації особистості, здатної сприймати оточуючий світ у взаємозв'язку утилітарного та художньо-образного бачення.

Якщо раніше вважалося, що рівні розвитку розумових здібностей і творчих можливостей корелюють між собою, то сьогодні доведено, що обсяг знань не є достатнім для творчої особистості, тобто природну обдарованість людини повинно супроводжувати вільне від догматизму, творче мислення, яке стає основою творчої діяльності людини.

Творче самовираження учнів ВПУ в процесі навчальної діяльності за допомогою педагога може знайти своє відображення в найрізноманітніших формах: висловленні власного враження, думок під час відповіді на уроці, в дискусії, обговоренні, в підготовці самостійних творчих робіт, у письмових відгуках на твори мистецтва, виставки, участі у творчих об'єднаннях, гуртках, проведенні літературно-художніх вечорів, виконанні власних художніх творів.

Культура іманентна професійній діяльності, оскільки створювані предмети, речі, технології мають людський зміст, втілюють опредметнену людську суб'єктивність – знання, інтелект, почуття, волю, переконання, цілепокладання. Таким чином, у процесі професійної діяльності духовність людини набуває культурно-матеріальної предметної форми. В процесі навчально-виховної діяльності важливо здійснювати підготовку нового покоління творчих фахівців на засадах гуманістичних цінностей культури, що надзвичайно актуалізується на рівні професійно-технічної школи.

У процесі засвоєння наукових знань, незалежно від того, якої сфери діяльності це стосується, необхідно привчати учнівську, студентську молодь знаходити в цих знаннях культурологічну основу, бути готовими “сприймати світ і зробити його досконалішим, ніж було раніше”. Педагогічним колективам необхідно постійно поглиблювати культурологічну функцію навчання та виховання, турбуватися про те, щоб опанування учнями, студентами духовних

цінностей носило активний характер, формувало їх внутрішній світ, розвивало їх творчі здібності [134, с. 26].

У сфері матеріального виробництва здатність оптимально та гармонійно розв'язувати поставлені завдання залежить, насамперед, від розвитку мислення й естетичних переконань людини, від рівня самосвідомості, коли загальна користь та ідея трансформуються в естетичну насолоду. Формування таких соціокультурних рис має стати безперечно суспільною вимогою до навчальних професійних закладів, основою духовно-морального становлення особистості, формування її професійно-творчого потенціалу.

Інноваційний підхід до творчого розвитку особистості майбутнього фахівця пов'язаний з прийняттям і реалізацією освітньо-орієнтованої парадигми, в основі якої покладене визнання творчої сутності людини, її унікальності, неповторності, самотності.

Навчально-виховний процес у ВПУ повинен забезпечити цілісний розвиток особистості, максимально можливий для кожного конкретного учня, що дозволяє йому реалізувати себе як істоту суспільну, неповторну індивідуальність із вимогами й індивідуальними способами соціально-професійної самореалізації, як основи побудови своєї подальшої життєдіяльності. При такому підході до освіти людина усвідомлює та розвиває культуру, в якій вона живе, а це вимагає розуміння себе, заглиблення у свій світ, усвідомлення самоцінності, мети та змісту свого існування.

У цьому аспекті культурологічна освіченість майбутніх фахівців розглядається не лише як предмет пізнання фахово-спеціальних знань, а, передусім, як ціннісно-орієнтований підхід до творчої життєдіяльності вихованців, їх знань, моралі, духовності; розвитку художньо-образного мислення; забезпечення розуміння учнями прекрасного; виховання естетичного ставлення до дійсності; включення їх у творчу діяльність. Головною метою розв'язання завдань і цілей культурологічної підготовки має стати:

– реалізація державної політики в галузі освіти засобами культури та мистецтва;

- створення умов для гармонійного розвитку особистості на засадах морально-духовної культури та реалізації її творчого потенціалу;
- виявлення, розвиток і підтримка здібностей, внутрішніх потреб та уподобань особистості, стимулювання творчого самовдосконалення, розвиток мистецької діяльності учнів;
- формування ціннісних орієнтацій, активної громадянської позиції шляхом реалізації художньо-творчого потенціалу учнів;
- задоволення потреб учнівської молоді у професійному самовизначенні відповідно до їх інтересів і творчих можливостей.

Враховуючи специфіку майбутньої роботи у сфері матеріального виробництва, культурологічна підготовка фахівців у системі ВПУ має бути постійно зорієнтована на формування їх творчого підходу до трудової діяльності, збагачення емоційно-почуттєвого досвіду, розвитку та збагачення художньо-образного мислення.

Оптимізація педагогічного процесу з метою формування художньо-образного мислення учнів ВПУ забезпечується опорою на цілісний зв'язок опанування знань гуманітарних дисциплін, всіх видів практичної навчальної та позанавчальної роботи – спецкурсів, факультативів, творчих об'єднань, гуртків, які надолужують недоліки розвитку художнього мислення вихованців. Таке комплексне завдання культурологічної освіти учнівської молоді має бути забезпечене необхідними та достатніми педагогічними умовами, серед яких доцільно виділити: удосконалення всієї гуманітарної освіти й естетичного виховання; якісні зміни в розумінні особистості, її духовних, естетичних, етичних, інтелектуальних потреб; більш ефективне використання педагогічного впливу культурних надбань людства шляхом впровадження таких освітніх технологій, які ефективно сприятимуть формуванню та розвитку художньо-образного сприйняття і розуміння оточуючого світу.

Особливо важливою умовою розвитку художньо-образного мислення, як процесу духовної діяльності особистості та її культурологічного становлення, є мистецтво. Вивчення мистецтва в процесі культурологічної

освіти учнів ВПУ оптимізує професійно-культурологічну підготовку особистості. Мистецтво як системотворча складова філософії освіти та спеціалізована форма культури, покликане гармонізувати чуттєву та раціональну сфери свідомості людини, які безпосередньо діють на почуття, а через них – на інтелект, тобто опосередковано – на соціально-професійну практику.

Питання впливу мистецтва на особистість завжди знаходилося у полі зору тих, хто займається проблемами освіти та виховання молоді. Останнім часом інтерес до адаптивних можливостей мистецтва та його впливу на формування духовно-моральних і професійних якостей особистості помітно зріс. Спостерігається поживлення наукової та методичної роботи в цій галузі, що можна пояснити зміною педагогічної парадигми, тенденціями гуманізації освітніх процесів, ствердженням самоцінності та самовдосконаленості особистості.

Проте сьогодні доводиться констатувати, що в теорії й практиці гуманістичної педагогіки ще мало використовуються механізми дієвості мистецтва, ефективні форми та методи спрямування учнівської молоді на осягнення художньо-образної картини світу. Часто зустрічається надто спрощене тлумачення складних проблем мистецького спілкування, глибоко інтимного характеру осмислення та засвоєння суб'єктом художньо-образної інформації.

Свідомість особистості розвивається в оточенні культурних цінностей, що кристалізують досвід світосприймання та світорозуміння. Таку ситуацію створює мистецтво, яке розширює межі пізнання світу, допомагає усвідомити його іманентне багатство, спонукає до ціннісного переживання людиною навколишніх явищ. Однак, реалізація культуротворчих функцій мистецтва не відбувається сама по собі, а потребує спеціальної педагогічної роботи, спрямованої на залучення учнів ВПУ до скарбниці всесвітньої художньої культури, духовного розвитку особистості, формування їх творчих здібностей, здатності до самовдосконалення.

Педагогічна практика свідчить про те, що в процесі мистецькознавчого розвитку учнів ВПУ, викладачам всіх соціально-гуманітарних дисциплін необхідно спрямувати увагу на сукупність взаємопов'язаних навчально-виховних завдань, зокрема:

- надати учням чіткі уявлення про взаємозв'язки мистецтва з життям людини і суспільства;
- озброїти учнів актуальними для них, усвідомленими, опорними, узагальненими художніми (мистецтвознавчими) знаннями;
- сприяти в розвитку учнів емоційно-позитивного відгуку на взірці високого мистецтва, прагнення до аналізу художніх творів, вдумливого та різностороннього їх сприймання, розвитку здібностей проникнення в естетичну сутність мистецьких творів;
- допомагати формуванню в учнів оціночних суджень про місце, значення та можливості мистецтва як предмета художньо-образного освоєння соціальних і життєвих явищ, засобів удосконалення особистої духовно-моральної культури;
- пробуджувати прагнення до художньої самоосвіти, бажання оволодіти необхідними та достатніми знаннями та вміннями, які у своїй сукупності склали б основу для самостійного та повноцінного спілкування з мистецтвом.

На основі розгляду основних теоретичних положень формування культури особистості та ролі мистецтвознавчих знань у розвитку творчих і фахових здібностей вихованців, можна визначити такі взаємопов'язані творчо-розвивальні функції мистецтва: пізнавальну, розвиваючу, культурологічну, світоглядну, евристичну, мотиваційну, емоційну, образно-асоціативну, інтелектуально-аналітичну тощо.

Такий підхід до розвитку творчо-розвивальних функцій мистецтва, як особливої форми пізнання світу, дозволяє повно розкрити *пізнавальну функцію*, адже повнота художньо-образного сприйняття оточуючого світу дає змогу урізноманітнити підходи до розв'язання творчих завдань у навчальній

діяльності, орієнтувати мислення учнів на різноманітне вирішення проблем життєдіяльності.

Достатньо повно у процесі розвитку і формування творчо-образного мислення учнів відіграє *розвиваюча функція* мистецтва. Розвиваючий потенціал, що міститься у творчій діяльності, і зокрема, в опануванні мистецтва, – це розвиток емоційної сфери особистості, інтелектуальних здібностей, ціннісних орієнтацій, навичок художнього пізнання дійсності, творчих умінь, здатності до комунікації.

Культурологічна функція мистецької освіти проявляється як засіб ознайомлення учнів із надбаннями світової й вітчизняної культури, знайомить із основними періодами історико-культурного розвитку людства, дає поняття про художні стилі та виражальні можливості різних видів мистецтва, вчить розуміти генезу й діалектику художніх явищ. Установка викладача на усвідомлення культурної світової спадщини на рівні глибокого співпереживання й осмислення має слугувати потужним чинником формування творчих рис мислення майбутнього фахівця.

Мистецтво значною мірою виконує і *світоглядну функцію* через художньо-образне опанування дійсності, засвоєння загальнолюдських і національних цінностей, становлення власної естетичної позиції на основі естетизації життєвих явищ і сприйняття мистецьких творів, які за допомогою художніх засобів відображають суспільно значущі ідеї.

Потреба сучасного суспільства у вихованні творчо мислячої особистості реалізується також завдяки *евристичній функції* мистецької освіченості, яка пов'язана з відповідною організацією навчального процесу. Евристична функція творчої діяльності передбачає пошук нових, нешаблонних методів розв'язання професійних завдань, активізує процеси мислення особистості.

Мотиваційна функція мистецтва, сприяє стимулюванню художньо-пізнавальних інтересів і потреб, розвитку навчальних здібностей, творчій організації особистості учня. Окрім того, виникнення на заняттях позитивних

естетичних емоцій сприяє формуванню стійкого інтересу до опанування культурологічних знань у подальшому навчанні та професійній діяльності.

Емоційна функція мистецтва, як засобу формування творчого мислення учнів ВПУ, походить від самої сутності художньо-образного мислення особистості, її чуттєво-почуттєвого опанування оточуючої дійсності. Емоційне ставлення до роботи сприяє ефективному вирішенню навчально-виховних проблем, включенню творчого потенціалу у навчально-професійну діяльність, що суттєво збагачує емоційну сферу особистості.

У процесі опанування мистецькими знаннями в учнів активізується творча уява та фантазія, що відображає *образно-асоціативна функція* мистецтва. Здатність до генерування широкого кола асоціацій та творчих ідей реалізується в процесі вивчення фахового та соціально-гуманітарного циклів навчальних предметів, що становлять основу знань і вмінь майбутньої професійної діяльності. Організація чуттєво-образного сприйняття творів мистецтва на заняттях культурології розвиває асоціативність мислення, орієнтує на співвіднесення художньо-образних вражень із власним життєвим досвідом, поглиблює процеси співпереживання.

Під час оволодіння мистецькими знаннями активно реалізується *інтелектуально-аналітична функція* культурологічної освіти: формування ціннісного ставлення до мистецьких явищ на основі їх глибокого розуміння, виховання художньо-оцінних умінь, навичок аналізу мистецьких творів, розвитку художнього сприйняття, творчих індивідуальних здібностей, креативних рис особистості.

Вказані творчо-розвивальні функції мистецтва формують усталену світоглядну культуру особистості, як систему її емоційних і раціональних форм осягнення навколишньої дійсності, що охоплює світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання та світорозуміння. Вони у свою чергу, визначають глибоко індивідуальні смисложиттєві орієнтири людини, її ставлення до оточуючого світу, життєві позиції, ідеали, принципи, переконання, цінності, погляди, що є сукупною характеристикою духовно-морального обличчя особистості,

специфічною призмою духовності, через яку сприймається, оцінюється й осмислюється реальність навколишнього життя.

Дії та вчинки людини, здійснені під впливом установок, знань із емоційно-почуттєвими елементами художньо-образного мислення.

У процесі пізнання завжди діють дві могутні сили: розум мислення й емоції і почуття. Саме емоції і почуття формують і породжують зацікавленість до чогось у життєдіяльності людини, так як без цієї зацікавленості, без почуттів і емоцій не було б прагнення особистості до пошуку істини, до пізнання світу [119, с. 32]. Практика переконує, що лише завдяки розвиткові всього багатства людських почуттів відбувається утвердження людини в реальній дійсності, що саме вони активно впливають на теоретичне осмислення життя, спонукають людину до творчої діяльності, розвивають естетичні почуття особистості в процесі спілкування з мистецькими творами.

Розвиток естетичних почуттів особистості ґрунтується на теорії діалогової взаємодії, тобто внутрішньо-діалогічного розуміння культурних цінностей, що визначається поняттям “мистецьке спілкування”.

На думку О. Рудницької особлива активізація свідомості людини засобами мистецтва зумовлена тим, що художній твір відтворює дійсність і водночас оцінює зображуване, прагнучи виявити його сутність. Така передача цінності буття, втілена у специфічній формі емоційно-ціннісного ставлення до нього, не лише збагачує людину життєвим досвідом, але й спонукає до ціннісного переживання, яке є важливим компонентом формування світоглядної позиції, фіксує смисложиттєві установки й орієнтири людини в її художньому світогляді [111, с. 57].

Практика показала, що наближення до мистецтва є одним із найбільш значущих чинників, необхідних для створення атмосфери взаєморозуміння та самопізнання в людських стосунках. Дослідження І. Беха, Л. Божович, І. Кона, О. Рудницької, П. Якобсона й інших психологів і педагогів довели, що при сприйманні творів мистецтва у людини відбувається кореляція між інтелектуально-пізнавальною, емоційно-чуттєвою та комунікативною сферами.

Завдяки плідному спілкуванню з мистецтвом, художньо-естетичній освіченості, учні ВПУ в процесі навчання набувають образно-художнього досвіду, що облагороджує напрями їх вчинків і дій, навчаються мислити та створювати матеріальні цінності на засадах ідеалів світової й вітчизняної культури. Мистецтво, як зазначає І. Зязюн і Г. Сагач, формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його у вигляді художніх образів, за допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються в особистісний досвід сприймаючої цієї образи людини, в органічні набутки її характеру [57, с. 26].

Особливістю мистецької освіченості учнів ВПУ є організація процесу пізнання на підставі розвитку в майбутніх фахівців емоційного сприйняття навколишнього середовища, що в результаті сприяє виникненню в них художньо-образного відчуття форми, кольору, творчої уяви, образів і речей щодо сформованих естетичних ідеалів, смаків тощо.

Водночас мистецька освіченість майбутнього фахівця є духовно-практичним засобом засвоєння досягнень і традицій світового та національного образотворчого мистецтва і на цій основі нагромадження власного творчого потенціалу, спрямованого на художнє проектування та виготовлення матеріальних цінностей у подальшій творчо-професійній діяльності. Адже в результаті засвоєння та перетворення у свій набуток історично створеного багатства художньої культури, особистість стає емоційно багатою, здатною глибоко і тонко відчувати, переживати факти, події й явища оточуючої дійсності.

Емоції, викликані творами мистецтва, стимулюють роботу думки, розвивають теоретичне мислення, розширюють світоглядну культуру майбутнього фахівця, адже практика свідчить, що не лише спеціально-фахові предмети, але й їх прикладні аспекти тісно пов'язані з мистецтвом. Це відбувається у процесі професійної діяльності фахівця, коли галузі певного виробництва на своїх вищих рівнях виходять на відповідні види мистецтва: будівельні (архітектура), деревообробні (скульптура, декоративно-прикладне

мистецтво), швейні (орнаментально-мозаїчні) тощо. Як в архітектурі необхідне поєднання строго наукових розрахунків стійкості споруди з її красою та витонченістю, так і в процесі пізнання дійсності кожною людиною незалежно від її фаху, потрібна продумана інтеграція точних, наукових, професійних мистецтвом і структуруються у сфері як загальної, так і професійної культури особистості.

У процесі гуманізації професійно-фахової освіти мистецтву належить одне з провідних місць у формуванні механізму розвитку та становлення гармонійної особистості. Гуманізація суспільства передбачає таку організацію суспільного життя, за якої людина усвідомлює себе неповторною й автономною особистістю, органічно вплетеною в систему національної та суспільної культури. Сприяння становленню й розвитку світоглядної культури особистості має бути в центрі гуманізації [122, с. 21].

Отже, у формуванні світоглядної культури майбутнього фахівця неможливо переоцінити роль мистецтва, яке здатне гармонізувати особистісний, професійний і творчий розвиток людини; виховувати її моральну й естетичну культуру, формувати гуманістичний світогляд, відкривати красу, втілену в художніх творах, матеріальних предметах та явищах оточуючого світу, розвивати в неї потребу жити і творити за законами краси, самовдосконалюватись упродовж усього життя, прагнучи до ідеалу прекрасного.

Культура та мистецтво відіграють значну роль у формуванні естетичного досвіду та ціннісних орієнтацій особистості щодо становлення та вдосконалення її світоглядно-професійної культури. Вони представляють духовну здатність надавати предметам та явищам естетичну оцінку про художні особливості матеріальних цінностей, предметів виробничої діяльності, явищ, подій і фактів оточуючої дійсності.

Залучення особистості до різних видів професійної діяльності є не тільки необхідною умовою її естетичного виховання, але й важливим чинником формування загальної й професійної культури майбутнього фахівця. Як

зазначає І. Зязюн, культура професіонала стає в сучасному виробництві основоположним фактором зростання продуктивності праці, підвищення її ефективності й якості. Сьогодні сучасному виробництву необхідні працівники-особистості з широким світоглядом, багатою структурою потреб, розвиненою уявою, постійним прагненням до самовдосконалення не лише фахового, але й загальнокультурного [57, с. 24].

Реалізація завдань культурологічно-мистецької освіти майбутніх фахівців в умовах професійно-технічної школи здійснюється на основі науково-методичного забезпечення процесу навчання:

- теоретичного, який охоплює систему занять: лекцій, семінарів, екскурсій, ілюстративного матеріалу; узагальнення досвіду роботи мистецьких шкіл, напрямів і роботи народних умільців;

- практичного, який передбачає собою комплекси програм, підручників, посібників, конспектів, тестів;

- продуктивного, який включає статті, авторські програми, концепції, методики викладання тощо.

Сьогодні в процесі навчально-виховної діяльності культура та мистецтво мають стати невичерпним потенціалом впливу на розвиток творчого та фахового становлення особистості, який реалізується через єдність інтелектуальних якостей індивіда та формування художньо-естетичного мислення майбутнього фахівця, адже опанування культурологічними знаннями сприяє “окультуренню” знань із предметів професійно-фахового блоку, розвиває навички творчої виробничої діяльності, закладає основи естетичної культури майбутніх професіоналів, їх ефективної підготовки до самостійної творчої фахової роботи.

СИСТЕМОТВОРЧА ФУНКЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ ВПУ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАТИВНОГО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У наш час, згідно з державними перспективами розвитку економіки та соціальної сфери, зростає потреба в підготовці кваліфікованих робітників із нових напрямів інтегрованих професій, зміни їхньої ролі, функцій, підвищенні вимог до компетентності культури технологій, праці, якості виробничого продукту.

Якісні зміни парадигми освіти диктують необхідність нових підходів до професійної підготовки творчо мислячих спеціалістів, які володіють нестандартними поглядами на життєві проблеми, вимагають від майбутніх фахівців розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, реалізації морально-духовного потенціалу в суспільно корисній діяльності, мобільності, гнучкості, динамізму, тобто тих якостей особистості, які визначають адаптаційні характеристики суб'єктів будь-якого процесу.

Отже, перед професійною освітою постає завдання переходу до випереджувальної освіти, для якої усталеними професійно-діяльними цінностями особистості є самодостатність, професіоналізм, уміння та готовність адаптації (приспосовування) до змінних умов життєдіяльності й оточуючого середовища.

Здійснення цього завдання стає можливим завдяки включенню майбутніх фахівців у активну навчально-технологічну діяльність, яка сприяє розвитку пізнавальних інтересів, формуванню навичок самостійного пошуку в навчально-методичній, фаховій і соціально-гуманітарній літературі, системного мислення, естетичної й етичної культури; підготовки до професійного самовизначення, високих мотивів навчання, прагнення до самоосвіти; успішній адаптації молоді до сучасних соціально-економічних умов.

Проблема соціально-культурологічної та професійної адаптації особистості сьогодні є однією з напрямів теоретичних і прикладних досліджень

багатьох науковців, педагогів і практиків професійно-освітньої сфери (О. Андрухів, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кошелева, В. Кремень, П. Плотніков, О. Чаплигін, Г. Яворська та ін.).

Розглядаючи й аналізуючи проблему соціалізації молоді, П. Плотніков зазначає, що для того, щоб досягнути ефективності процесу професійної адаптації майбутнього фахівця, викладачі дотримуються особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання, створюють умови для вияву та розвитку творчого потенціалу учнів, залучають до розробки та прийняття управлінських рішень, що демонструє важливість спільних дій і підвищує рівень їхньої мотивації та підготовки до професійної адаптації. Такою діяльністю педагоги спонукають учнів брати на себе відповідальність зі створення власного професійного майбутнього [12, с. 137].

Відзначаючи важливу роль професійно-світоглядної адаптації майбутнього фахівця у процесі навчально-виховної діяльності, педагогічно-дослідники особливу увагу приділяють удосконаленню теоретико-методичних засад педагогічно спрямованої роботи, визначають шляхи вдосконалення професійно-світоглядних, ціннісних, естетичних і етичних позицій особистості, що формуються на ідеалах, прикладах та образах, закладених у змісті соціально-гуманітарних дисциплін.

Важливим засобом забезпечення цілісного розвитку особистості молодого фахівця повинно стати професійне виховання, що виступає як процес формування його морально-естетичної сфери фундаментальних знань і духовної культури [13, с. 14].

Сьогодні у професійно-технічній школі гостро назріла необхідність гармонізації особистісних і соціальних інтересів у розв'язанні комплексних завдань професійно-світоглядної підготовки майбутнього фахівця, що вимагає розробки й реалізації форм і методів інтегративного викладання та вивчення навчального матеріалу предметів соціально-гуманітарного циклу.

Соціально-гуманітарна освіченість учнів вищих професійних училищ суттєво впливає на формування їх професійно-світоглядних якостей, здійснює

координацію всіх ланок соціально-психологічної готовності до відповідального виконання перспектив професійної діяльності. Вона виступає системотворчою функцією, що об'єднує в єдине ціле складові елементи фахової підготовки, визначає гуманістичну спрямованість усього навчально-виховного процесу, орієнтацію на формування всебічно розвиненої особистості.

Сучасний спеціаліст повинен володіти глибокими, якісними знаннями та вміннями, які базуються на загальнонауковому мисленні. Тому одним із головних завдань навчальних закладів усіх типів акредитації є інтеграція різномірних знань про природу, людину, суспільство, культуру в єдину наукову картину світу [1, с. 2].

Інтегративні тенденції розвитку освітнього процесу передбачають проблемний підхід до побудови змісту навчання, формування цілісної системи загальноосвітніх і фахових знань шляхом переходу від традиційних моделей їх структурування до складних моделей міждисциплінарних взаємозв'язків, від статичних систем до динамічних, від стандартизації змісту знань до розуміння множинності та відносності [7, с. 53].

Оскільки життя в суспільстві та світогляд людини за своїм змістом мають інтегративний характер, то й система знань, умінь і навичок учнів, що формуються у навчальних закладах, повинна також мати інтегративний характер, адже жоден окремо взятий навчальний предмет не спроможний забезпечити цілісність знань про природу й суспільство, оскільки він має свій власний понятійний апарат і специфічні особливості трактування явищ, фактів, подій.

Побудова предметного навчання за інтегративним типом відповідає завданням особистісно орієнтованого навчання, оскільки дає можливість виявити всі основні ставлення учня до навколишнього світу, який є для нього цілісним, багатограним і динамічним. Така побудова навчальних предметів сприяє формуванню єдиної наукової картини світу, яка не жорстко обмежує кут зору, а дає змогу самому учневі обрати "опорні" знання з різних наук із максимальною орієнтацією на суб'єктивний досвід, що склався в нього під

впливом як попереднього навчання, так і більш широкої взаємодії з навколишньою діяльністю [3, с. 27].

Розвиток інтегративних тенденцій як ознака сучасного наукового та прикладного знання набуває особливого значення за умов інформаційного перевантаження навчально-пізнавального процесу. Науково обґрунтована інтеграція знань в оптимальному поєднанні з предметними знаннями є одним із найважливіших чинників у професійній підготовці висококваліфікованого робітника, гуманізації навчально-пізнавального процесу в професійно-технічній школі. І навпаки, надмірна диференціація знань та їх уніфікація призводить до зниження творчого потенціалу особистості, дезадаптації майбутнього фахівця, що стає однією з причин низької успішності та зниження професійно-світоглядної компетенції.

Інтеграція знань – це динамічний безперервний цілеспрямований процес, який потребує творчого, прогностичного підходу, врахування особливостей параметрів знань; виявлення специфіки структурування предметних та інтегрованих знань; застосування адекватних змісту форм, методів і засобів навчання, системного вивчення складних об'єктів світопізнання. Суть системного вивчення складних об'єктів, як зазначає Е. Маркарян, полягає у використанні арсеналу пізнавальних засобів, які дозволяють теоретично проникнути в їх складність, охопити багатство взаємозв'язків і відтворити їх багатовимірність [9, с. 9].

Інтеграційні тенденції міжпредметного навчання визначають форми інтегративних процесів, які характеризують зміст цілісної освіти, її функції та завдання. До основних форм інтеграції відносять:

- предметно-образну (формування цілісних уявлень про об'єктивну діяльність);
- понятійну (об'єднання сукупності даних про об'єкт і пояснення їх із наукових позицій);
- світоглядну (об'єднання різних сукупностей фактів, гіпотез, законів і теорій);

- діяльнісну (об'єднання різноманітних видів діяльності);
- концептуальну (об'єднання світоглядних, теоретичних і практичних елементів, сукупність яких регулює життєдіяльність особистості).

На основі зазначених дидактичних принципів педагогіки інтеграцію сьогодні доцільно розвивати в напрямі формування законів і закономірностей, що містять такі загально-методичні положення:

- цілісність і неперервність освіти на засадах формування гнучкої системи інтегрованих знань за оптимального поєднання предметного та проблемного підходів до змісту навчальних дисциплін;

- наступність і перспективність розвитку змісту, структури, організаційних форм, методів і засобів навчання на інтегративних засадах за умови збереження позитивних традиційних дидактичних компонентів;

- науковість змісту загальноосвітньої підготовки на основі відображення реальних взаємозв'язків між предметами соціально-гуманітарного циклу;

- системність і доступність викладу навчального матеріалу відповідно до логіки кожного предмета та його зв'язку з іншими дисциплінами шляхом взаємопроникнення споріднених компонентів навчальної інформації;

- гуманізація професійно-технічної освіти шляхом встановлення інтегративних зв'язків між соціально-гуманітарними та спеціальними знаннями;

- диференціація та індивідуалізація професійної освіти за профілем навчального закладу, мотивами, здібностями та потребами учнів з урахуванням координації інтегративного та диференційованого підходів до навчання;

- спрямованість навчання стосовно фахової спеціалізації шляхом забезпечення інтегративних зв'язків між загальною та спеціальною освітою;

- розвиток логічного, зокрема інтегративного, професійно-світоглядного мислення майбутніх фахівців;

- формування вмінь самостійно працювати з навчальною та довідковою літературою, розв’язувати проблемні завдання засобами використання інтегративних знань, умінь і навичок;
- формування експериментальних умінь шляхом інтеграції соціально-гуманітарних і професійних знань і вмінь;
- формування вмінь застосовувати знання для пояснення явищ природи, способів і правил життєдіяльності з творчим використанням різнопредметних знань;
- застосування у практиці викладання альтернативних варіантів форм, методів і способів методичного забезпечення навчально-виховного процесу, які зорієнтовані на ефективне досягнення кінцевих результатів навчання;
- перехід від традиційного інформаційно-пояснювального підходу, орієнтованого на передачу готових знань, до пошуково-діяльнісного, спрямованого на розвиток мислення, пізнавальних сил і творчого потенціалу учнів.

Із перелічених загальнодидактичних положень логічно випливають загальнодидактичні принципи інтегративної теорії навчання у професійно-технічній школі, а саме:

- гуманістичності (пріоритет загальнолюдських цінностей, творчого розвитку особистості), що ефективно реалізується лише за інтегративного підходу до всіх компонентів навчально-виховного процесу;
- історизму, що базується на інтегративних зв’язках розвитку та становлення загальнонаукових знань, зокрема знань соціально-гуманітарних дисциплін;
- рефлексивності – знання, ціннісні орієнтації, здібності педагога як суттєвий чинник ефективності педагогічної дії, його вміння у прогнозуванні результатів засвоєння сформованої системи знань;

- цілеспрямованості та мотивації інтегративного навчання, що реалізується стосовно цілей і мотивів у скоординовану систему, яка підпорядковується цілям навчання та виховання;
- наочності, який у контексті дидактичної інтеграції полягає у взаємоузгодженому використанні викладачами наочності для кожного навчального предмета або інтегрованого курсу;
- самостійності та творчого пошуку, який значно розширює можливості інтегративних асоціацій і взаємовикористання різнопредметних знань і вмінь;
- ефективності, який полягає в умінні досягти запланованого результату з найменшими зусиллями у найкоротший час;
- природовідповідності, пов'язаний з інтегративними носіями ідей єдності та взаємодії, що забезпечують природовідповідний шлях навчального пізнання.

Отже, на основі загальнометодичних положень і загальнодидактичних принципів інтеграції вдосконалення навчання відбувається за такими напрямками: перетворення змісту традиційних компонентів; структурна перебудова та взаємоперехід суміжного за змістом матеріалу з одного предмета на інший; з теорії у практику; укрупнення дидактичних одиниць і створення принципово нових дидактичних утворень щодо змісту, методів, засобів, форм навчально-виховної роботи.

Таким чином, інтегративний підхід до структурування навчального матеріалу в професійно-технічній освіті є одним з ефективних шляхів повноцінного оволодіння змісту професійної та світоглядної культури; щодо викладання і вивчення соціально-гуманітарних дисциплін – сприяє не лише узгодженню змісту освіти, а й глибокій взаємодії знань, умінь та елементів мислення майбутніх фахівців, що підвищує якість знань і позитивно впливає на їх навчальну та професійну компетентність.

Досліджуючи шляхи та визначаючи варіанти інтегративних процесів у навчально-виховній діяльності, ми дійшли висновку, що найперспективнішим і

найефективнішим напрямом удосконалення навчально-виховної роботи є інтеграція, яка знаходить свій вияв у якісному використанні, переосмисленні й інтенсифікації міжпредметних зв'язків.

Міжпредметні зв'язки як самостійний дидактичний принцип навчання визначають цільову спрямованість усіх інших принципів дидактики, створюють умови для формування цілісного наукового світогляду, конкретизують і узагальнюють комплексну систему знань про природу та суспільство. Міжпредметні зв'язки у навчально-виховному процесі сприяють здійсненню всіх дидактичних принципів: науковості, системності й послідовності, пізнавальної активності, міцності знань тощо. Якщо міжпредметні зв'язки є одним із засобів реалізації дидактичних принципів, то принципи визначають мету застосування міжпредметних зв'язків [10, с. 35].

Реалізація умов інтегративного навчання свідчить про те, що міжпредметні зв'язки у навчально-виховній діяльності відіграють значну роль у формуванні цілісного наукового світогляду, поглибленні фахових і соціально-гуманітарних знань, підвищенні рівня пізнавального інтересу до навчання, виявленні єдності у процесах і явищах, конкретизації узагальнених понять, положень, закономірностей, розвитку і становлення адаптаційних характеристик майбутнього фахівця. Міжпредметні зв'язки сприяють адаптації процесу навчання до особистості студента і його пізнавальних здібностей; потенційній надлишковості навчальної інформації, що створює оптимальні умови для формування загальних знань [11, с. 172].

Отже, міжпредметні зв'язки сприяють цілісному засвоєнню навчального матеріалу, стають ефективним засобом об'єднання споріднено-тематичного змісту окремих дисциплін у фундаментальні знання, формування широкого, цілісного, енциклопедичного погляду на світ і місце людини у ньому, базою для формування загальної та професійної культури й адаптаційних можливостей майбутнього фахівця.

В умовах навчально-виховної роботи вищих професійних училищ соціально-гуманітарна освіта майбутніх фахівців регламентована навчальним

планом, який включає такі предмети: “Культурологія”, “Основи філософських знань”, “Соціологія”, “Політологія”, “Історія України” тощо.

Незважаючи на певну тематичну різноманітність цих наук, у їх змісті розкривається сукупність об’єктивних знань про дійсність світу та сутність людини у ньому; людину як суб’єкта політичного, економічного та культурного життя в суспільстві: соціологію освіти, науки, релігії, шлюбу та сім’ї; сфери матеріальної діяльності людини; генезу мислення, пізнання і свідомості; морально-духовний і художньо-естетичний розвиток людської особистості; досягнення світової та національної культури; способи та форми спілкування людей тощо.

Аналітичний погляд на об’єктивно існуючий тісний глибинний зв’язок тематично-суміжного змісту соціально-гуманітарних наук свідчить про доцільність і реальну можливість залучення міжпредметних зв’язків у процес викладання і вивчення навчального матеріалу цих дисциплін із метою раціонального використання робочого часу, оволодіння та поглиблення цілісно-усвідомленого комплексу знань, умінь, навичок.

Складність і значний обсяг навчального матеріалу, обмеженість у часі вимагають такого конструювання навчально-виховного процесу, який базується на основі інтегративної системи знань – тезаурусі, що є складною організованою інформаційною базою цілісних знань. Такою системотворчою базовою дисципліною міжпредметного характеру має стати навчальний предмет “Культурологія”, зміст якого органічно поєднує споріднену інформацію соціально-гуманітарних знань. Саме такий підхід до міждисциплінарного засвоєння знань виконуватиме системотворчу функцію соціально-політичного, економічного та культурологічного розвитку і становлення майбутнього професіонала.

Система соціально-гуманітарних знань пов’язана з культурою як результатом усієї діяльності людства. Культура є специфічним способом організації та розвитку людської життєдіяльності, відображеної у продуктах матеріальної та духовної праці, системі визначених норм, духовних цінностях,

сукупності взаємовідносин людей і природи. Культура дозволяє внести у світ і в особистість зміст, людське значення, вона вбирає у себе здатність використовувати те, що накопичене у процесі багатовікового розвитку людства [4, с. 91].

Під культурологічною освіченістю людини розуміють систему знань, поглядів, переконань, що сприяють виникненню механізмів і технологій використання накопиченої соціальної інформації, яка, у свою чергу, транслюється в усіх аспектах життєдіяльності людини, створюючи культурний генофонд суспільства. Тому культурологічну підготовку особистості можна визначити як один з інтегративних напрямів у науковому пізнанні, що знаходиться в одному ряду з педагогічними, соціологічними та психологічними науками [5, с. 16].

Модель дидактичної інтеграції передбачає поетапне інтегрування у базовий предмет, який поєднує загальноосвітні знання в цілісну систему. Це дає можливість максимально визначити в учнів науковий підхід до цілісного сприйняття знань і вирішення професійних проблем. Вибір базового загальноосвітнього предмета має здійснюватися на підставі строгих критеріїв його придатності, бути умовною “опорою” для інтеграції [6, с. 185].

Отже, на нашу думку, такою стрижневою “опорою” у вивченні соціально-гуманітарних знань має стати предмет “Культурологія”, зміст якого визначає структурно-логічний взаємозв’язок між суміжними компонентами соціально-гуманітарних дисциплін. У його змісті відображені загальнонаукові закони розвитку природи та суспільства: концепції, ідеї, поняття, методологічні принципи, методи та мова споріднених наук, що реалізуються в цілісних знаннях, уміннях і навичках учнів, які характеризують способи діяльності, норми та критерії духовно-морального й етично-естетичного ставлення до оточуючого світу.

У формуванні світоглядно-професійного характеру сприйняття та розуміння оточуючого світу міжпредметні знання, якими учні оволодівають у процесі освітньої діяльності, створюють у них цілісне уявлення про соціально-

політичний і культуротворчий розвиток людства, адже традиційна предметна система навчання відображає здебільшого фрагментарний підхід до навчально-виховного процесу, що спричиняє труднощі та недоліки в організації ефективного вивчення програмного матеріалу, а саме: дублювання та різне трактування споріднених понять, надмірне або недостатнє профілювання змісту предметів і, як наслідок, низький рівень знань і вмінь учнів.

Комплексне засвоєння соціально-гуманітарних знань на основі використання та здійснення міжпредметних зв'язків реалізується шляхом перенесення структурних елементів наукових знань (фактів, понять, подій, законів тощо) з одного предмета на інший завдяки таким суміжним темам, як: проблема людини у філософії, політиці, соціумі; особистість і духовний світ; матеріальні та духовні основи життя суспільства; соціологія особистості; гуманізація суспільних відносин; досягнення світової та вітчизняної культур; цінності, зразки та норми поведінки людини; культурологічне освоєння світу; культура та цивілізація тощо.

У тематичному змісті соціально-гуманітарних предметів безпосередньо простежується міждисциплінарний взаємозв'язок загальнооб'єднуючих понять, фактів, явищ і тем про розвиток людини та суспільства. Наприклад, такими спільними темами для цих дисциплін є: “Особистість і духовність”, яка вивчається в “Основах філософських знань”, “Особистість і політика” у предметі “Політологія”, “Соціологія особистості” у предметі “Соціологія”, “Культура особистості” у предметі “Культурологія”.

У науковому розкритті спільних за змістом тем і понять соціально-гуманітарних предметів міжпредметні зв'язки стають необхідною передумовою подолання неузгодженості компонентів цілісного оволодіння знаннями та педагогічно-дидактичного проектування умов і засобів їх впровадження як щодо ознак схожості, цілісності, тематичної спорідненості, так і особливостей реалізації різних типів внутрішньопредметних, двопредметних, міжпредметних зв'язків. Кожне поняття стає більш конкретним із поширенням й поглибленням його з іншим навіть у межах однієї теорії. Про сутність такої конкретизації йде

мова у вирішенні проблеми як внутрішньопредметних, так і міжпредметних зв'язків [14, с. 96].

Внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки за своєю класифікацією розглядаються як:

1. Зв'язки між знаннями з окремих предметів, що стосуються змісту навчального матеріалу, зумовлені вивченням одних і тих самих:

а) фактів, явищ, процесів, подій;

б) понять;

в) законів, теорій.

2. Зв'язки між знаннями з окремих предметів, що стосуються способів діяльності учнів, зумовлені формуванням (використанням):

а) світоглядних ідей і переконань; основних прийомів розумової діяльності (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація, абстрагування, аналогія);

б) основних прийомів навчальної роботи, що стосується як загальної її організації (планування, самоконтроль у процесі виконання, раціональне використання часу), так і власне учення (прийоми роботи з підручником, наочним матеріалом, прийоми застосування знань та ін.), а також використання одного й того ж методу пізнання (спостереження, експеримент, моделювання).

3. Зв'язки між знаннями з окремих предметів, що стосуються формування мотивів навчання і пізнавальних інтересів, зумовлені розкриттям:

а) практичного значення набутих міжпредметних знань і методів пізнання навколишнього світу;

б) комплексного засвоєння знань, прийомів розумової діяльності та практичних умінь і навичок реалізації міжпредметних зв'язків.

Міждисциплінарний підхід до викладання та вивчення соціально-гуманітарних предметів є основою формування цілісних знань майбутнього професіонала, його культури, яка визначається принципами всебічного та гармонійного розвитку особистості, практично орієнтованим морально-духовним ставленням до навчально-професійної роботи, вмінням застосовувати

свої знання у різних сферах професійно-виробничої діяльності, набуттям стійких життєвих переконань і загальнолюдських цінностей особистості.

В умовах професійно-технічного навчання увага до формування цілісної професійної культури знаходить вияв у розвитку “фахівців”, які володіють методами, засобами, технікою своєї справи, та “професіоналів”, що володіють ще цінностями, ідеалами, цілісною професійною культурою, яка виступає як органічна складова загальнолюдської культури [2, с. 23].

Ефективність цілісної освіченості майбутніх фахівців визначається міжпредметним конструюванням дидактичної системи міжпредметних зв'язків і дидактичною організацією навчально-виховного процесу [8, с. 60]. Педагогічна практика свідчить про те, що під впливом міжпредметних зв'язків якісно перебудовуються всі сторони навчальної діяльності учнів: знання набувають системного та міжпредметного характеру, узагальнені уміння піднімаються на рівень міжпредметного, комплексного застосування, у пізнавальних інтересах розвиваються їх глибина, широта, світоглядна спрямованість. Взаємодія змістових, операційних і мотиваційних сторін пізнавальної діяльності, яка досягається під впливом міжпредметних зв'язків, зумовлює якісну специфіку цієї діяльності – її узагальнену, світоглядну та професійну спрямованість.

Теорія та практика реалізації міжпредметних зв'язків дозволяє згрупувати їх у три види, які відповідають принципам міжпредметної взаємодії:

- вид, заснований на одній і тій же теорії (законі) для різних навчальних предметів;
- вид, заснований на вивченні одного й того ж об'єкта у різних навчальних предметах;
- вид, заснований на використанні одного й того ж наукового методу в різних навчальних предметах.

За дидактичними функціями перший вид зв'язків є засобом, що забезпечує всебічне вивчення предметів і явищ, пізнання їх взаємних зв'язків, а також поглиблення загальнонаукових понять. Призначення другого виду –

забезпечити ознайомлення учнів із науковими методами та їх використанням при вивченні конкретного об'єкта, явища, події, факту.

Третій вид взаємозв'язків має забезпечити глибоке розуміння учнями наукових теорій і законів пізнання, уміння використовувати їх у процесі вивчення та засвоєння загальних явищ і понять на рівні міжпредметного навчального матеріалу. Кожен вид зв'язку виконує визначену дидактичну функцію, а разом вони сприяють формуванню цілісної системи знань, їх синтезу, розвитку в учнів уміння користуватися цими знаннями, формуванню цілісної наукової концепції.

Отже, систематичне використання цих видів міжпредметних зв'язків у процесі навчання, звернення на них уваги учнів, формування умінь самостійно встановлювати зв'язки між відомостями, які вони отримують на уроках із різних джерел, уміння з різних точок зору підходити до будь-якого явища – все це сприяє глибокому засвоєнню та підвищенню якості знань, синтезу знань учнів про людину, суспільство, особливості розвитку цивілізації, багатогранної діяльності людини.

Науково обґрунтована реалізація міжпредметних зв'язків вимагає ефективного розв'язання організаційних, педагогічних, регулятивних і комунікативних завдань, які постають перед викладачами у підготовці до проведення занять і перебудові дидактичних та організаційних функцій навчально-виховного процесу, а саме:

- комплексної постановки завдань уроку (навчальної теми, сукупності уроків, семінарів, факультативних занять);
- комплексної розробки змісту уроку, який включає вивчення узагальнених суміжних понять, загальних ідей споріднених предметів, світоглядних проблем, виховних аспектів науки;
- організації пізнавальної діяльності учнів, способів навчання узагальненими уявленнями міжпредметної роботи;

- комплексної реалізації засобів активізації навчальної діяльності учнів, залучення методів і форм, які найбільш ефективно можуть бути використані у міжпредметному навчанні;
- аналізу рівнів умінь знаходження та використання міжпредметної інтеграції відповідно до матеріалу, що є загальним для суміжних предметів;
- комплексного поурочного і тематичного планування, яке включає всі названі аспекти організації навчання, що передбачає взаємодію різних предметів.

Міжпредметні зв'язки при чіткій науково обґрунтованій системі їх впровадження у навчальний процес стануть базою для формування усвідомлених знань про методологічні та змістовні зв'язки між навчальними предметами, внаслідок чого підвищиться освітньо-виховна роль кожного предмета та загальноосвітня роль усього навчально-виховного процесу.

Як свідчить практика, успішне здійснення міжпредметних зв'язків можливе лише за умов постійних, добре налагоджених організаційно-педагогічних контактів між викладачами соціально-гуманітарних предметів.

Сьогодні у педагогічній практиці існують такі форми зазначених контактів:

- спільне планування роботи викладачів на півріччя або на рік, що дає можливість заздалегідь передбачити види зв'язків між окремими предметами та визначити шляхи використання і засоби їх здійснення;
- узгодження поурочних робочих планів, зокрема під час вивчення спільно-предметного матеріалу, що передбачає домовленість викладачів на уроках щодо доцільності предмета, до якого слід подати узагальнюючі відомості та які з них учні зможуть використовувати на заняттях з інших дисциплін; що слід поглибити, повторити, систематизувати, спільно визначити методичні прийоми опрацювання матеріалу, засоби наочності, теми рефератів та інших творчих робіт;
- висвітлення кожним викладачем свого власного досвіду щодо форм і методів здійснення міжпредметних зв'язків; написання на цій основі

методичних рекомендацій, посібників, буклетів, що створює умови для взаємозбагачення методичного арсеналу викладачів соціально-гуманітарних предметів;

- взаємовідвідування уроків, яке буде результативним, якщо викладач заздалегідь окреслить, на який метод і прийом роботи колеги слід звернути особливу увагу (опитування, подання нового матеріалу, закріплення, активізація мислення учнів, види самостійної роботи, встановлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків тощо);

- проведення відкритих уроків, що дає змогу збагатити викладачів ефективними методичними прийомами під час вивчення певного дидактичного матеріалу;

- взаємоконсультації з питань методологічного, наукового, методичного характеру;

- спільне з'ясування причин недостатнього засвоєння учнями тих чи інших тем, що мають багато змістовних і понятійних елементів і визначення заходів щодо усунення недоліків у системі реалізації міжпредметних зв'язків;

- погодженість у використанні засобів ілюстративних матеріалів;

- перегляд і аналіз учнівських письмових робіт, рефератів із суміжних предметів, виявлення ступеня сформованості умінь учнів виконувати завдання з використання міжпредметних зв'язків;

- спільне проведення методичних об'єднань, педагогічних семінарів, диспутів, конференцій із питань здійснення міжпредметних зв'язків;

- обмін методичною літературою, роздатковим матеріалом, засобами наочності тощо.

Слід зазначити, що в системі міжпредметного навчання викладачі повинні мати належні знання з суміжних наук, добре знати зміст підручників із предметів соціально-гуманітарного циклу, а також ознайомитись з основними методичними посібниками та дидактичною літературою. Аналізуючи підручники, потрібно звертати увагу не лише на обсяг, зміст і форму викладу навчального матеріалу, а й на систему запитань і завдань, зокрема тих, які

спрямовані на формування практичних умінь використання міжпредметних зв'язків.

Протягом усього курсу навчання викладачам слід дотримуватися системного плану реалізації міжпредметних зв'язків, спільно долати труднощі, шукати шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу. Наприкінці кожного півріччя бажано проводити спільні підсумкові засідання предметно-методичних комісій, на яких аналізуються досягнення і прорахунки та визначаються ефективні шляхи впровадження та реалізації міжпредметних зв'язків.

Сьогодні практикуються також спільні засідання методичних комісій викладачів соціально-гуманітарних предметів двох-трьох професійно-технічних навчальних закладів. Такі засідання дають змогу провести ширший обмін думками, проаналізувати й обговорити передовий досвід, зробити відповідні узагальнення, окреслити практичні заходи щодо вдосконалення шляхів реалізації міжпредметних контактів. На засіданнях цих об'єднань розглядаються й обговорюються повідомлення, доповіді, реферати на такі теми:

1. Наукові основи міжпредметного викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

2. Світова і вітчизняна культури та їх взаємозв'язок із навчальними матеріалами філософії, соціології, політології, історії України.

3. Організаційно-педагогічні форми та методи впровадження міжпредметних зв'язків.

4. Місце і роль міжпредметних зв'язків у викладанні предметів соціально-гуманітарного циклу.

5. Системотворча функція культурологічної освіти у процесі вивчення соціально-гуманітарних предметів.

6. Методи і прийоми впровадження та реалізації міжпредметних зв'язків.

7. Науковий підхід до аналізу споріднених явищ, понять, фактів, історичних подій на основі міжпредметної інформації суспільно-гуманітарних наук.

8. Формування вмінь переносу знань з одного предмета на інший.

9. Засоби та прийоми розвитку пізнавального інтересу в умовах міжпредметного навчання.

10. Форми та методи здійснення міжпредметних зв'язків на уроках філософії, культурології, історії, соціології, політології тощо.

11. Формування вмінь учнів самостійного пошуку та виявлення міжпредметної інформації.

12. Єдність вимог до виконання учнями рефератів (творів) із розкриття навчальних тем, що базуються на міжпредметному матеріалі.

13. Використання регіонального (краснавчого) матеріалу в процесі викладання предметів соціально-гуманітарного циклу.

14. Методика комплексного проведення міжпредметної позаурочної роботи.

У процесі реалізації міжпредметного навчання кожен викладач повинен навчити учнів самостійно застосовувати знання з різних предметів у вирішенні нових для них питань і завдань. Із цією метою важливо ширше використовувати на уроках такі методичні засоби активізації мотивованої пізнавальної діяльності:

- постановка та вирішення проблемних питань, які вимагають знань з інших предметів;
- створення спрямованих міжпредметних ситуацій на уроці;
- подання домашнього завдання на повторення знань із зазначенням параграфів підручника, посібника, додаткового матеріалу;
- проведення бесід, у яких задіяні питання використання знань з інших предметів на початку уроку або у процесі пояснення нового матеріалу;
- опора на позаурочну роботу, що узагальнює знання та вміння учнів на міжпредметних засадах.

Основними методами реалізації міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі є нагадування, повідомлення, ілюстрування, конкретизація, а також репродуктивні методи навчання (повторення, порівняння, застосування

суміжних знань, перенос прийомів), дослідницькі (пошукові, творчі, експериментальні) та проблемні методи (ситуації, питання, завдання) тощо.

Усвідомлене використання учнями кожного з методів і прийомів реалізації міжпредметних зв'язків у навчальній діяльності можливе лише тоді, коли учні будуть глибоко ознайомлені з їх теоретичною і практичною основою. Тому, роз'яснюючи учням роль і місце міжпредметних зв'язків, викладачеві слід попередньо надати їм знання про сутність того чи іншого методу, який раніше був використаний викладачем при вивченні суміжного за змістом матеріалу та логічно перенесений у новий навчальний матеріал, тобто показати на прикладі можливу сферу застосування цього методу та шляхів його реалізації. З метою розвитку міжпредметного мислення учнів, викладачеві рекомендується не лише пояснити суть методу, але й продемонструвати взірці наукового міждисциплінарного мислення. Таким чином, сутність наукових методів і прийомів міжпредметного навчання полягає в умінні їх використання учнями при вивченні й узагальненні суміжних понять, явищ і фактів.

У процесі навчально-виховної роботи, яка здійснюється на засадах міжпредметного навчання, перед викладачами постають такі завдання:

- підготувати учнів до сприйняття та розуміння міжпредметного змісту окремих розділів і тем і виробити вміння переносу знань з одного предмета на інший;
- задіювати і використовувати окремі методи і прийоми навчання зі сфери одного предмета в інший навчальний предмет;
- використовувати для суміжного навчального матеріалу наочні, ілюстровані та технічні засоби.

Розвиваючи в учнів уміння самостійного пошуку та знаходження міжпредметного матеріалу, знання якого можуть бути залучені при вивченні інших суміжних за змістом дисциплін, викладачеві потрібно показати учням, звідки, де, як і в якому обсязі можливе використання цих знань і визначити рівні умінь реалізації міжпредметних зв'язків за таблицею 3:

Рівні реалізації міжпредметних зв'язків

Рівні реалізації зв'язків	Характеристика рівнів
I	викладач вказує, <i>звідки, де, як і в якому обсязі</i> потрібно задіяти суміжні знання, і наочно сам це демонструє
II	викладач вказує, <i>де і в якому обсязі слід</i> використати суміжні знання, а учням пропонується самостійно відповісти на питання: <i>звідки і як застосувати ці знання?</i>
III	викладач вказує, у <i>якому обсязі</i> можна та потрібно використовувати суміжні знання для роз'яснення питання, а учні самостійно вирішують, <i>де, звідки і як</i> застосовувати ці знання
IV	учні повністю самостійно вирішують проблему, усвідомлено використовуючи знання з суміжних предметів

Реалізація дидактичного принципу міжпредметної інтеграції має бути тісно пов'язана з послідовністю етапів засвоєння навчального матеріалу, його сприйняття, усвідомлення та закріплення на основі дотримання логічних принципів побудови кожного суміжного предмета. Ця умова може бути виконана лише тоді, коли реалізація міжпредметної інформації здійснюється без порушень логічних принципів побудови кожного окремого предмета, а міжпредметні зв'язки між навчальними дисциплінами органічно відображають загальні закономірності, явища, факти, процеси, поняття.

Перед кожним етапом вивчення або повторення відповідної теми чи розділу педагогічною технологією має стати передбачувана можливість узагальнення попередніх знань, створення умов їх доповнення, розкриття та встановлення між ними внутрішніх зв'язків, на основі чого у свідомості учнів встановлюється більша кількість нових пізнавальних асоціацій між суміжними

компонентами соціально-гуманітарних предметів, які сприятимуть поглибленню й усвідомленню знань, пов'язаних з елементами іншого предмета.

Домінантне завдання міжпредметного навчання – забезпечити актуалізацію природних здібностей учня в галузі сенсорного виховання, що є вихідним процесом психофізичної здатності особистості для формування й удосконалення активного самостійного мислення. Такий підхід до організації навчання має забезпечити вибір педагогічних засобів, адекватних реалізації міжпредметного навчання, адже методика викладання предметів заснована на дидактичних принципах активності, розвиваючих функціях пізнавальної діяльності, єдності інтелектуального й емоційного сприйняття навчального матеріалу.

Важливими компонентами організації навчально-виховного процесу в умовах інтеграції соціально-гуманітарної освіти вважаємо:

- формування пізнавального процесу;
- активне оволодіння новими соціальними, політичними, культурологічними, історичними поняттями;
- уміння аналізувати світові та національні процеси розвитку суспільств, народностей і націй;
- уміння самостійно оперувати знаннями при вирішенні теоретичних і практичних завдань навчально-виховної роботи.

Інтегративний підхід до викладання і вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу спрямований на розвиток гуманістичного мислення, формування світоглядної культури, ціннісних орієнтацій, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю, поведінкової регуляції, комунікації та корекції адаптивних здібностей учнів вищих професійних училищ.

Таким чином, інтегративні процеси, які є суттєвими у розробці концептуальних підходів до освіти, у цілому сприяють змістовному об'єднанню знань в одне органічне ціле, координації та системності, синхронізації навчального матеріалу, зростанню темпів навчання та викладання, полегшенню контролю знань тощо.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

вивчення стану впровадження та здійснення інтегративного викладання соціально-гуманітарних предметів у ВПУ

Ф.І.Б. _____

Предмет, стаж роботи _____

Місце роботи _____

I. Чи використовуєте Ви засоби інтегративного викладання предметів соціально-гуманітарного циклу?

1. Включаю міжпредметні зв'язки в індивідуально-тематичний план роботи.

2. Вивчаю програми споріднених навчальних предметів.

3. Складаю міжпредметні пізнавальні завдання для учнів у процесі інтегративного викладання гуманітарних предметів.

4. Використовую знання з інших предметів у розборі, вивченні навчального матеріалу на уроці.

5. Даю домашні завдання з метою використання інтегративної інформації.

6. Чи регулярно Ви знайомитеся із науковою літературою та методичними розробками з проблеми інтегративного викладання предметів.

II. В чому Ви відчуваєте трудність реалізації інтегративного викладання та вивчення навчальних дисциплін?

1. Перед Вами не ставилося таке завдання.

2. Не бачите в цьому необхідності.

3. Недостатньо знаєте зміст і специфіку викладання суміжних предметів.

4. Недостатньо ознайомлені з навчальними програмами соціально-гуманітарних предметів.

5. Чи опираєтесь на знання учнів із інших предметів.

6. Відсутність посібників із інших предметів.

7. Відсутність взаємозв'язку з іншими цикловими комісіями.

8. Відсутність координації в роботі з боку адміністрації щодо впровадження міжпредметних зв'язків.

9. Ваші міркування, пропозиції щодо системотворчої функції міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі _____

Дякуємо за участь в опитуванні.

АНКЕТА

Тема експериментального дослідження: “Методологічне забезпечення професійної адаптації учнів ВПУ у процесі культурологічної підготовки”

П.І.Б. _____

Предмет, стаж роботи _____

Місце роботи _____

Педагогічний експеримент проводиться з метою обґрунтування теоретико-методичних засад адаптації учнів ПТНЗ у процесі культурологічної підготовки та виявлення проблем формування професійної та світоглядної культури як важливого чинника соціально-професійної адаптації особистості.

1. У чому на Ваш погляд полягає культурологічний підхід до змісту професійно-технічної освіти, зокрема, до соціально-професійної адаптації особистості учня?

2. Які методологічні та методичні проблеми виникають у Вас у процесі формування світоглядно-професійної культури учнів ПТНЗ?

3. Якими педагогічними засобами та методами Ви користуєтесь у процесі подання навчального матеріалу стосовно завдань формування професійної культури учнів?

4. Якими педагогічними методами та прийомами Ви поєднуєте у свідомості учнів поняття “професійна культура” та “світоглядна культура” у процесі соціально-професійної адаптації?

5. Які навчально-виховні функції культури Ви використовуєте (пізнавальні, світоглядні, комунікативні, інтегративні, регіональні, історичні тощо)?

6. Які із форм подання навчального матеріалу Ви вважаєте найбільш адекватним стосовно завдання професійного становлення учня(розповідь, бесіда, лекція, приклад, диспут, аналіз виховних ситуації тощо)?

7. Чи достатню увагу в урочний час Ви приділяєте вивченню матеріальної культури людства та її впливу на соціально-професійну адаптацію учнів?

8. Яку роль, на Ваш погляд, відіграє світоглядна культура на формування професійної культури майбутніх фахівців?

9. Як, на Вашу думку, впливає культурологічна освіченість учнів на формування виробничих технологій, культури праці й побуту, професійної та духовно-моральної культури?

10. Чи регулярно Ви знайомитесь із науково-педагогічною літературою та методичними розробками, пов’язаними з проблемами викладання соціально-гуманітарних предметів?

Дякуємо за участь в опитуванні.

Література

1. Авдеева, И. М. Раскрытие ценностных аспектов науки как средства формирования интереса к знаниям / И. М. Авдеева : автореферат дис... канд. пед. наук. — М., 1998 г. — 20 с.
2. Адаптивні можливості молоді до умов ринкового середовища. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <www.health.gov.ua>. — Загол. з екрану.
3. Акмеология : учебное пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. — СПб. : Питер, 2003. — 256 с.
4. Акмеологія – наука ХХІ століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / [ред. кол. З. Ф. Сіверс, Е. В. Белкіна, Г. С. Данилова та ін.]. — К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. — 412 с.
5. Алексеева, В. Г. Молодой рабочий / В. Г. Алексеева. — М. : Мысль, 1983. — 221 с.
6. Альбуханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Альбуханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 297 с.
7. Андреев, Е. Школьное дело в России. Наши общие и специальные школы / Е. Андреев. — СПб. : [б. и.], 1992. — 116 с.
8. Андрищенко, Б. Н. Інженерна освіта на межі століть : традиції, проблеми, перспективи / Б. Н. Андрищенко . — Харків : ХДПУ, 2000. — 244 с.
9. Арнольд, А. И. Человек и мир культуры : введение в культурологию / А. И. Арнольд. — М. : Центр, 1992. — 346 с.
10. Асмолов, А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов . — М. : МГУ, 1990. — 367 с.
11. Бабанский, Ю. К. Оптимизация педагогического процесса / Ю. К. Бабанский, М. М. Поташник. — К. : Радянська школа, 1984. — 286 с.
12. Бабкіна, М. І. Культурологічний підхід до формування громадянської позиції особистості в соціальному середовищі / М. І. Бабкіна // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 1. — С. 155—162.
13. Балл, Г. О. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. О. Балл // Вопросы психологи. — 1989. — № 1. — С. 92—100.
14. Барабаш, Ю. Г. Психолого-педагогічні основи вибору професії : навчальний посібн. / Ю. Г. Барабаш, Р. О. Позінкевич. — РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. — 201 с.
15. Беляева, А. П. Интегративная теория и практика многоуровневого непрерывного профессионального образования / А. П. Беляева. — СПб. : Ин.-т профтехобразования РАО, 2002. — 240 с.
16. Бердяев, Н. А. Смысл истории / Н. А. Бердяев. — М. : [б. и.], 1990. — 314 с.
17. Березин, Ф. Б. Психическая и психофизическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. — Л. : Наука, 1988. — 270 с.
18. Бех, І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. — Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково практичні засади / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — 344 с.

19. Библер, В. С. От наукоучения – к логике культуры. Два философские введения в двадцать первый век / В. С. Библер. — М. : Политиздат, 1991. — 411 с.

20. Блонский, П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / [сост. и авт. вступ. статьи М. Г. Данильченко, А. А. Никольская]. — М. : [б. и.], 1979. — Т. 1. — 347 с.

21. Бондаренко, І. І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців : автореф. дис... канд. психол. наук / І. І. Бондаренко. — К., 2004. — 19 с.

22. Браморщик, М. М. Соціальна адаптація у концепції К. Роджерса / М. М. Браморщик // Соціальна робота і сучасність : теорія і практика : матеріали V міжнародної науково-практичної конференції / [відпов. ред. Б. В. Новіков, І. І. Федорова, Л. М. Димитрова]. — К. : ІОЦ “Видавництво “Політехніка”, 2008. — С. 92—93.

23. Буякас, Т. М. Смыслы и ценности в деятельности психолога-профессионала / Т. М. Буякас // Акмеология. — 2001. — № 1. — С. 32—37.

24. Васильєв, В. В. Система адаптації робітників до професійної діяльності : наукове видання / В. В. Васильєв. — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1999. — 300 с.

25. Васянович, Г. П. Методологічні аспекти професійної адаптації учнівської молоді у ПТНЗ / Г. П. Васянович // Теоретичні основи професійної адаптації : збірник наукових праць / [за ред. Г. П. Васяновича] — Львів, 2007. — С. 11—29.

26. Васянович, Г. П. Дидактичні аспекти культурологічної підготовки спеціаліста у вищій школі : збірка наукових праць // Г. П. Васянович, Г. С. Дегтярьова, Є. С. Клос. — Львів : Норма, 2006. — С. 183—190.

27. Вербицький, А. А. От абстрактного метода школы — к конкретному обучению : психолого-педагогический аспект / А. А. Вербицкий // Культура, образование, развитие индивида. — М. : [б. и.], 1990. — С. 12—14.

28. Вірна, Ж. Основи професійної орієнтації / Ж. Вірна. — Луцьк : “Вежа”, 2003. — 156 с.

29. Вірна, Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Ж. П. Вірна. — Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. — 320 с.

30. Вірна, Ж. П. Соціально-культурні аспекти професіоналізації особистості // Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Ж. П. Вірна. — Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. — С. 9—24.

31. Вопросы философии. — 1984. — № 2. — 58 с.

32. Выготский, Л. С. Динамика и структура личности подростка // собр. соч.; в 6 т. / Л. С. Выготский. — М. : Педагогика, 1984. — Т. 4. — С. 195—229.

33. Галус, О. Професійна адаптація особистості : концептуальні підходи, структура й основні характеристики / О. Галус // Теоретичні основи

професійної адаптації : збірник наукових праць / [за ред. Г. П. Васяновича]. — Львів, 2007. — С. 30—51.

34. Гальперин, Я. Г. Технология психологической защиты. Стресс – дистресс – проблема XX века / Я. Г. Гальперин, О. И. Жданов. — М. : ВНИЦТНМ ЭННОМ, 1997. — 164 с.

35. Гапонова, С. А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения / С. А. Гапонова // Психологический журнал. — 1994. — Т. 15. — № 3. — С. 131—135.

36. Гегель, Г. В. Философия права / Г. В. Гегель. — С-М. : Мысль, 1990. — 524 с.

37. Гердер, Й. Людина і світ людини / Й. Гердер. — К. : [б. в.], 1989. — 244 с.

38. Гершунский, Б. С. Философия образования / Б. С. Гершунский. — М. : Флинта, 1998. — 428 с.

39. Головатый, Н. Ф. Социология молодежи / Н. Ф. Головатый. — Киев : МАУП, 1999. — 223 с.

40. Гончаренко, С. У. Методика як наука / С. У. Гончаренко. — Хмельницький : ХГПК, 2000. — 30 с.

41. Гончаренко, С. У. Соціалізація // Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — С. 217.

42. Данилевський, В. Проблеми вищої школи. Збірник / В. Данилевський. — К. : [б. в.], 1972. — 172 с.

43. Данилюк, А. Я. Учебный предмет как интегрированная система / А. Я. Данилюк // Педагогика. — 1997. — № 4. — С. 89—95.

44. Дегтярєва, Г. С. Про системотворчий підхід у культурологічній підготовці спеціаліста / Г. С. Дегтярєва // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1999. — № 3. — С. 36—43.

45. Дегтярєва, Г. Дидактичні аспекти культурологічної підготовки спеціаліста у вищій школі / Г. Дегтярєва, Г. Васянович, Є. Клос // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1998. — № 5. — С. 214—222.

46. Делор, Ж. Освіта для майбуття / Ж. Делор // Ж-л “Кур’єр ЮНЕСКО”, 1996. — С. 6—9.

47. Дикая, Л. Г. Деятельность и функциональное состояние : активационный компонент деятельности / Л. Г. Дикая // Психологические проблемы профессиональной деятельности. — М. : Наука, 1991. — С. 93—117.

48. Дружилов, С. А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития / С. А. Дружилов. — Новокузнецк : Изд-во ИПК, 2002. — 242 с.

49. Ерасов, Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 590 с.

50. Ерасов, Б. С. Социальная культурология : пособие для студентов высших учебных заведений / Б. С. Ерасов. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Аспект Пресс, 1997. — 591 с.

51. Естетичне виховання : навчальний посібник для учнів професійно-технічних училищ. — К. : “Радянська школа”, 1972. — 152 с.

52. Энциклопедия философских наук. — М. : Мысль, 1994. — Т. 1. — 231 с.
53. Зеер, Э. Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособ. / Э. Ф. Зеер. — 2-е изд., перераб. — М. ; Воронеж : [б. и.], 2003. — 480 с.
54. Зязюн, І. А. Естетичні засади розвитку особистості / І. А. Зязюн // Мистецтво у розвитку особистості : монографія / [за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало]. — Чернівці : Зелена Буковина, 2006. — С. 14—36.
55. Зязюн, І. А. Культура в контексті політики освіти / І. А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1997. — № 3-4. — Ч. 1. — С. 5—12.
56. Зязюн, І. А. Профессиональное развитие личности в контексте культурных ценностей / І. А. Зязюн // Проблемы постсекундарного профессионального образования. Клуб профессионального образования стран Центральной и Восточной Европы. — К. : Вища школа, 1998. — С. 130—136.
57. Зязюн, І. А. Краса педагогічної дії : навчальний посібник / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. — К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. — 302 с.
58. Иванова, Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : монография / Т. В. Иванова. — К. : ЦВТ, 2005. — 282 с.
59. Илиаш, Н. Гуманизм и гуманность – как направления в развитии и формировании инженера / Н. Илиаш, И. Андраш, А. Романовский // Проблеми та перспективи формування національної і гуманітарно-технічної еліти : збірник наукових праць / [за редакцією Л. П. Товажнянського та О. Г. Романовського]. — Вип. 12 (16). — Харків : НТУ “ХПІ”, 2006. — С. 180—183.
60. Калашникова, О. Л. Українська та зарубіжна культура / О. Л. Калашникова. — Дніпропетровськ : АМСУ, 2003. — 202 с.
61. Кант, Й. Метафізика нравов / Й. Кант // Соч. в 6 т. — Т. 4, ч. 2. — М. : [б. и.], 1965. — С. 384—402.
62. Касьян, А. А. Межвузовский сборник научных трудов / А. А. Касьян // Гуманитарные науки и гуманитаризация образования и гуманизация знания : поиск взаимодействия. — Нижний Новгород : [б. и.], 1998. — С. 14—22.
63. Клепко, С. Інтегративна освіта і поліформізм знання / С. Клепко. — Київ – Полтава – Харків : ПОПОПП, 1998. — 360 с.
64. Козловська, І. М. Моделювання навчального процесу у професійній школі у контексті дидактичної інтеграції / І. М. Козловська // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1997. — № 3-4 (у двох частинах). — С. 182—187.
65. Кокун, О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини : психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія / О. М. Кокун. — К. : Міленіум, 2004. — 265 с.
66. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2004. — № 4. — С. 7—14.

67. Кошелева, В. С. Школа будущего: от принципов – к нормированию и созиданию / В. С. Кошелева // Информатика и образование. — 1996. — № 2. — С. 98—100.
68. Кремень, В. Г. Поступ до нової філософії освіти в Україні / В. Г. Кремень // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні : 1992-2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. — Харків : [б. в.], 2002. — Ч. 1. — С. 16—42.
69. Кремень, В. Г. Модернізація системи освіти як важливий чинник інноваційного розвитку держави / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2003. — № 1. — С. 9—14.
70. Крушельницька, Я. В. Фізіологія і психологія праці : навчальний посібник / Я. В. Крушельницька. — К. : КНЕУ, 2000. — 232 с.
71. Кудрявцев, Г. В. Психологические основы профобучения / Г. В. Кудрявцев. — М. : Педагогика, 1998. — 216 с.
72. Культурология : теория и история культуры. Учебное пособие. — М. : Общество “Знание” России, ЦИНО, 1998. — 346 с.
73. Культурология як наука та навчальна дисципліна — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sitebeta.Ksu.ks.ua>. — Загол. з екрану.
74. Кучерявий, І. Т. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості / І. Т. Кучерявий, О. І. Клепиков . — К. : Вища школа, 2002. — 288 с.
75. Лагерев, В. В. Адаптация студентов к условиям обучения в техническом вузе и особенности организации учебно-воспитательной работы с первокурсниками / В. В. Лагерев. — М. : [б. и.], 1991. — 48 с.
76. Левина, М. М. Межпредметные связи в процессе преподавания наук в средней школе / М. М. Левина. — М. : “Просвещение”, 1973. — Ч. 1. — 194 с.
77. Лихачев, Д. Творчество и личность / Д. Лихачев // Заметки и наблюдения : из записных книжек разных лет. — Л. : Советский писатель, 1989. — С. 258—275.
78. Лихачев, Д. Искусство и деятельность человека / Д. Лихачев // Заметки и наблюдения : из записных книжек разных лет. — Л. : Советский писатель, 1989. — С. 276—287.
79. Максименко, С. Адаптація дитини до школи / С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. — К. : Мікрос-СВС, 2003. — 111 с.
80. Маркарян, Э. С. О генезисе человеческой деятельности и культуры / Э. С. Маркарян. — Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1973. — 242 с.
81. Маслоу, А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу / [под общ. ред. Г. А. Балла и др.]. — М. : [б. и.], 1999. — 423 с.
82. Меерсон, Ф. З. Адаптация, стресс и профилактика / Ф. З. Меерсон. — М. : [б. и.], 1981. — 278 с.
83. Межуев, В. М. Культурология как наука / В. М. Межуев // Вопросы философии. — 1997. — № 2. — С. 8—14.
84. Міхеєв, О. А. Культурна адаптація / О. А. Міхеєв // Енциклопедія Сучасної України. — К. : Поліграф книга, 2001. — Т. 1. — С. 178.

85. Моделі підготовки майбутніх учителів з позицій культурологічного та полікультурного підходів // Професійна педагогічна освіта : сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку : монографія / [авт. кол. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька та ін.]. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. — С. 235—255.

86. Моськін, С. До проблеми професійного становлення особистості учнів ПТНЗ : теоретичний аспект / С. Моськін // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 5. — С. 79—85.

87. Налчаджян, А. А. Социально-психическая сила адаптации личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. — Ереван : [б. и.], 1988. — 264 с.

88. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті : затверджено указом Президента України від 17 квітня 2002 р., № 347 // Освіта. — 2002. — 24 квітня — 1 травня. — С. 2.

89. Немировская, В. П. Культурология. История и теория культуры / В. П. Немировская. — М. : [б. и.], 1991. — 206 с.

90. Ничкало, Н. Г. Професійна адаптація / Н. Г. Ничкало // Енциклопедія Сучасної України. — К. : Поліграфкнига, 2001. — Т. 1. — С. 179—180.

91. Новиков, В. В. Социологические проблемы подготовки молодежи к труду / В. В. Новиков, Э. Н. Фетисов. — М. : Мысль, 1984. — 216 с.

92. Новиков, П. Н. Межпредметные связи как средство реализации принципов дидактики в учебном процессе техникумов профессионально-технического образования / П. Н. Новиков. — М. : [б. и.], 1997. — 129 с.

93. Пащенко, Н. І. Культурологія. Теорія культури : конспект лекцій / Н. І. Пащенко, І. П. Чілачава. — К. : КНУБА, 2006. — 136 с.

94. Педагогика и психология высшей школы / [отв. ред. М. В. Буланова – Топоркова]. — Ростов на Дону ; Феникс, 2002. — 544 с.

95. Питання адаптації. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ped.sumy.ua/index.php>. — Загол. з екрану.

96. Плотніков, П. В. Соціальна фригідність у молоді промислового регіону в процесі її соціалізації як соціально-політична проблема / П. В. Плотніков // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2003. — № 6. — С. 155—163.

97. Помиткін, Е. О. Комплексна оцінка гармонійного розвитку учнів в управлінні навчально-виховним процесом / Е. О. Помиткін // Освіта і управління. — 1997. — Т. 1. — № 4. — С. 68—72.

98. Помиткін, Е. Вікова періодизація духовного сходження особистості / Е. Помиткін // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2006. — № 3. — С. 87—98.

99. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Никифоров Г. С., Дмитриева М. А., Корнеева Л. Н. и др. / [под. ред. Г. С. Никифорова]. — СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. — 152 с.

100. Психология социальной работы / О. Н. Александрова, О. Н. Боголюбова, Н. Л. Васильева и др. / [под общ. ред. М. Г. Гулиной]. — СПб. : Питер, 2002. — 352 с.
101. Психология труда : учеб. пособие / Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская, Е. И. Боднарчук. — 2-е изд., доп. и перераб. — К. : МАУП, 2004. — 112 с.
102. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навчальний посібник / [за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки]. — Хмельницький : ТУП, 2001. — 330 с.
103. Пупар, П. Церковь и культура / П. Пупар. — Милан-Москва : [б. и.], 1995. — 11 с.
104. Реформы и развитие высшего образования : программный документ. — Париж : ЮНЕСКО, 1995. — 46 с.
105. Роджерс, К. Р. Взгляд на психотерапию / К. Р. Роджерс. — М. : Прогресс, 1994. — 480 с.
106. Рождественский, Ю. В. Психология личности / Ю. В. Рождественский. — М. : Че Ро, 1996. — 288 с.
107. Розин, В. М. Формирование, современные проблемы и методологический идеал культурологии / В. М. Розин // Культура в современном мире : опыт, проблемы, решения : научно-информационный сборник. — Вып. 5. — М. : РГБ, 2000. — С. 3—25.
108. Руденко, Л. А. Роль української філософської та культурологічної думки в розвитку національної ідеї / Л. А. Руденко // Товариство “Рідна школа” : історія та сучасність : наук. альм. Ч. 4 / [упоряд. і наук ред. Д. Герцюк, П. Сікорський]. — Львів : [б. в.], 2007. — С. 71—80.
109. Руденко, Л. А. Формування особистості : естетико-культурологічний аспект / Л. А. Руденко // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 1999. — № 3. — С. 211—218.
110. Рудницька, О. П. Мистецтво у розвитку культури студентів / О. П. Рудницька // Педагогічний процес : теорія і практика. — К. : “ЕКМО”, 2003. — С. 101—109.
111. Рудницька, О. П. Педагогіка : загальна та мистецька / О. П. Рудницька. — Тернопіль : Навчальна книга . — Богдан, 2005. — 360 с.
112. Сабанадзе, І. О. Соціально-психологічні фактори дезадаптованості та її корекція у підлітків : дис. канд. псих. наук : 19.00.07 / І. О. Сабанадзе. — К., 1997. — 179 с.
113. Сапов, И. А. Неспецифические механизмы адаптации человека / И. А. Сапов, В. С. Новиков. — Л. : Медицина, 1984. — 146 с.
114. Семиченко, В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. / В. А. Семиченко. — К. : Вища школа, 2004. — 335 с.
115. Синявский, В. В. Психолого-педагогические основы адаптации учащихся профтехучилищ / В. В. Синявский. — К. : Вища школа, 1985. — 112 с.
116. Словарь практического психолога. — Минск : Харвест, 1998. — 800 с.

117. Терлецький, Г. Виховне навчання / Г. Терлецький. — Львів : [б. в.], 1939. — 36 с.
118. Ткаченко, А. В. Формування національної культури студентів в контексті вікового розвитку особистості / А. В. Ткаченко // Формування національної культури молоді засобами народного мистецтва у контексті творчої спадщини В. М. Верховинця : збірник наукових праць. — Полтава : Видання Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, 1999. — С. 197—201.
119. Толстой, Л. Н. Собрание сочинений / Л. Н. Толстой. — Т. 15. — М. : [б. в.], 1983. — 216 с.
120. Українська культура : історія і сучасність : навчальний посібник / [за ред. С. О. Черепанової]. — Львів : Світ, 1994. — 130 с.
121. Українська та зарубіжна культура : теорія та історія в структурно-логічних схемах і ілюстраціях : навчальний посібник / І. В. Гаврик, В. Т. Жежерун, Н. М. Качор, В. Г. Рибалка. — Харків : ООО “Апекс+”, 2005. — 235 с.
122. Устюшкин, Ю. М. Культура и гуманизация общества / Ю. М. Устюшкин // Вестник Московского ун-та. Философия. — 1992. — № 6. — С. 19—28.
123. Философский энциклопедический словарь — М. : Советская энциклопедия, 1983. — 764 с.
124. Філософсько-соціологічні проблеми сучасної науково-технічної революції. — К. : [б. в.], 1989. — 363 с.
125. Франко, І. Твори в 20 томах / І. Франко. — Т. 16. — К. : [б. в.], 1955. — 359 с.
126. Функція // Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. — К. : Вища школа, 1982. — С. 205.
127. Фурман, А. Психодіагностика особистісної адаптованості : наукове видання / А. Фурман. — Тернопіль : “Економічна думка”, 2000. — 197 с.
128. Хьелл, Л. Теория личности : [пер. с англ.] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — СПб. : Питер, 1997. — 608 с.
129. Чаплигін, О. Н. Творчий потенціал людини : від становлення до реалізації – соціально філософський аналіз / О. Н. Чаплигін. — Х. : Основа, 1999. — 277 с.
130. Шадриков, В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. — М. : Наука, 1982. — 185 с.
131. Шапоринський, С. А. Восхождение от абстрактного к конкретному / С. А. Шапоринський // Советская педагогика. — 1979. — № 10. — С. 94—96.
132. Шеманов, А. Ю. Проблема единства культурологии: с позиции философа / А. Ю. Шеманов // Философские науки. — 2000. — № 1. — С. 32—38.
133. Шибутани, Т. Социальная психология [пер. с англ.] / Т. Шибутани. — М. – Ростов - на Дону : Феникс, 2002. — 554 с.
134. Шпет, Т. Этнология и культура / Т. Шпет. — М. : Мысль, 1993. — 302 с.

135. Штифурак, В. С. Адаптація першокурсників в умовах вищого навчального закладу : навчальний посібник / В. С. Штифурак, Г. П. Лемківська, В. Є. Сорочинська. — К. : ЗАТ “ВІПОЛ”, 2001. — 124 с.
136. ЮНЕСКО. Международная конференция по образованию. 43 сессия. Международный центр конференций. — Женева, 1992. — 114 с.
137. Яворська, Г. Х. Особливості адаптаційного процесу курсантів як фактор формування соціально-професійної зрілості / Г. Х. Яворська // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2003. — № 5. — С. 103—110.
138. Czajka, St. Praca i adaptacja / St. Czajka, J. Tulski. — W. : Wud-wo Pedagogiczne, 1987. — 173 s.
139. Krisof, A. L. Person-organization fit : an integrated-view of its conceptualization, measurement and implication / A. L. Krisof // Personnel Psychology. — 1996. — Spring. — P. 49.
140. Miller, R. What Are Schools For Holistic Education in American Culture / Miller R. — Vermont, USA, 1992. — 175 p.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Львівський науково-практичний центр
професійно-технічної освіти НАПН України**

**Олександр Музальов
Анна Шиделко**

**ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ПРЕДМЕТА “КУЛЬТУРОЛОГІЯ” У ВПУ**

Навчально-методичний посібник

Коректура: А. В. Шиделко

Комп’ютерна верстка,
технічне редагування: А. В. Шиделко

Підписано до друку 06.12.2012 р. Формат 70*100 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Петербург.
Ум. друк. арк. 10,4 Наклад 300 примірників.

Видавництво “Фенікс” м. Київ, вул. Шутова, 13 б
СВІДОЦТВА ДЕРЖРЕЄСТРУ ДК № 271 від 07.12.2000 р.